

72409

TC.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
(İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ)

(Yüksek Lisans Tezi)

MEHDİLİK FİKRİ
VE
MÜSLÜMANLAR ARASINDAKİ İLK TEZAHÜRLERİ

72409

Hazırlayan
Ahmet YÖNEM
95602747

Ankara-1998

72409

TC.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

(İSLÂM MEZHEPLERİ TARİHİ)

MEHDİLİK FİKRİ

VE

MÜSLÜMANLAR ARASINDAKİ İLK TEZAHÜRLERİ

(Yüksek Lisans Tezi)

TEZ DANIŞMANI: Prof. Dr. Hasan ONAT

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Hasan ONAT

.....

Doç. Dr. Ahmet AKBULUT

.....

Doç. Dr. Baki ADAM

.....

Tez Sınav Tarihi : 1 Eylül 1998

T.C. YÜKSEKÖRETİM KURULU
DOKÜMAN İŞYEM MERKEZİ

ÖNSÖZ

Toplumda düzenin bozulduğu, insanların maddi ve manevi sıkıntılarla baş başa kaldığı dönemlerde her zaman ve her yerde insan üstü özellikler taşıyan “kurtarıcı”lar ortaya çıkmış ve ya çıkarılmıştır. Müslümanlar arasında henüz hicri I. Asrın sonlarından itibaren Hz. Peygamberin soyunu temsilen siyasi kargaşalardan ve toplumsal buhranlardan çıkarılamayı fırsat bilenler bu tür düşüncelerin hem fikir mimarı olmuşlar hem de elde etmek istedikleri gayeleri uğrunda bir takım rivayetler ortaya atarak toplumu yönlendirmeyi düşünmüşlerdir.

İslam toplumlarında bu tür kurtarıcıların en belirgin olanı “Mehdi”dir. Başlangıçta sadece kendisine yol gösterilmiş, Allah’ın lütfuna mazhar olmuş gibi manalara kullanılan bu söz, giderek kılıcı ile çıkıp İslam’ı bütün dünyaya hakim olacak adaleti sağlayacak, zulmü tamamen ortadan kaldıracak, ekonomik sıkıntıları yok edip yeryüzünde fakir ve ihtiyaç sahibi kimse bırakmayacak beşer üstü bir insan tiplemesine ulaşmıştır.

Müslüman toplumlardaki bu anlayışı iyi bir şekilde tahlil edebilmek için bu tür düşüncelerin niçin ve nasıl ortaya çıktığını iyi tespit etmek gerekmektedir. Konu ile ilgili yapılan araştırmalarda en önemli eksiklik, genelde mehdi kelimesinin izahından sonra Klasik İslam Mezheplerinde teşekkül etmiş şekliyle mehdi fikrinin işlenmiş olmasıdır. Biz çalışmamızda Müslümanlar arasında mehdilikle ilgili fikirlerin hangi zaman diliminde kimler tarafından ortaya atıldığını ve bu fikirlerin hangi amaçlar doğrultusunda kullanıldığını tespit etmeye çalıştık.

Araştırmamızın giriş bölümünde kullanacağımız kriterler ve yararlanacağımız kaynaklar hakkında bilgi verdik. Burada ayrıca Mehdi kavramının lügat ve ıstılah anlamlarını da vermeye çalıştık. I. Bölümde bütün toplum ve inanclarda varlığına inanılan özellikle

tarihe mal olan kurtarıcılar ve bu inancın temelleri olan psiko-sosyal ve siyasi sebepleri izaha çalıştık. II. Bölümde ise Müslümanlar arasında mehdilikle ilgili ilk tezahürleri inceledik.

Günümüzde de farklı yerlerde mehdi olduğunu iddia eden kişilere rastlamak mümkündür. Bu tür iddia sahiplerinin tarihte olduğu gibi dđni birtakım deliller kullandığı bir gerçektir. Biz bu çalışmamızda meselenin özüne inerek bunların geçerliliğini araştırmanın doğru olacağı kanaatindeyiz.

Beni böyle bir çalışma yapmaya teşvik eden ve çalışmamın her safhasında yardımlarını esirgemeyen Hocam Prof. Dr. Hasan ONAT Beye teşekkür ederim.

Ahmet YÖNEM

Ankara-1998

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	2
İÇİNDEKİLER	4
GİRİŞ	6
A-METOT VE KAYNAKLAR HAKKINDA	6
1-Metot	6
2-Kaynaklar	8
a-Hadis Külliyyatı.....	9
b-Makâlât Türü Eserler.....	9
c-Tarih, Tabakât, Edebiyat Kitapları.....	10
d-Çağdaş Araştırmalar.....	11
B-KAVRAM OLARAK MEHDİLİK	12
1-Kelime Anlamı	12
a-Lügatlarda Mehdi	12
b-Kur'an, Hadis ve Şiirde Mehdi Kelimesi	13
2-Istılah Anlamı	14
Mesih	16
Ric'at	17
Müceddid	18
I.BÖLÜM	
DİNLERDE KURTARICI FİKRİ VE TEMELLERİ	
A-DİNLERDE KURTARICI FİKRİ	20
1.İslamdan Önceki Dinlerde Kurtarıcı Fikri.....	20
1-Mezopotamya.....	20
2-Sasani Kültür Coğrafyası	21
3-Hindistan	22

4-Yahudilik ve Hıristiyanlık.....	22
a-Yahudilik.....	22
b-Hıristiyanlık.....	25
II-İslamda Kurtarıcı Fikri (Kur'an ve Hadiste Mesih-Mehdi).....	26
1-Mesih ve Mehdi İnancı.....	26
2-Klasik İslam Mezheplerinde Mehdilik.....	31
a-Şii Fırkalarında Mehdilik.....	31
Sebeiyye 'de Mehdilik.....	31
Muhtariyye(Keysaniyye) de Mehdilik.....	31
Zeydiyye 'de Mehdilik.....	31
İmamiyye 'de Mehdilik.....	32
b-Ehl-i Sünnet 'te Mehdilik.....	33
B-KURTARICI BEKLENTİSİNİN TEMELLERİ.....	34
1-Psiko-Sosyal Yapı.....	34
2-Siyasi Yapı.....	37

II.BÖLÜM

MÜSLÜMANLAR ARASINDA MEHDİLİKLE İLGİLİ İLK TEZAHÜRLER

A-MEHDİLİK FİKRİNİN DOĞUŞU.....	44
1-Mehdi Kelimesinin Kullanılışı.....	44
2-Muhammed b. Hanefiyye ve Mehdilik Fikri.....	45
a-Muhammed b. Hanefiyye.....	46
b-Muhtar es-Sakafi Hareketi.....	47
3-Mehdi Kelimesinin İlk Defa İstilahi Anlamda Kullanılışı.....	53
B-MEHDİLİK FİKRİ İLE İRTİBATI KURULAN OLAYLARIN TAHLİLİ.....	55
1-Ömer b. Abdülaziz ve Mehdilik Fikri.....	55
2-Emevilerin Son Dönemlerindeki Hareketlerde Mehdilik Fikri.....	57
a-Muğire b. Said Hareketi.....	57
b-Ebu Mansur el-İcli Hareketi.....	59
c-Zeyd b. Ali Hareketi.....	60
3-Abbasilerin İlk Dönemlerindeki Hareketlerde Mehdilik Fikri.....	61
a-Ebu Müslim el-Horasani.....	61
b-Muhammed en-Nefsü 'z-Zekiyye.....	65
1-Muhammed en-Nefsü 'z-Zekiyye ve Mehdilik Fikri.....	65
2-Muhammed en-Nefsü 'z-Zekiyye Hareketi.....	66
SONUÇ.....	72
BİBLİYOGRAFYA.....	76

GİRİŞ

A-METOT VE KAYNAKLAR HAKKINDA

1-Metot

Mesih ve Mehdi inancı, daha genel bir ifade ile kurtarıcı fikri,yaygın olarak bütün dinlerde rastlanan ve her toplumda değişik şekillerde varolan bir olgudur. Yahudilik ve Hıristiyanlıkta bir inanç esası olarak telakki edilen bu düşünce tarzı zamanla Müslümanlar arasında da yer almış ve İslam kültür tarihinde oldukça etkili olmuştur.

Kurtarıcı fikri, insanın psiko-sosyal yapısı gereği buhranlı ve sıkıntılı dönemlerde kendisini bu durumdan kurtarıp daha müreffeh bir hayatı ona bahşedecek olan şahıs olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mehdi fikrinin İslam dünyasındaki ilk tezahürlerini sağlıklı bir şekilde ortaya koyabilmek için bu fikrin temellerine inmek gerekmektedir. Konuyu incelerken önce mehdi kelimesinin lügat ve ıstılahi anlamlarını semantik açıdan inceleyeceğiz. İslam dünyasında mehdilikten ilk söz edenlerin bu kelimeyi gerek lügat gerekse ıstılahi anlamda kimler için kullandıkları ve kullanma sebepleri üzerinde duracağız. Mehdi olduğu iddia edilen veya mehdi olduğunu iddia eden belli kişiler ve şahıslar üzerinde yoğunlaşma ön planda olacaktır.

Olayların tahlil edilmesinde insan faktörünün gözönünde bulundurulmasına özen göstereceğiz. İnsanın olduğu yerde farklı yorum ve anlayışın olması kaçınılmaz bir durumdur. Farklılaşmanın ve mevcut anlayışa yeni unsurlar eklemenin temelinde insan faktörü bulunmaktadır. Temelde bazı görüş ve iddiaların arka planında sosyal yapının ve siyasi olayların olduğu bir gerçektir.

Mehdi fikri ve Müslümanlar arasındaki ilk tezahürlerini incelerken mehdiliğin İslam inanç esasları arasında olmadığı halde taraftar bulmasının sebepleri üzerinde duracağız. “Fikir hadise irtibatı” prensibi çerçevesinde eski kültürlerin tesiri ve dönemin siyasi olaylarıyla irtibatlı olarak ortaya çıkan bu inanç şeklinin temellerine inmeye çalışacağız. Mehdilik iddialarının sebepleri ve bu konu ile ilgili farklılıkların nereden kaynaklandığını araştırmak gerekmektedir.

Mehdilik İslam inanç esasları arasında yer alması gereken bir mesele olsaydı Kur’an ayetleri bunu hiç şüpheye yer kalmayacak şekilde açıklardı. Rivayet edilen hadislerde ise mehdi olduğu iddia edilen şahısla ilgili olarak doğum yeri, nesebi, ismi, ortaya çıkacağı zaman ve mekan hakkında sıhhat dereceleri eşit fakat çok farklı haberler mevcuttur. Ayrıca çeşitli fırkaların meseleye bakışındaki farklılıkların neden ve nasıl ortaya çıktığı daha da önemlisi bu fikirlerin hadislerle nasıl yansıdığını açıklamada fikirlerle hadiselerin irtibatı prensibi daha sağlıklı bir sonuca ulaşmamıza yardımcı olacaktır.

İslam inanç ve akidesi Kur’anda açıklanmış ve Hazreti peygamber döneminde tamamlanmıştır. Akîde yönünden herhangi bir artmanın veya değişimin mümkün olamayacağı esası mehdilik konusunu incelerken de dikkate alınması gereken en önemli husustur.

Müslümanlar arasında yaygın olan düşünce ve inançlarda eski kültürlerin ve hurafelerin izlerine her alanda rastlamak mümkündür. Doğru olan, bu tesirlerin sağlam kriterlerle tespit edilip ortadan kaldırılarak akîdenin saf hale dönüştürülmesidir. Ancak hurafe ve hayalleri reddetmek fenomenin anlaşılmasını önler. Gerçeğe ulaşabilmek için hepsine aynı ciddiyetle eğilmek ve önem vermek şarttır. Bu sebeple konumuzla alakalı haberlerin hepsi belli bir anlayışı yansıtmaları açısından önemlidir.

Bazı iddiaların arkasında siyasi sebepler aramak gerekmektedir. Mehdilik fikri ile irtibatı kurulan bir hareketin dîni mi yoksa siyasi mi olduğunu tespit etmeden sağlıklı bir neticeye ulaşmak mümkün değildir. Mehdilik hareketleri dîni bir takım delillendirmelerin olmasıyla birlikte siyasi mülâhazaların temel teşkil ettiği hareketlerdir. Gerek İslam öncesi kültürlerde gerekse Müslümanlar arasında mehdilik fikri siyasi buhranların arkasından bu durumdan istifade edip değişik menfaat düşünceleri taşıyanlar tarafından ön plana çıkarılıp taraftar bulması sağlanmıştır.

2-Kaynaklar

Araştırma konumuz aşında Mehdi fikrinin Müslümanlar arasındaki ilk tezahürleri olmasına rağmen konuyu daha net bir şekilde ele alabilmek için konuların alanının geniş olması ve kurtarıcı fikrinin her toplumda ve kutsal düşüncede bulunmasından dolayı kaynaklarda hem bir dağınıklık hem de çok konuda kaynak sıkıntısı çekmemize sebep oldu.

Dinlerdeki kurtarıcı fikrini incelerken imkanlar ölçüsünde konu ile ilgili her dinin kendi içindeki anlayışını şekilde yansıtan kutsal metinlerinden faydalanacağız. Yahudilik ve Hıristiyanlıktaki Mesih inancı için Kitab-ı Mukaddes temel müracaat kaynağı olmakla birlikte onlardaki bu inancı daha net bir şekilde inceleyebilmek için günümüzde yapılan çağdaş araştırmalarda bulunan yorum ve değerlendirmelere de zaman zaman yer vereceğiz. Özellikle İşaya bölümü Mesih akidesine dair açıklamalı bilgiler nakletmektedir.

Müslümanlar arasındaki kurtarıcı fikri ile ilgili temel müracaat kaynağı hadisler ile firkalara dair ele alınan makalat türü eserler, tarih ve edebiyat kitapları olacaktır.

Eski kültürlerde varolan kurtarıcı fikrine dair kaynaklar ağırlıklı olarak günümüzde yapılmış olan çağdaş araştırmalardır. Çünkü o zamanlardan bugüne ulaşanlar birtakım semboller ve efsanelerden ibarettir. Her efsanenin de toplum düşünce yapısı üzerinde tesirinin olamayacağı düşüncesini de dikkate alarak değerlendirmek dikkat gerektirecek bir husustur. Bu sahada konumuzla ilgili olarak çeşitli dillerden de istifade edilerek hazırlanmış

olan Ekrem Sarıkçioğlu'nun "Dinlerde Mehdi İnanıcı ve Tasavvurları" adlı çalışması müracaat kaynağı olarak kullanılmıştır.

a-Hadis Külliyatı

Hadisler hicri ilk yüzyıl içerisinde Müslümanların gelişme ve itilaf halindeki (siyasi olaylarda dahil olmak üzere) dini düşünce ve görüşlerini açık bir şekilde yansıtmaktadır. Hicri II. yüzyılın sonlarında bazı mecmualar ortaya konmuştu. Bunlardan altısı o zamandan bu yana özellikle muteber kitaplar olarak kabul edilmekte ve altı sahih kitap adıyla tanınmaktadır. Bunlardan en başta geleni ve daha sonraları Müslümanlarca muteberlik bakımından Kur'andan sonra geldiği ileri sürülen Muhammed b. İsmail el-Buharî (194-810/256-870)'nin sahîhidir. Daha sonra,Buharî'ninkine yakın olan Müslim b el-Haccâc(275/888)'ın sahihi gelir. Geriye kalan dördü ise Ebu Dâvud(275/888)'un, et-Tirmîzi(279/892)'nin, en-Nesâi (303/916)'nin ve ibn Mâce (273/886)'nin Sünen'leridir. Konumuzla ilgili olarak, bu eserlerden, bunlara yazılan şerhlerden ve bu mecmualar dışında kalan hadis kitaplarından da gerektiğinde istifade etmeye çalışacağız.

Buhârî ile Müslim'in Sahih'inde ve Nesâî'nin Sünen'inde mehdi ismi geçen bir rivayet bulunmamaktadır. Bu eserlerde de mehdi ismi geçmemekle birlikte kurtarıcı beklentisi fikrini destekleyen rivayetlere rastlamak mümkündür. Bunların dışındaki kalan hadis mecmualarında,mehdilikten bahseden ve içinde mehdi ismi geçen pek çok rivayet mevcuttur. Hadis kitapları gözden geçirilirken hadislerin senetleri değil metinleri ve hadis olarak nakledilmeleri değerlendirilmede esas teşkil etmektedir.

b-Makâlât Türü Eserler

İslam Mezhepleri Tarihi araştırmacısının temel müracaat kaynağı makalat türü eserlerdir¹. Bu eserlerde Mehdi fikri ve Mehdilikle ilgili tezahürler tam olarak açıklanmamıştır. Bu fikrin hangi siyasi sosyal ve kültürel şartlarda ilk defa kim tarafından ne

zaman, nerede ortaya atıldığını, nerelerde yayıldığını ve tarihi gelişim seyrinin ne şekilde olduğunu görmek mümkün değildir.

Mehdilik Şia'da bir inanç esası olarak telakki edildiği için Şii kaynaklarda Mehdi konusu geniş bir şekilde ele alınmaktadır. "Kaim" "Mehdi Muntazar" gibi isimlendirmelerle anılan özellikle İmamiyye Şia'nın on ikinci imamı Hasan el-Askeri'nin oğlu Muhammed Mehdi ile ilgili pek çok rivayet mevcuttur. Şia'daki bu anlayışı incelerken, Nevbahtî'nin Fıraku'ş-Şia'sı ile Kummi'nin Kemâlû'd-dîn ve Temâmü'n-Ni'me adlı eserleri ve Gaybetle ilgili ilk döneme en yakın Şii anlayıştan bahseden eserlere müracaat edeceğiz.

Araştırma konumuzla alakalı malumat veren bu kaynaklarda ise mehdi fikri çoğu zaman imamet görüşü ile aynı başlık altında değerlendirilmiş ve bu bakış açısı altında ele alınmıştır.

c-Tarih, Tabakât, Edebiyat Kitapları

Çalışmamızda tarihi rivayetleri ortaya koyarken bilhassa Taberî, Belâzurî, Vâkıdî, Ya'kubî ve Mes'ûdî gibi büyük tarihçilerin verdikleri bilgileri bir bütün olarak halinde ön planda tutmaya gayret edeceğiz. Zaman zamanda çeşitli yorumlardan istifade amacıyla daha muahhar eserlere de başvuracağız. Tarih kitaplarında mehdilik fikri yoktur. Fakat bu kitaplardan siyasi aktiviteleri ve ilgili dönemin tarihi olaylarını bulmada kullanacağız. Mehdi iddiasında bulunan veya mehdi olduğu iddia edilen kişilere ait bilgiler için tabakat ve ricâl kitaplarına müracaat edeceğiz. İbn Sa'd'ın Tabakatı başta olmak üzere bu tür eserlerden faydalanacağız.

Müslümanların kültür tarihine ilişkin yapılan araştırmalarda edebiyat kitaplarının da önemli bir yeri vardır. Özellikle şiir kitapları dediğimiz divanlarda var olan mehdilik fikrinin ve düşüncesinin seyrini takip etmek mümkündür. Konumuzla alakalı olarak Hassan b. Sabit'in, İbn Cerîr'in, Ferezdak'ın divanlarında rastladığımız "Mehdi" kelimesi araştırmamıza yön verecek mahiyet arz etmektedir.

¹ Ethem Ruhi Fıçlalı, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Ankara 1992, s. XIII-XXXI.

d-Çağdaş Araştırmalar

Mehdilikle ilgili İslam dünyasında ve batıda çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bunlardan bazıları konuya hasredilmişken İslam düşüncesine dair kaleme alınan eserlerde de yorum ve değerlendirmelere rastlamak mümkündür. Özellikle Arapça, İngilizce ve Türkçe olarak yapılan bu çalışmalarını üç ana başlık altında toplayabiliriz.

1-Mehdilik fikrini mezhepler tarihi açısından ele alan eserler:

Sa'd Muhammed Hasan, "el-Mehdiyyetü fi'l-İslam Munzu Akdemi'l-Usur Hatte'l-yevm". Blichfeldt Jan Olaf "Early Mahdism politics and Religion in the Formative Period of İslam". Macdonald D.B "Mehdi" (İ.A). Avni İlhan "Mehdilik". İzmirli İsmail Hakkı "Mehdi Meselesi." Ali el-Kâri "Mehdi Hakkında Risale"(Osm). Ethem Ruhi Fığlalı "Mesih ve Mehdi İnancı üzerine"(makale).

2-Mehdilik fikrini Şia' ile irtibatlı olarak inceleyen eserler:

Ali b. Husamiddin el-Muttaki "El Burhan fi Alâmâti Mehdiyyi Ahiri'z-Zaman". Sadr es-Seyyid Sadreddin "el-Mehdi". Sadık el-Hüseyin Şirâzi "el-Mehdi fi'l-Kur'an". Haşim Basim "el-Mehdi ve'l-Mesih Kıraa fi'l İncil". Necmeddin Cafer b. Muhammed el-Askerî "el-Mehdiyyetü'l-Mev'ud el-Muntazar i'nde Ulemâi Ehli's-Sünne". Hatip Abdülkerim "el-Mehdiyyü'l-Muntazar ve men yentezirunehu". Seyyid Murtaza el-Kazvini "el-Mehdiyyü'l-Muntazar". Hussain Jassim M. "The Occultation of the Twelfth İmam A Historical Background". Gerlof Jan Vloten "Emevi Devrinde Şia' ve Mesih Akideleri Üzerine Araştırmalar". Mustafa Öz "İmamiyye Şia'sında On iki İmam ve Mehdi inancı". İbrahim Süleymanoğlu "Mehdilik ve İmamiyye".

3-Mehdi hareketlerini inceleyen eserler:

Abdülmecit Neccar “el-Mehdi b. Tüمرت”. Sa’d Muhammed Hasan “el-Mehdiyyetü fi’l-Hind”. P.M. Holt “The Mahdist state in the Sudan”. Wilferd Madelung “Abdullah b. Zübeyr ve Mehdi”. F.R Wingate “Mahdism and the Egyption Sudan”.

Özellikle Türkçe olarak yapılan çalışmalarda problem tam olarak ortaya konulamamış Müslümanlar arasında mehdilik fikrinin ilk izleri ve gelişimi üzerinde yeteri kadar durulmamıştır. Şia’da teşekkül etmiş olan mehdi fikri,sistemli bir şekilde ele alınırken genel anlamdaki mehdi fikri araştırılmamıştır. Bu araştırmalar dışında dinler tarihi alanında yapılmış olan Ekrem Sarıkçıoğlu’nun “Dinlerde Mehdi İnancı ve Tasavvurları” adlı doçentlik tezi araştırmamıza önemli ölçüde ışık tutmaktadır.

B-KAVRAM OLARAK MEHDİLİK

1-Kelime Anlamı

a-Lügatlarda Mehdi

Mehdi, Arapça bir kelime olan “Hdy” den ismi mefuldür. “Huda” Bir lutüfle istenilen kişiye rehberlik edip doğru yolu gösteren anlamındadır. Aynı zamanda kıyametten önce ineceği söylenen kişiye verilen addır. Mehdi kelimesinin kullanılan anlamlarına uygun olarak iki ayrı kökten türediği iddia edilmiştir.

a-Mehdi kelimesi,kendisi doğru yolu bulmuş fakat başkasına yardımı dokunmayan anlamına gelen “hdy” fiilinden türemiş ismi mefuldür.² Kelimenin aslı “mehdevi”dir. “vav”

² Ebu Fudayl Cemaleddin b. Manzur b. Muhammed b. Mükerrerem ,*Lisanü ’l-Arab*, Beyrut 1990, c. XV, s. 354; D.B.Macdonald “Mehdi” *İslam An.*, c. VII, s. 474.

harfi “y” harfine idgam edilmiş, sonra “dal” harfi de kesre yapılmıştır.³ Burada biz bu görüşü tercih ettik.

b-Mehdi kelimesi “mhd” kelimesinin ismi mensubu olarak beşikte konuşmuş olmasından ve kıyamete yakın olarak geleceği bildirilmesinden dolayı Hz. İsa’ya verilmek istenen bir vasıf durumunda olduğu için “mehd” kelimesine benzetilmiştir. Bu özellik ise sadece ona aittir.⁴

b-Kur’an, Hadis ve Şiirde Mehdi Kelimesi

Kur’an-ı Kerim’de “Mehdi” kelime olarak geçmemektedir. Fakat mehdi kelimesinin türetildiği “hdy” fiilinin müştakları kullanılmıştır. “Men yehdullahi fehuvel mühtedi”⁵ Veli külli kavmin hâdin⁶ gibi.

Hadislerde bu kelime değişik amaçları ifade için kullanılmıştır. Hz. İsa⁷ ve Hulefai Râşidin’e sıfat⁸ olarak kullanıldığı rivayet edilmektedir. Ayrıca Hz. Peygamberin, Ebu Seleme⁹, Cerir ibn Abdullah el-Becfi¹⁰ ve Muaviye¹¹ için dua maksadı ile mehdi kelimesinin kullanıldığı belirtilmektedir. Bununla birlikte Peygamberimizden kim kendisi için dua etmesini isterse ona, içinde mehdi kelimesinin de bulunduğu dualar ederdi.¹²

Arap şiirinde “mehdi” kelime olarak kullanılmıştır. İslam’dan önce iyiye hayra götüren anlamlarına gelen kelime, İslam’dan sonra imana götüren manalarında kullanılmış ve

³ Muhîbüddin Muhammed Murtaza b. Muhammed el-Hüseyni ez-Zebidi, *Tâcû’l-Arûs min- Cevâhiri’l-Kamus*, I-X Kahire 1306, c. X, s. 408; İbn Manzur, *Lisanü’l-Arab*, c. X, s. 354.

⁴ Zebîdî, *Tâcû’l-Arus*, c. X, s. 409.

⁵ Kehf, 17.

⁶ Ra’ d, 7.

⁷ Ahmet b. Hanbel, *el-Müsned*, I-IV, İstanbul 1992, c. II, s. 411.

⁸ Ebu İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizi, *es-Sünen*, I-VI, İstanbul 1992, c. V, s. 44 I; Süleyman b. el-Eş’as Ebu Davud es-Sicistami, *Sünen’ü Ebi Davud*, I-IV, İstanbul 1992, c. IV, s. 200; İbn Hanbel, *Müsned*, c. IV, s. 26.

⁹ Ebu’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccac El-Kuşeyri, *el-Camiu’s-sahih*, I-III, İstanbul 1992, Kitabü’l-Cenaiz, c. II, s. 634.

¹⁰ Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhari, *el-Câmiu’s-Sahih*, I-VIII, İstanbul 1992, c. VI, s. 189;

¹¹ Tirmizi, c. V, s. 687.

dini bir hüviyet kazanmıştır.¹³ Hassan b. Sabit de şiirinde Hz. Peygamber'e övgü ifadesi olarak kullanmıştır.¹⁴ Ferezdak da mehdi kelimesini aynı maksatla kullanmıştır.¹⁵ Ayrıca kelime Emevi halifeleri için bir sıfat olarak kullanılmıştır. Cerir divanında Süleyman Mübarek için bu kelimeyi kullanmıştır¹⁶. Aynı zamanda Cerir, İbrahim Peygamber¹⁷ ve Emevi halifesi Hişam için kullanmıştır¹⁸. Goldziher bu kelimenin islama giren herkes için kullanıldığını söylemektedir¹⁹.

2-İstilah Anlamı

Hicri I. Asırda Muhtar b. Ebi Ubeyd es-Sakafi (67/687) tarafından Hz Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye'ye el-Mehdi ibnü'l-Vasi denilirken muhtemelen Lügat anlamı kastedilmiş olmakla beraber bu kullanım „Muhammed b. Hanefiyye'nin (81/700)de vefatından sonra “ric'at” inancını da içine alan bir anlama sahip olarak,istilahi anlamı ifade eder hale gelmiştir. Zaman içerisinde bu kelime,ismi fail anlamında insanları doğru yola iletmesi için Allah tarafından seçilmiş ve gerçeğe ulaştırılmış kimse manasını ifade etmeye başlamıştır²⁰.

Sünnî hadis kaynaklarındaki rivayetlere mehdi: Ehl-i Beyt'ten olan,ismi Hazreti Peygamberin ismine uyan bir kişidir. Araplara hakim olarak, dünyanın zevaline bir gün bile kalsa,Allah o günü o şahsın ortaya çıkması için uzatacaktır²¹. Mehdi,Fatıma evladından olacak²²,bir gecede bütün dünyayı ıslah edecek²³;insanlar ondan ihsanda bulunmasını

¹² İbn Hanbel, *Müsned*, c. IV, s. 264.

¹³ Sa'd Muhammed Hasan, *el-Mehdiyyetü fi'l-İslam Munzu Akdemi'l-Usur Hatte'l-Yevm*, Mısır 1953, s. 45.

¹⁴ Hassan b. Sabit, *Divan*, s. 24.

¹⁵ İgnaz Goldziher, *El-Akide ve's-Şeria fi'l-İslam*, thk. Abdülhak Abdülaziz b. Kakhan, terc. Musa Muhammed Yusuf, Beyrut trz, s. 376.

¹⁶ Cerir, *Divan*, c. II, s. 40.

¹⁷ Cerir, *Divan*, c. I, s. 29.

¹⁸ Cerir, *Divan*, c. I, s. 94.

¹⁹ Goldziher, *el-Akide*, s. 378.

²⁰ Ebu Mansur Abdülkahir b. Tahir el-Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, Ankara 1991, s. 31; Ebu Muhammed el-Hasan b. Musa en-Nevbahti, *Firaku's-Şia*, nşr. M.Sadık Ali Bahri'l-Ulûm, Necef 1936, s. 27; Sa'd b. Abdilllah Ebi Halef el-Eş'ari el-Kummi, *Kitabu'l-Makalat ve'l-Firak*, nşr. Muhammed Zahir el-Kevseri, Mısır 1948, s. 26-27.

²¹ Ebu Davud, *Es-Sünen*, Kitabu'l-Mehdi, h.no:1; Ebu Abdilllah Muhammed b. Yezid b. Mace el-Kazvini, thk. M. F. Abdülbaki, İstanbul 1992, Fiten 34.

²² İbn Mace, *Fiten* 34; İbn Hanbel, c. I, s. 84.

²³ Ebu Davud, *Mehdi*, H.No:1.

isteyecekler o da herkese istediğini bol bol verecektir²⁴. Zuhurundan sonra yeryüzünde beş,yedi yahut dokuz yıl kalacaktır²⁵. Sünni anlayışa göre mehdinin Hz. İsa olduğu da rivayetler arasındadır²⁶.

Şii kaynaklarda ise,daha çok “Kaim el-Mehdi” şeklinde geçen ve gözden kaybolduktan sonra ortaya çıkacak olan kurtarıcıya rastlanmaktadır. Bu anlayışa göre yeryüzünde açık yada gizli bir “kaim” vardır²⁷. Zamanı gelince parlak gök cisimleri gibi aniden ortaya çıkacak²⁸,yeryüzünü adaletle dolduracak²⁹,ona karşı itaat etmeyip kılıç çeken Hz. Peygambere kılıç çekmiş gibi olacaktır. Allah mahlukatı yaratmadan on dört bin yıl önce ruhu yaratmış,onların sonuncusu ise kaim el-Mehdidir. Mehdi gaybetinden sonra ortaya çıkacak,bütün dünyayı Deccal'den ve her türlü kötülüklerden temizleyecektir. On iki imamın her biri mehdidir³⁰. El-Kaim el-Mehdi kaybolacaktır fakat gaybeti esnasında o insanları görecek,insanlar ise onu görmeyecektir³¹.

Şii fırkalar içerisinde “Kaim el-mehdi”nin kim olduğu konusunda da bir ittifak söz konusu değildir. Ancak Ali b. Ebi Talip³²,Muhammed b el-Hanefiyye (Keysaniye'nin iddiasına göre gerçekte ölmediğine inanılan, Mekke ile Medine arasında bulunan Radva dağında yaşadığı söylenen Hazreti Peygamberin müjdelediği zaman gelince ortaya çıkacak olan mehdi Muhammed b. el-Hanefiyye'dir.)³³Abdullah b. Muaviye³⁴, Muhammed en-Nefzü'z-Zekiyye³⁵,Cafer es-Sadık³⁶,Muhammed b. İsmail³⁷,Musa el-Kazım³⁸,Muhammed b.

²⁴ İbn Mace, Fiten, s. 14.

²⁵ Tirmizi, Fiten, s. 53; İbn Mace,Fiten,s. 34; İbn Hanbel, c. III, s. 21.

²⁶ İbn Mace ,Fiten, s. 24.

²⁷ Bkz. Şeyh es-Saduk Ebi Cafer Muhammed b. Ali b. Babeveyh el-Kummi, *Kemalüddin ve Temamü'n-Ni'me*, thk. Ali Ekber Gaffari, Kum 1405, c. I, s. 292.

²⁸ Saduk,c. I, s. 324-325.

²⁹Muhammed b. Yakup el- Kuleyni , *el-Usul Mine'l-Kafi* , Beyrut 1401, c. I, s. 341.

³⁰ Saduk, c. II, s. 336.

³¹ Saduk, c. II, s. 335-336.

³² Nevbahti,*Fırakü's-Şia*, s. 20.

³³ Nevbahti, s. 26-27; Saduk, c. I, s. 32-33.

³⁴ Nevbahti, s. 31.

³⁵ Nevbahti, s. 53-54.

³⁶ Nevbahti, s. 57.

³⁷ Nevbahti, s. 61

³⁸ Nevbahti ,s. 67-70.

Ali en-Naki³⁹,Cafer b. Ali en-Naki⁴⁰,Hasan el-Askeri⁴¹,Muhammed b. Hasan el-Mehdi Şia' içerisinde özellikle imamiyye tarafından mehdi olarak kabul edilen kişilerdir.

İddialara göre mehdi kelimesinin ıstılahi anlamda ilk kullanılışı Muhtar es-Sakafi'ye aittir⁴². İbn Sa'd, Emevi Halifesi Ömer b. Abdülaziz'in yeryüzünü adaletle dolduracak kimse olarak takdim edildiğini belirtmektedir⁴³. Bu iddia beklenen kurtarıcı mehdinin özelliklerinden biri olan yeryüzünü adaletle doldurma fikri içinde mütalaa edilecek olursa bu ayrıca hakkında değerlendirme yapılması gereken bir konudur.

Müslümanlar arasında,onları içinde yaşadıkları dönemdeki sıkıntılardan kurtaracak biri ya da,ahir zamanda geleceği umulan kişi olarak iki değişik mehdi anlayışı hakim olmuştur. Her grup veya kişi bu kavrama farklı anlamlar yüklemiştir. Bütün toplumlarda rastlanan beklen kurtarıcı fikri farklı isimlendirmelerin olmasıyla birlikte aynı maksada yöneliktir.

Mehdi fikrinin oluşumunda, Mesih, ric'at, mehdiiy-i muntazar, müceddid vb. isimlendirmelerle de,mehdi fikrinin oluşum sürecinin tezahürleri mahiyetindedir.

Masih

Masih kelimesinin kökeni hakkında farklı yorumlar yapılmaktadır. Kelimenin Arapça'ya Aramca "meşiha" veya İbranice "Ha-mesiha" dan geçtiği söylenmiştir⁴⁴. Arapça'da bu kelime,meshetmek,günahlarından temizlenmiş, siddik(tereddütsüz inanan),yürüyen seyahat eden anlamlarına gelir⁴⁵. Mesih kelimesi çeşitli manalara

³⁹ Nevbahti, s. 78.

⁴⁰ Nevbahti, s. 88-89.

⁴¹ Nevbahti, s. 80-81.

⁴² Bağdadi, s. 39; Ebu Feth Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristani,*el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Abdülkerim Ali Menha, Beyrut 1990, c. I, s. 147 vd; Macdonald "Mehdi" *İ. A. c. VII*, s. 475; Muhammed b. Sa'd, *Tabatü'l-Kübra*, Beyrut 1958, c. V, s. 94; Fiğlalı, *Çağımızda İtikadi Mezhepler Tarihi*,Ankara 1993, s. 270 vd.

⁴³ İbn Sa'd, *Tabakat*, c. V, s. 243.

⁴⁴ Fiğlalı, s. 270; Abdurrahman Küçük, *Dönmeler Tarihi*, Ankrara 1992, s. 137; Ringgren,Helmer *Messianizm,Encyclopedia Of Religion*, Newyork 1945. s. 469.

⁴⁵ İbn Manzur,*Lisan'ül-Arab*, c. VI, s. 4196, Beyrut 1970, c.VI, s. 4196.

gelmektedir. Arap dilinin ilk sözlüklerinden biri olan el-Ayn'da belirtildiğine göre Mesih,yüzünün bir tarafında kaşı gözü olmayana denir. Bu özelliğin ise Deccalde bulunduğuna dikkat çekilmektedir⁴⁶. İbn Manzur'a göre Deccal'e gözü memsuh olduğu için "el-Mesih" denilmesi meselesi itiraz konusu olmuştur. Ona göre Mesih birbirine zıt iki manaya gelmektedir. Çünkü Mesih,Mesih'in zıddıdır. Allah onu meshetti sözü mübarek ve güzel şekilde yarattı manasına geldiği gibi,kötü ve uygunsuz bir şekilde yarattı manasına da gelir⁴⁷.

Mesih kelimesi Kur'an-ı Kerimde tek başına⁴⁸ ve İsa kelimesiyle birlikte⁴⁹ kullanılmaktadır. Hadiste ise "Mesih" kelimesi tek başına Deccal için kullanılmamış bu kelimeyle deccal kasdolunduğu zaman yanında "el-mesihu'd-deccal" veya "mesihu'd-delâle" ifadesi kullanılmıştır⁵⁰. Gerek Kur'an ayetleri gerekse hadislerde mesihden kasdın Hz. İsa olduğu açıktır. Kelime kaynağı itibarı ile de "beklenen kurtarıcı"ya verilen bir sıfat durumundadır. Bilhassa Yahudilik ve Hıristiyanlığın vazgeçilmez inanışları arasındadır⁵¹.

Ric'at

İnsanın öldükten bir süre sonra dünyaya yeniden dönmesi demektir. Bu süre kırk gün ile dünyanın son gününe kadar değişmektedir. Bu inanç kaynak olarak çok eski ve yaygın olan "Docetizm" doktrinine bağlanmaktadır. Docetizmdeki anlayışa göre İsa Mesih'in çektiği ızdıraplar ve ölümünün gerçek olmayıp sadece göze öyle görünmüştür. Dünyadaki vazifesi sona ermemiş,kesintiye uğramıştır. Yarım kalan vazifesini tamamlamak ve zafere ulaşmak üzere tekrar dünyaya gelecektir.⁵²

Şehristani bu fikri ilk ortaya atanın Abdullah İbn Sebe olduğunu belirtmekle birlikte ilginç olan ise onun rucuunu iddia ettiği kişi Hz Muhammed'dir. "Garip şey diyordu İnsanlar

⁴⁶ İbn Side,*el-Muhkem ve'l-Muhitu'l-Azam fi'l-luga*, c. III, s.160.

⁴⁷ İbn Manzur,*Lisan*, c. VI, s. 4196.

⁴⁸ Nisa, 172; Maide, 17,72,75; Tevbe, 30,31.

⁴⁹ Ali imran, 3; Nisa, 157,171; Bkz. Muhammet Fuat Abdülbaki,*el-Mu'cemü'l-Müfehres*, İstanbul 1990, s.666.

⁵⁰ el-Askalani,*Fethu'l-Bari*, c. II, s. 318.

⁵¹ Fırlahı,*Çağımızda İtikadi Mezhepler Tarihi*, s. 246.

İsa'nın Rucuunu kabul ederler de Ondan efdal olan Muhammed'in Rucuunu reddederler. Oysa o buna İsa'dan daha layıktır. İbn Sebe bunu Kur'an ile de delillendiriyordu. Onun bu görüşü ne zaman Ali b. Ebi Talib'e isnat ettiği bilinmemektedir. Ali b. Ebi Talipten sonra Ric'ati iddia edilen Hz Ali'nin Fatıma'dan doğmamış olan Muhammed b. Hanefiyye dir. Bu tür bir gelişmeden sonra Şii fırkalarda bir imamın ölmediği,ölümünün görünüşte olduğu yakın bir vakitte tekrar ortaya çıkıp düşmanlarından intikam alacağı temel bir inanç haline gelmiştir⁵³.

Müceddid

Yenileyen veya yenileyici anlamına gelen kelime bir kısım Müslümanlar arasında her yüz senede bir İslam'ı yenilemek,ihya etmek amacıyla gelecek olan şahıs olarak kabul edilmektedir⁵⁴. Hadislerde rastladığımız müceddid ile tarih boyunca ortaya çıkan müceddidler birbirine karışmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de müceddid, kelime olarak ve daha sonra kelime ile kastedilen anlamda kullanılmamıştır. Müceddid kelimesine hadis külliyyatında rastlamaktayız. Ebu Davud'un Sünen'inde:"Bu ümmet için her yüz senenin başında din işlerini o yüz sene içinde yenileyecek kimse gönderilir" ifadesi bulunmaktadır. Bu ifade ile kastedilenin kim olduğu her coğrafyada ve farklı zamanlar için değişik şahısların sözü edilmektedir.

Konumuzun sınırlarını aşacağından burada Müslümanlar arasında müceddid ile alakalı telakkileri genel olarak vermekle yetineceğiz. Müceddid dine dair zahiri ve batını ilimleri bilir. Sünneti bid'atten temizler,ilmi yayar ve ilim ehline yardımcı olur. Bid'at ehline karşı kor,onları zelil kılar. Her yüz senede gelecek olan müceddidin bir kişi olması gerekmez. Aynı zamanda farklı yerlerde,çok sayıda müceddid gelebilir. Her grup kendi önderini müceddid saymıştır.

⁵² Yaşar Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*,Ankara 1965, s. 216. Fığlalı,*Çağımızda İtikadi Mezhepler Tarihi*, s. 250.

⁵³ Nevbahti, s. 27; Kummi, s. 26-27.

⁵⁴ İbrahim Canan,*Kütüb-ü Sitte*, s. 267.

Tecdiden maksat Kitap ve sünnetin amelde ihmale uğrayan hükümlerinin ihyası,Kitap ve sünnetin gereklerinin emredilmesi birde ortalığı saran Sünnete aykırı bidatlerin yok edilmesidir.

Istilahi olarak mehdi: Ahir zamanda geleceği düşünülen zulüm ve haksızlıklarla dolu olan dünyayı adaletle doldurup,huzura ve saadete götüreceği umulan kişidir. Hz. İsa onun arkasında namaz kılacak,deccal ve domuzu öldürecek,haçı kıracak,yedi yada dokuz yıl hüküm sürecektir⁵⁵.

55 Bkz. Sa'd Muhammed Hasan s. 49-52. D.B Macdonald, "Mehdi" İ. A. c. VII, s. 474. Fıglalı, *Çağımızda İtikadi Mezhepler Tarihi*, s. 246; Avni İlhan, *Mehdilik*, İstanbul 1993. s. 215; Ali b. Hisam el-Muttaki,*Kitabü'l-Burhan fi Alameti Mehdi,Ahiri 'z-zaman*, II 1988 trz, c. I, s. 109; Ekrem Sarıkçioğlu, *Dinlerde Mehdi İnancı ve Tasavvurları*, Erzurum 1976, s. 9.

I.BÖLÜM

DİNLERDE KURTARICI FİKRİ VE TEMELLERİ

A-DİNLERDE KURTARICI FİKRİ

I-İslamdan Önceki Dinlerde Kurtarıcı Fikri

1-Mezopotamya

Mezopotamya'da feodal bir sistem vardı. Şehir devletlerinin başında rahip-kral bulunurdu. O şehrin dünyevi ve uhrevi hakimi sayılırdı. Bu hakimiyet, kralların kendilerini kurtarıcı olarak görmelerine sebep olmuştur. Bundan dolayı I. Sargon(M:Ö 2350)ve Hammurabi(M:Ö1728-1686) kendilerini Tanrının gönderdiği kurtarıcı olarak ilan etmişlerdi⁵⁶. Bu krallar, halka büyük zulümler yapmışlar ve bu zulümler neticesinde halk bir kurtarıcı aramıştır. Aslında bu yönetim biçimiyle her yeni kralın zenginlik, bolluk, hürriyet, huzur ve mutluluk getireceği beklenirdi⁵⁷. Bu beklenti zamanla genel anlamda bir kurtarıcı fikrinin yerleşmesi ve gelişmesini sağladı. Böylece Mezopotamya da zamanın günden güne kötüleşeceği, günahların dünyayı saracağı ve halkın beklediği kurtuluşu ise Tanrının göndereceği bir hükümdarın gerçekleştireceği ve dünyayı tekrar düzeltereği şeklinde genel mehdi tasavvuru ortaya çıktı⁵⁸. Bu anlayış kurtarıcı bekleme

⁵⁶ Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, İstanbul 1963, s.28.

Sarıkcıoğlu, *Dinlerde Mehdi İnancı ve Tasavvurları*, s. 6-7.

⁵⁷ Ringreen, Helmer, *Messianizm*, s. 469.

⁵⁸ Küçük, *Dönmeler Tarihi*, s.141-142.

düşüncesinin ilk defa Sümerlerde doğduğu, Babillerde devam ettiği, bu iki kanaldan diğer toplumlara ve dinlere geçtiği görüşünün iddia edilmesine sebep oldu⁵⁹.

2-Sasani Kültür Coğrafyası

İran, Coğrafi yapı itibarıyla, kültürel etkileşimin merkezi durumunda bulunduğu için Güney Asya dinleri üzerinde de oldukça etkilidir. Mecusi kutsal kitabı Avesta'nın özü niteliğindeki Gatalarda "Saoşyand" kelimesi genellikle kurtarıcı anlamında kullanılmaktadır⁶⁰.

Zerdüştlükte hakim olan düalizm anlayışı içerisinde, yaradılıştan kıyamete kadar, her biri üçer bin yıl devam eden dört devreye ayrılır, ve iyiliğin temsilcisi Ahura-Mazda kötülüğün temsilcisi Angra-Mainyu'ya karşı Zerdüştü gönderir⁶¹. Zerdüş'tün getirdiği düzenleme bin yıl sürecek ve sonra ahlaki bunalım başlayacak ve kötülükler hakim olacaktır. İşte üçüncü bin yılda gelecek tebliğci, Zerdüş'tün soyundan olacak ve Saoşyand isimli kurtarıcı olacaktır.

Saoşyand, dünyaya gelip otuz yaşına girince, güneş otuz gün ve otuz gece göğün ortasında duracak ve daha sonra kararlaştırılan yere geri dönecektir. Saoşyantın vücudu güneş gibi nur saçacak, dört tarafını altı gözle görecektir. Kendisine Mecusiliğin kutsal kitabı Avesta rehber olacaktır. O Zerdüş'tün öğretilerini iyice öğrenecek, şeriatın yasaklarını tutarak yalan ve kötülüklerle mücadele edecektir. Kutsal kitapta çözümünü bulamadığı meselelerde ise kendisine Tanrı Ahura-Mazda'nın vahyi yardımcı olacaktır. Ülkesini ilahi kanunlara göre idare edecek, insanların tabiatını değiştirecek, hastalıkları ihtiyarlığı ve ölümü dünyadan kaldıracaktır. Zamanın bitimine elli yedi yıl kala şeytani varlıkları yok edecek ve sonunda hakimiyeti Ahura-Mazda'ya verecektir⁶².

⁵⁹ Sarıkçıoğlu, *Dinlerde Mehdi İnanıcı ve Tasavvurları*, s.16.

⁶⁰ Sarıkçıoğlu, *Dinler Tarihi*, s. 112; Mustafa Özbaş, "Müslümanlarda Kur'an Dışı İnançların Temelleri" *Hak Söz*, Temmuz 1982, s.18-19.

⁶¹ Sarıkçıoğlu, *Dinler Tarihi*, s.113; Küçük, *Dönmeler Tarihi*, s. 142.

⁶² Sarıkçıoğlu, *Mecusi Dininde Mehdi İnanıcı*, Ata. Üniv. İlahiyat Fak. Der. Erzurum 1986, c. VII, s. 1-7.

3- Hindistan

Hintliler Brahman'ın tenasühünde Vişnu'nun vücuda gelişini ve Hinduluğun Budizm'e hakim olacağı ve insanların ruhlarının hürriyetine erecekleri dönemi beklerler. Moğollarda mezarına kurbanlar adanan Cengiz Han'ın ölümünden önce Moğolları Çin'in esaret boyunduruğundan kurtarmak üzere dünyaya sekiz veya dokuz yüzyıl sonra tekrar döneceğini söylediğine hala inanmaktadırlar⁶³.

Hindularda ise ahir zamanda geleceğine inanılan muhteşem hükümdar mehdi Kalkidir. Roma veya Krişna Vişnu'nun geçmişteki avataraları olduğu gibi Kalki de Vişnu'nun müstakbel avatarasıdır⁶⁴.

Budizme gelince kurtarıcı anlamına gelen "Maytreya" kavramı kullanılmaktadır. Sanskritçe maytri kelimesinden türemiştir. Maytri kökü dostluk,merhamet anlamına gelir. Maytreya kelimesi ise merhametli,sevimli anlamına gelir⁶⁵.

İlkel din mensuplarından sayılan Yeni Gine yerlileri,ahir zamanda geleceğini bekledikleri kurtarıcının "mensren"olduğunu söylerler. Onun, içi zenginliklerle dolu bir gemiye gelerek dinlerini yeniden ihya edeceğine inanırlar. Kuzey Amerika yerlileri de ahir zamanda bekledikleri kurtarıcının bir dans ayini esnasında aralarında görüleceğine inandıkları "Ghost-Danc" törenleri düzenliyorlardı⁶⁶.

4-Yahudilik ve Hıristiyanlık

a-Yahudilik

Yahudilik yaklaşık olarak M. Ö. 1200 yıllarında Hz. Musa ile başlamıştır. Hz. Musa İsrail oğullarını Firavunun esaretinden kurtararak bir millet haline getirmiş fakat kendisi

⁶³ Goldziher, *Akidetü 'ş-Şeria fi 'l-İslam*, s. 215; Sa'd Muhammet Hasan, s. 43-43.

⁶⁴ Sarıkçioğlu, *Dinlerde Mehdi Tasavvurları*, s. 11.

⁶⁵ Sarıkçioğlu, *Buda Dininde Mehdi İnancı ve Buda'dan Bir Rivayet*, İslami İlimler Fak. Dergisi, Ankara 1980, Sayı 4, s. 77-90.

⁶⁶ Sarıkçioğlu, *Mecusi Dininde Mehdi İnancı. Atatürk Ün. İlahiyat Fak. Der. c. VII*, s. 1-7.

“Arz-ı Mev’ud”⁶⁷ a giremeden vefat etmiştir. Ye şu zamanında kenan ülkesine varılmış dini merasimler ve takdimlerin yapılabilmesi içinde bir mezbah inşa edilmiştir. Daha sonraları başa geçen Davut’un saltanatı döneminde Kudüs merkez yapılmış ve Mabedin(Beyt-ha-Miktaş) inşa çalışmalarına başlamıştır. Mabet Süleyman zamanında tamamlanmış ve Yahudi Krallığı en muhteşem devrini bu dönemde yaşamıştır. Süleyman’ın ölümünden sonra Yahudi Krallığı,güneyde Yahudi,kuzeyde İsrail olmak üzere ikiye bölünmüştür.

Asurlular M:Ö 721’de İsrail Krallığını ortadan kaldırmış,daha sonra Babil Kralı M:Ö586’da Yahudi Krallığını yıkmış ve Kudüs’e girmiştir. Asurlular Kudüs’te Kutsal Mabedi tahrip etmiş Tevrat parçalarını yakmış ve şehri ateşe vermiştir. Böylece Yahudilerin her iki Krallığı tarihe karışmıştır. Babil Kralı Rat parçalarını yakmış ve şehri ateşe vermiştir. Böylece Yahudilerin her iki Krallığı tarihe karışmıştır. Babil Kralı Yahudi halkının üçte birini öldürmüş,üçte birini Şam da bırakmış,üçte birini de esir olarak ülkesine götürmüştür.

Yahudiler esaret günlerinde ilahları Yahve’nin onlara bir kurtarıcı göndererek içinde buldukları zor durumdan kurtarması tekrar Kudüs’e geri götürmesi ve eski Şaşalı günlerine kavuşturması için hep dua etmişlerdir. Onlar bu kurtarıcı bekleyişi içerisinde iken Sasani imparatorluğunun Mecusi Kralı Babilileri yenmiş, böylece Yahudiler M:Ö538’den M:Ö352 yılına kadar Sasani(İran) kontrolünde kalmış Sasani esir bulunan Yahudileri serbest bırakmış Kudüs’e dönmelerine,Mabetlerini yeniden yapmalarına izin vermiştir. Yahudiler bu duruma çok sevinmiş hatta içlerinden bazıları Mecusi olduğu halde Sasani Kralının Allah tarafından gönderilen kurtarıcı olduğunu kabul etmiştir. Ancak Yahudilerin esaretleri yeniden başlamış,erkekleri öldürülmüş, Mabetleri tahrip edilmiştir.

Mabedin yıkılması Yahudiler için çok önemlidir. Mabedin yıkılışı ile günlük ve mevsimlik bir takım ibadetlerini yapamaz, kurban kesemez duruma gelmişlerdir. Arzı Mev’ud’dan sürülmeleri ve Mabetlerinin yıkılmış olması onları bu durumdan kurtaracak

⁶⁷ Arz-ı Mev’ud, İbranicede “Eretz İsrail” (İsrail Diyarı) denilen bu bölge Ahdi-Atikte “Kenan Diyarı” Tekvin 11;31.17;18, Çıkış 6;4 diyor, Tesniye 26;15,İşaya 57;13. “Gurbet Diyarı” Tekvin 17;8 “Memleket” Tekvin 26;2-3 diye zikredilmektedir. Kur’an-ı Kerimde Arz-ı Mev’ud yerine Arz-ı Mukaddes ismi aynı maksatla kullanılmıştır.(Maide 21) Ancak Kur’anda bu yer belli değildir.

“Arzı Mev’ud’a kavuşturacak ve Mabed’i yeniden kuracak bir “kurtarıcı”yı beklemeye sevk etmiştir⁶⁸.

Yahudilerdeki Mesih beklentisinin İran mitolojisinden etkilenme sonucunda ortaya çıktığı görüşünü ileri sürenler olduğu gibi⁶⁹, Yahudilerin bu inancı benimseyerek kendilerine göre geliştirdiklerini de savunanlar vardır⁷⁰. Bazıları Mesih akidesinin temelde Yahudilikte var olduğunu fakat Sasani kültürünün tesiriyle daha da şekillendiğini kabul etmişlerdir.

Yahudi kutsal kitabında ve kültüründe dağınık olarak bu inanca rastlanmaktadır⁷¹. Ancak bu inancın “Mesih” adı altında sistemli bir şekilde ele alınması Babil sürgününden sonradır. Sasani kültürü Yahudilikte dağınık olarak bulunan bu fikrin sistemleşmesine sebep olmuştur⁷². Mesih inancının Kral Davud’a tanrının hükümdarlığının ebedi olacağı hakkındaki vaadin istikbalde gerçekleşeceği ümidinden doğduğu da kabul edilen görüşler arasındadır⁷³.

Yahudilerdeki Mesih Davud soyundan gelecek adı “İmmanuel” olacak, Beytlehem’de bakire bir kızdan doğacaktır⁷⁴. Bu Mesih’in ilahi ve cismani iki yönü bulunmaktadır. İlahi Mesih, Yahvenin hizmetkârı olup, Tanrının ruhunu benliğine taşıyacaktır. Cismani Mesih ise Davut soyundan yüce bir kral olacaktır⁷⁵. Mesih insani tabiata sahip fakat meshedilmiş olmasından dolayı kutsal bir güce kavuşmuş olup tanrının yeryüzündeki vekilidir⁷⁶. Yahudilere göre Tanrısı ve kendisi için ev yapacak Tanrı ona baba oda ona oğul olacak, krallığı ve tahtı ebedi kalacaktır⁷⁷. Bir sıkıntı anında Immenuel doğacak⁷⁸, Davud’un tahtına oturacak, kral gibi hükmedecek, doğruluktan ayrılmayacak, Yahudileri içerisinde buldukları sıkıntılı durumdan kurtaracak⁷⁹, bütün krallıklar ona boyun eğecek ve kulluk edecektir⁸⁰.

⁶⁸ Bkz. P. Hitti, *History of the Arabs*, London 1964. Muhammed İzzet İsmail et-Tahavi, *En-Nasarâniyyetü ve'l-İslam*, Mısır 1987, s. 222-223. Küçük, *Dönmeler Tarihi*, s. 132-133; Fırlı, *Mesih...*, s. 247.

⁶⁹ Bkz. Rausseav Herve, *Dinler*, çev. Osman Pazarlı, İstanbul 1970, s. 79.

⁷⁰ Sarıkçıoğlu, 17; bkz. Ahmet Şilbi, *Mukarenetü'l-Edyan el-Yahudiyye*, Kahire 1988, c. I, s. 208-213.

⁷¹ Tesniye, 17;15.

⁷² Bkz. Küçük, s. 130-131.

⁷³ Sarıkçıoğlu, s. 19.

⁷⁴ İşaya, 7;14.

⁷⁵ Matta, 22-41-42; Markos, 1-9-14.

⁷⁶ Bkz. Küçük, s. 131.

⁷⁷ II. Samuel, 7-1-16.

⁷⁸ İşaya, 7;14.

⁷⁹ Yaremya, 23;5.

⁸⁰ Daniel; 7-1;27.

Yahudilikte ümit haline gelen bu kurtarıcı “Mesih” tir. Mesih anlayışı Ahd-i Atikte (Tanah) ve şifâhen sıkça işlenmiş ve inanç esasları arasına girmiştir. Bu sebeple İsrailoğulları Peygamberlerinin sözlerine dayanarak kendilerini kurtaracak mabedi yeniden inşa edecek ve diğer din mensuplarına galip gelecek bir Mesih in geleceğine kesin olarak inanmışlardır. Yahudiler esareti,sürgünü günahlarına karşılık bir ceza olarak görmekte ve Allah’ın adaleti gereği bu cezanın sona ereceğini düşünmektedirler bunu da Davut oğlu Mesih sağlayacaktır⁸¹.

b-Hıristiyanlık

Hıristiyanlarda kurtarıcı fikri Yahudilerde olduğu gibi “Mesih” kelimesi ile ifade edilmektedir. Hıristiyanlara göre,İsa’nın “Mesih” olarak geleceği Tevrat’ta yazılı idi. Fakat Yahudiler,bu metinlerde değiştirmeler yaparak onu tasdikten kaçınmışlardır⁸². O, Romalılar tarafından Yahudilerin şikayeti üzerine çarımha gerilmiş ve orada insanların günahları için ölmüştür. Gömüldükten üç gün sonra kıyam etmiş,havarilerine görünmüş,onlarla yemek yemiş ve sonunda Allah’ın yanına çıkarak Onun sağına yerleşmiştir⁸³.

O kıyametten önce gelecek dünyayı sulh ve adaletle doldurup kendine inanmayanlardan öç alacak ve saltanatı ebedi olarak sürecektir. Hıristiyanlara göre Yahudilerin öteden beri bekledikleri “Mesih” de aslında İsa’dan başkası değildir⁸⁴.

Hıristiyanlardaki “Mesih” Hazreti İsa’nın kendisidir. Onlar Ricat fikrine sahiptir. Dönüş için süre kırk gün ile dünyanın son gününe kadar değişmektedir. Bu inanç eski ve yaygın Docetism inanişına bağlanmaktadır. Bu inanişâ göre İsa Mesih gerçekte ölmemiş , öyle görünmüştür. Dünyadaki görevi sona ermemiş, kesintiye uğramıştır. Yarım kalan vazifesini tamamlamak ve zafere ulaşmak üzere tekrar dünyaya gelecektir⁸⁵.

⁸¹ Matta, 22;41;42. Markos, 12;35.

⁸² Bkz. Yaşar Kutluay , *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, Ankara 1965, s. 131.

⁸³ Matta, 27;1-66;28. Markos, 15-1;47-16-1;20. Luka, 23;1-56;24-1;53. Yuhanna, 19;1-42;20-1;31.

⁸⁴ Matta ,3,Markos,1;1-11. Luka,3;15-16. Yuhanna, 1;19-28.

⁸⁵ Kutluay , s. 216.

Cismen gökyüzüne yükselen İsa , “Baba” Tanrının sağında bir süre kaldıktan sonra yeryüzüne dönecektir. İkinci kez dünyaya gelen İsa , gerçek adaleti ve hakimiyeti sağlayacak, insanları mutlu edecektir. İsa'nın bu gelişinde İncil bütün dünyada geçerli hale gelecektir ve herkes onun hükmüne uyacaktır⁸⁶.

II-İslamda Kurtarıcı Fikri (Kur'an ve Hadiste Mesih-Mehdi)

1-Mesih ve Mehdi İnancı

a-Mesih İnacı

İslam kültüründe Mesih ,Mehdi inancı ile birlikte önemli bir yere sahiptir. Mesih ifadesi Kur'an-ı Kerim'de sadece İsa bin Meryem için kullanılmakta birlikte Yahudi ve Hıristiyanların kelime ile kastettiği “Beklenen Kurtarıcı” anlayışı yoktur. Kelime Kur'anda tek başına⁸⁷ ve İsa kelimesi ile birlikte⁸⁸ kullanılmaktadır.

Müslümanlar arasında ,Hz İsa'nın ikinci kez yeryüzüne gelişi konusunda iki farklı görüş vardır. İsa'nın öldüğü, ve ikinci kez gelmeyeceği ,diğeri ise İsa'nın cismen ve ruhen “Ref” olduğundan ölümü tatmak için ikinci kez yeryüzüne geleceği görüşüdür. Biz burada ikinci görüş sahipleri ve iddiaları üzerinde duracağız⁸⁹.

İsa'nın nuzulunu açık bir şekilde belirten ,bir ayet yoktur .Ancak iddia sahipleri bazı ayetleri bu istikamette tevil etmektedirler. Bu ayetlerde;

Allah demişti ki; “Ey İsa ben seni eceline yetireceğim, seni kendime yükselteceğim. (inni müteveffike ve rafiuke ileyye) İnkâr edenlerden seni tertemiz sıyracağım, sana uyanları kıyamet gününe kadar, inkâr edenlerin üstünde tutacağım...”⁹⁰ “...Bu, inkarlarından ve birde, Meryem'e büyük iftirada bulunmalarından ve Allah'ın resulü Meryem oğlu İsa Mesih'i öldürdük demelerinden ötürüdür. Oysa onu öldürmediler ve asmadılar fakat onlara o öyle göründü. Ayrılığa düştükleri şeyde, doğrusu şüphelidirler, bu husustaki bilgileri ancak, zanna

⁸⁶ Matta, 24;14.

⁸⁷ Nisa,172; Maide,17,72,75; Tevbe,30,31.

⁸⁸ Ali İmran,3; Nisa,157,171.

⁸⁹ Celaledin Abdurrahman es-Suyuti, *Nuzulü İsa b. Meryem*, Beyrut trz, s. 83.

uymaktan ibarettir. Kesin olarak onu öldürmediler bilakis Allah onu kendi katına yükseltti (bel refeahullahu ileyhi) Kitap ehlinde ölmeye önce İsa'ya inanmayacak yoktur. O gerektiği gibi inanmadıklarından "kıyamet günü onların aleyhine şahit olur"⁹¹. "...Ben onlara sadece; Rabbim ve rabbiniz olan Allah'a kulluk edin diye bana emrettiğini söyledim. Aralarında bulunduğum müddetçe onlar hakkında şahittim, beni öldürdüğünde (felemma teveffeyteni) onları sen gözlüyordun. Sen her şeye şahittin"⁹² buyrulmaktadır.⁹³

Hadislerde ise İsa'nın yeryüzüne tekrar geleceği konusu daha açık bir şekilde anlatılmaktadır. Buhari ve Müslim'in sahihi başta olmak üzere Hz. İsa'nın yeryüzüne iniş hadisesi ağırlıklı olarak Deccal'in çıkışı ile ilgili hadislerde açıkça tasvir edilmektedir. Hz. İsa, kıyametin kopuşuna dair on alametten biridir⁹⁴. İsa b. Meryem'in ineceği yer, indikten sonra yapacağı işler, Deccal ile savaşması, Hz. Muhammed'in ümmeti olarak mehdinin arkasında namaz kılması, dünyada ne kadar süre kalacağı, eceli ile ölüp Hz. Peygamberin yanına gömülmesi en küçük ayrıntılarına kadar anlatılmıştır⁹⁵.

Bu hadislerin anlattığına göre İsa b. Meryem Şam camii'nin doğu tarafındaki beyaz minareye inecek ve elinde bir kargı ile Afik denilen bir yerde ortaya çıkacak ,Deccal'i öldürecek ve sabah namazında Kudüse gelecektir. Müslümanların imamı olan Mehdi yerini ona vermek isteyecek fakat o kabul etmeyerek Mehdinin arkasında namaz kılacaktır. Sonra domuzu öldürecek ve haçı kıracaktır. Cizyeyi kaldıracak, kendisine inanmayan Yahudi ve Hıristiyanları öldürecek ve bütün insanlık Müslüman olacaktır. Yeryüzünde kırk yıl kalacak sonra ölecek namazı Müslümanlar tarafından kılınarak Medine'ye Hz peygamberin yanına Hz Ebubekir ile Hz Ömer'in arasındaki yere gömülecektir. İsa'nın kıyamet kopmadan önce yeryüzüne ineceği ağırlıklı olarak Mehdi fikrinin aksine kabul görmüş ve kelim kitaplarında almıştır⁹⁶.

⁹⁰ Ali İmran, 55.

⁹¹ Nisa, 155,159.

⁹² Maide, 116,117.

⁹³ Bu ayetlerin değerlendirilmesi için bkz. Hüseyin Atay, *Ehli Sünnet ve Şi'a*, Ankara 1983, s. 130-136; Fırlıklı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, s. 250 vd.

⁹⁴ Ebu Davud, *Sünen*, c. II, s. 429-430.

⁹⁵ Buhari, *Sahih*, Tabirür'r-rüya, s. 33, Enbiya 48, Fiten 26; Müslim, *Sahih*, İman, s. 273,275,277, Fiten , s. 110; Ebu Davud, *Sünen*, Melahim, 14; Ebu Abdillah Muhammed El-Hakim en-Nisaburi, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, Beyrut trz, c. IV, s. 492.

⁹⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Menakabu Ahmed b. Hanbel*, Kahire 1972, s. 169; Tahavi, *Akidetü't-Tahaviyye*, Beyrut 1978, s. 59; Ebu'l Hasan Ali b. İsmail el-Eş'ari, *Makâlâtu'l-İslamiyyin va'htilâful-Musallin*,

b-Mehdi İnancı

Kur'an-ı Kerimde mehdi kelimesi geçmemektedir. Ancak mehdi kelimesinin lügat anlamına uygun olarak; insanları doğru yola iletmesi için Allah tarafından seçilmiş ve gerçeğe ulaştırılmış kimse anlamında "Hâdi" kelimesi kullanılmaktadır⁹⁷. Mesih meselesinde olduğu gibi mehdinin kesin olarak geleceğini iddia edenler bazı ayetleri kendi görüş ve düşünceleri doğrultusunda tevîl etmişlerdir. "Her milletin bir yol göstereni vardır"⁹⁸. "Allah içinizden inanıp yararlı iş işleyenlere onlardan öncekileri halef kıldığı gibi, onları da yeryüzüne halef kıldığına, onlar için beğendiği dini temelli yerleştireceğine, korkularını güvene çevireceğine dair söz vermiştir."⁹⁹ Bu ayetler mehdilik fikrinin Kur'anda bulunduğunu iddia edenlerin delilleridir.

Hadislerde ise; sünni hadis literatüründe Buhari ve Müslim'in sahihleri ile Nesai'nin sünenin de mehdi ismi geçen bir rivayet bulunmamaktadır. Fuat Abdulkaki İbn Mace'nin Sünen'ine yaptığı tahkikte mehdi ile ilgili rivayetlerle ilgili olarak; Hakim'in Müstedrekine istinaden mehdi ile ilgili rivayetlerin Şeyheyn (Buhari ve Müslim)'in şartlarına uyduğu halde sahihlerine almadıkları kaydını düşmüştür¹⁰⁰. Bunların dışında kalan Hadis kitapları sünni anlayışın mehdi konusundaki düşüncelerini yansıtır mahiyettedir. Mehdi fikri, kaleme alınmış ilk hadis mecmualarından San'aninin Musannaf'ında yer almıştır¹⁰¹.

Hadis edebiyatı incelendiğinde Mehdi; "Hz. Muhammed'in soyundan olan Ehl-i Bey'ten ve Fatıma soyundandır"¹⁰². Rivayette Mehdinin onun oğlu Hasan'ın neslinden olduğu belirtilir¹⁰³. İsmi Peygamberin ismine, babasının ismi de Hz. Peygamberin babasının ismine benzeyecektir¹⁰⁴. Açık alınlı, uzun kavisli kirpikli, sürmeli çekik gözlü, düz burunlu, gür

Wiesbaden 1963, c. I, s. 323; Bağdadi, s. 270; Ebu Cafer Muhammed b. Ali ibn Babeveyh el- Kummi, *Şii İmamiyye'nin İnanc Esasları*, çev. E. Ruhi Fırlalı, Ankara 1978, s. 69.

⁹⁷ Hac, 53; Furkan, 33.

⁹⁸ Ra'd, 7.

⁹⁹ Nur, 55.

¹⁰⁰ İbn Mace, *Sünen*, Fiten, 36, h.no:4084, c. II, s. 24.

¹⁰¹ Abdurrezzak b. Hamsam b. Hafı el-Himyri San'ani, *el-Musannaf*, Beyrut 1990, Babü'l-Mehdi. c. XI.

¹⁰² İbn Mace, *Sünen*, Kitabü'l-Fiten, c. II, s. 24, h.no:4086.

¹⁰³ Ebu Davud, *Sünen*, c. IV, s. 106, Kitabü'l-Mehdi, h.no:4282.

¹⁰⁴ Ebu Davud, *Sünen*, c. IV, s. 106, Kitabü'l-Mehdi, h.no:4282.

ve kıvrıkcık siyah saçlı,parlak renkli,geniş omuzlu sağ yanağı ve sağ eli üzerinde beni olan güzel görünüşlü bir yapıya sahip olacaktır. Yumuşak huylu,doğru sözlü,çok sabırlı,bir hizmetçi ile yemek yiyecek kadar mütevazı olacaktır. Çok cömert olacak herkese taşıyabilecekleri kadar ihsan edecektir¹⁰⁵. Çok bilgili,zühd ve takva sahibi, şefkatli,insanları hayra ve doğruya çağırarak zulüm ile dolu olan dünyayı adalet ve eşitlikler dünyası haline getirecek ve herkesi mutlu edecektir¹⁰⁶. Mehdi cennet ehlinden olacak¹⁰⁷,yer ve gök sakinleri onu sevecek,geldiği zaman sema yağmurunu yağdıracak,yer bitkisini bitirecek her tarafta bolluk ve bereket olacaktır¹⁰⁸.

“Dünyanın bir günlük ömrü kalmış olsa dahi Allah o bir günü uzatarak Mehdiyi gönderecek¹⁰⁹ o da bir gecede dünyayı ıslah edecektir¹¹⁰. Mehdi ahar zamanda ortaya çıkacak,İsa ile bir araya gelecek ve namazda ona imamlik yapacaktır¹¹¹. Mehdi yedi sekiz yada dokuz yıl yaşayacak¹¹²,bu zaman zarfında bütün müslümanlar ona tabi olacak ve Müslümanların tek idarecisi olacaktır¹¹³”.

Yukarıda verdiğimiz rivayetlerin tamamında “mehdi” kelimesi geçmektedir. Bu rivayetler dışında içinde mehdi ismi geçmeden Müslümanlar arasında mevcut kurtarıcı fikrini destekleyen hadisler de vardır. “Siyah bayraklılar ve yere batırılacak ordu rivayetidir¹¹⁴”. Kaynak olarak verdiğimiz eserler dışında Taberani,Ebu Ya’la,el-Mevsili gibi hadisçiler de mehdi ile ilgili hadisleri nakletmişlerdir.

Bize ulaşan rivayetlerde, gerek hadisler, gerekse tarih,tabakat,makalat türü eserler ve yapılmış araştırmalarda mehдинin kim olacağı hakkında karşımıza farklı isimler çıkmaktadır. Bunlar;

¹⁰⁵ Bkz Ebü'l Abbas Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Heytemi, *el-Kavlü'l-Muhtasar fi-Alamati Mehdi Muntazar*,thk. Mustafa Aşur, Riyad trz, s. 35.

¹⁰⁶ Ebu Davud, *Sünen*, c. IV, s. 156,h.no:4282.

¹⁰⁷ İbn Mace, *Sünen*, c. II, s. 24,h.no:4087.

¹⁰⁸ İbn Hanbel, *Müsned*, c. III, s. 27.

¹⁰⁹ Ebu Davud, *Sünen*, c. IV, s. 106, h.no:4282. Tirmizi, *Sünen*, c. IV, s. 505,h.no:2231.

¹¹⁰ Ebu Davud,*Sünen*, c. IV, s. 107,h.no:4283.

¹¹¹ Bkz. Necmeddin Cafer b. Muhammed Askeri, *el-Mehdiyyü'l-Mevudü'l-Muntazır*, Beyrut 1977, c. II, s. 351.

¹¹² İbn Hanbel, *Müsned*, c. III, s. 21-22.

¹¹³ Ebu Davud, *Sünen*, c. IV, s. 107, h.no:4286.

¹¹⁴ Bu iki rivayetin geniş değerlendirilmesi için bkz. Avni İlhan, *Mehdilik*, İstanbul 1993, s. 111-119.

a-Hasan b. Ali¹¹⁵

b-Hüseyin b. Ali¹¹⁶

c-Abbas b. Abdulmuttalip oğullarından biri¹¹⁷

d-İsa b. Meryem¹¹⁸

e-Adı belirtilmemiş fakat İslam'ın zaferi için uğraşan her iyi ve doğru kişi¹¹⁹

f-Kıyamete yakın olarak ortaya çıkacak olan kurtarıcı¹²⁰.

Suyuti, İbn Hacer el-Askalani ve ed-Dımeşki gibi İslam bilginleri, mehdi hakkındaki hadisleri sahih kabul edip mehdinin belli bir şahıs olduğu kanaatine varmışlardır. Bu kanaati paylaşılanlara göre mehdi; Ahir zamanda kıyamet kopmadan önce gelecek ,Ehli Beyt'ten olacak, her şeyi ile Hz. Peygambere benzeyecektir. Mehdiden bir süre sonra, İsa yeryüzüne inecek, Deccali öldürecek mehdinin arkasında namaz kılacak ve ikisi birlikte İslam'ı dünyaya hakim kılacaktır. Bu zamanda yaşayan herkes güven içerisinde ve huzurlu olacaktır. Bunlardan bir süre sonra da kıyamet kopacak ve hayat son bulacaktır¹²¹.

Mehdilik konusu İslam dünyasında tümü ile kabul görmüş bir konu değildir. İslam alimleri daha çok mehdi ile ilgili haberlerin kaynağına eğilerek bu hususun tek dayanağı mahiyetindeki hadislere, özellikle hadislerin senetlerine itiraz etmişlerdir. Bu itirazlardan biri de İbn Haldun tarafından ileri sürülmüştür. O bu hadislerin senetlerinde yer alan ravilerin, bazılarının Şii görüşlü, bazılarının hafızaları zayıf, bazılarının meçhul oldukları için rivayet ettikleri hadislerin delil sayılmayacağını belirtmiştir. İbn Haldun bu hadislerden bir kısmının Buhari ve Müslim'in şartlarına uyduğu halde onların kitaplarında bu hadislere yer vermediğini belirterek güvenilemeyeceğini ima etmiştir. İbn Haldun, mehdinin Beni Haşim ve Kureyş asabiyetine dayandırılmaya çalışıldığını ve bu konuda sufilerle Şiilerin görüşlerinin birbirine karıştığını ve buna bağlı olarak bazı isyanların çıkarak toplumun huzurunun bozulduğunu belirtmektedir¹²².

¹¹⁵ Ebu Davud, *Sünen*, c. IV, s. 108; h.no:4290.

¹¹⁶ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Tarihu'l Umem Ve'l-Müluk*, thk. Ebü'l-Fazl İbrahim, Beyrut trz, c. IV, s. 546.

¹¹⁷ Alaaddin Ali b. Abdülmelik el-Muttaki, *el-Burhan fi-Alâmâti Mehdi Ahiri 'z-Zaman*, Beyrut 1988, s.10.

¹¹⁸ İbn Mace, *Fiten*, c. II, s. 24, h.no:134.

¹¹⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, c. III, s. 37.

¹²⁰ Ebu Davud, *Sünen*, c. II, s. 421-422.

¹²¹ Abdülmecit En-Neccar, *El-Mehdi b. Tüمرت*, Kahire trz, s. 242.

¹²² İbn Haldun, *Mukaddime*, hz. Süleyman Uludağ, İstanbul 1982, c. II, s. 753-780.

2-Klasik İslam Mezheplerinde Mehdilik

a-Şii Fırkalarda Mehdilik

Sebeiyye'de Mehdilik

Sebeiyye Hz. Ali hakkında aşırı fikirler ileri süren Abdullah İbn Sebe'ye tabi olanlara verilen isimdir. Hz. Ali öldürüldüğü zaman ibn sebe öldürülenin Ali olmadığını onun ancak insanlar Ali şeklinde görünen şeytan olduğunu söyledi. Ali'nin İsa b. Meryem'in göğe çıkışı gibi göğe çıktığını iddia ederek aynı şekilde Ali'nin öldürüldüğünü söyleyenlerde Ali'ye benzeyen öldürülmüş birini gördüler ve onun Ali olduğunu sandılar. Ali ise göğe çıkmıştır. Dünyaya incek ve düşmanlarından intikam alacaktır¹²³.

İbn Sebe'ye ait olduğu söylenen bu fikirlerin o zaman dilimin de Ric'at vs. fikirlerin olmamasından dolayı şüphe ile karşılamak gerekmektedir.

Muhtariyye(Keysaniyye) de Mehdilik

Muhtar b. Ebu Ubeyd es-Sakafi'ye tabi olanlar bu isimle anılmışlardır. onlar da kendi aralarında Kesbiyye,Beyaniyye,Harbiyye gibi guruplara ayrılmışlardır. Bu firkanın mensuplarının iddialarına göre:Muhammed b. Hanefiyye sağdır ölmemiştir. O Radva dağıdadır ve yiyeceklerini sağladığı su ve bal pınarları vardır. Sağında bir aslan solunda bir panter onu ortaya çıkacağı zamana kadar düşmanlarından korumaktadır. O beklenen Mehdi(Mehdi Muntazar)dir¹²⁴. Keysaniyye'nin bu iddiasını daha sonraki bölümde ayrıntılı olarak ele alacağız.

Zeydiyye'de Mehdilik

Zeydiyye fırkası içerisinde Mehdilik inancı sadece Carudiyye kolunda vardır. Carudiyye Ebu'l Carud Ziyam b. Münzir el-Abdi¹²⁵ (150/767) taraftarları ve "Ebu Abdullah

¹²³ Bağdadi, s. 177; krş. Ebu'l-Muzaffer el-İsferaini, *et-Tabsir fi 'd-Din ve 't-Temyizi Fırkati 'n-Naciye an Fıraku 'l-Halikin*, thk. Zahid el-Kevseri, Beyrut 1988, s. 71; Şehristani, c. I, s. 174; Eş'ari s. 15.

¹²⁴ Nevbahti, *Fıraku 'ş-Şia*, s. 27. Bağdadi, s. 32; Şehristani, c. I, s. 150; İsferaini, s. 18.

¹²⁵ Nevbahti, s. 21; Sa'd b. Abdilllah Ebu Halef el-Eşari el-Kummi, *Kitabü 'l-Makalât ve 'l-Fırak*, nşr. M.C.Meşkur, Tahran 1964, s. 18. Eş'ari, s. 66-68; İsferaini, s. 16-17; Şehristani, c. I, s. 157

Muhammed b. Abdullah b. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebi Talibin¹²⁶ Mehdiliğini iddia etmektedirler. Onlarda kendi içlerinde kollara ayrılmışlardır. Bir gurubu isim belirtmeden “el-Hasan ve el-Hüseyin’in oğullarından kılıcını çeken ve yoluna çağırın herkes imam olur fikrindedir. Carudiyeye’nin diğeri bir gurubu ise Ebu Cafer Muhammed b. el-Kasım b. Ali b. Ömer b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali B. Ebi Talib’in¹²⁷ ölümünü kabul etmezler ve onun bir gün tekrar geleceğine inanırlar.

İmamiyye’de Mehdilik

Yeryüzünün imamsız olmayacağını iddia eden imamiyye şiası el-Askerinin ölümünden sonra imamların sayısının on iki ve son imamın da el-Asker’in oğlu Muhammed b. Hasan el-Mehdi olduğuna karar vermişlerdir. Ancak on ikinci imamdan önce bir çok kişiye Mehdi gözü ile bakılmıştır. Bazılarına göre imamiyyenin beşinci imamı Muhammed el-Bakır (114/732)dir¹²⁸.

Nevvusiyye ise “Beklenen Mehdi” nin ölmediğine inanılan altıncı imam Cafer es—Sadık (148/765) olduğuna inanırlar¹²⁹. Şumeytiyye de isim belirtmeksizin Mehdinin Cafer es-Sadık’ın oğullarından biri olacağını kabul ederler¹³⁰. Museviyye İsnâaşeriyye’nin yedinci imamı Musa el-Kazım’ın ölmediğine Harun er-Reşid’in evine girmiş ama oradan çıkmadığına inanmıştır. Onlar :Biz onun imametini bekliyor ve ölümünden şüphe ediyoruz. Bu yüzden kesin bir delil olmadıkça onun ölümüne hükmetmeyiz¹³¹ demektedirler.

İmamiyye (isna-aşeriyye) inancına göre on iki imamı Allah, Peygamberine isimleriyle birlikte vahyetmiş ve tayin etmiştir. imamet de bu esasa uygun olarak Ali b. Ebi Talib’den oğlu Hasan’a ondan ikinci oğlu Hüseyin’e geçmiştir. Hüseyin’den sonra imamet onun soyunda kalmıştır. Sırasıyla Ali Zeynel-Abidin, Muhammed Bakır, Ali Rıza, Muhammed Taki, Ali en-Naki, Hasan el-Askeri ve on ikinci imam olarak da Ebu’l-Kasım Muhammed el-Mehdi imam olmuştur.

¹²⁶ Muhammed b. Abdullah Nefsü’z-Zekiyye lakabı ile anılırdı. Medine’de isyan etmiş Ebu Cafer el-Mansur’un gönderdiği ordu tarafından 143/762 yılında savaş meydanında öldürülmüştür.

¹²⁷ Şehristani, c. I, s. 159; Ebu Muhammed b. Hazm, *el-Fasl fi’l-Milel ve’l-Ehva ve’n-Nihal*, Beyrut 1975, c. IV, s. 179; Ebû’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdilkerim İbnü’l-Esir, *el-Kamil fi’t-Tarih*, Mısır 1347-1357, c. IV, s. 442.

¹²⁸ Bağdadi, s. 45; Şehristani, c. I, s. 165.

¹²⁹ Bağdadi, s. 46; Şehristani, c. I, s. 166.

¹³⁰ Bağdadi, s. 46; Şehristani, c. I, c. 167; Eş’ari, s. 27.

Hz. Peygamber ihtilaflar çoğalınca ruhu ve çamuru kendisinden alınan Ali'ye uyulmasını Hasan ve Hüseyin'in ondan olduğunu Hüseyin'in neslinden dokuzuncusunun ümmetinin el-Kaim'i olup adaletsizlik ve zulümle dolan dünyayı adaletle dolduracağını ifade etmiştir¹³². bir başka rivayette de Hz. Peygamber belirtilen dokuzuncu imamın Ehl-i Beyt'in Mehdi'si şemail söz ve davranışlarında kendisine en çok benzeyeni olduğunu onun gaybetten sonra zulümle dolan dünyayı adaletle dolduracağını beyan etmiştir¹³³. Ayrıca Hz. Peygamber'e isnad edilen bir rivayette de kendisinden sonra imamların sayısının başta Ali ve nesli olmak üzere on iki olduğu sonuncusunun el-Kaim olacağı kendisinden sonra onların İslam ümmetinin hüccetleri oldukları onları kabul edenlerin mü'min muvahhid kabul etmeyenlerin kafir sayılacakları¹³⁴ imamların sayısının ayların veya burçların sayısına eşit onları sevenin kendisini sevmiş sevmeyenlerin kendisine buğzetmiş olacağı ifade edilmektedir¹³⁵.

Konu ile ilgili olarak Hz. Ali'ye nisbet edilen haberlerde on iki imam bilinen tertibi ile sayılmış sonuncusunun Hasan el-Askeri'nin çocuğu olacağı künyesi ve adı belirtilmeyen bu imam ortaya çıktığında zulümle dolan dünyayı adaletle dolduracağı ifade edilmiştir¹³⁶.

b-Ehl-i Sünnet'te Mehdilik

Ehli sünnet Mehdiliği bir inanç esası olarak kabul etmemektedir. Mehdiliği kabul edenler ilgili hadis rivayetlerini esas alarak ve bunların büyük bir cemaat tarafından nakledildiğini iddia ederek Mehdinin zuhurunu kıyametin büyük alametlerinden birisi olarak kabul ederler. Mehdiliği reddedenler ise Mehdiliğe dair Kuran'da bir işaret olmadığını aynı zamanda Buhari ve Müslim'inde Mehdiden bahseden bir hadisin yer almadığını ilgili hadislerin sahih mertebesine ulaşmayan zayıf hadisler olduğunu hemen hemen tamamının cerh edildiğini hatta içlerinden uydurmalarının da yer aldığı hadisler içerisinde de çelişkiler

¹³¹ Bağdadi, s. 47; Şehristani, c. I, s. 168; Eş'ari, s. 29.

¹³² Saduk, c. I, s. 257.

¹³³ Saduk, c. I, s. 257-258.

¹³⁴ Saduk, c. I, s. 259.

¹³⁵ Konu ile ilgili geniş bilgi için bk. Saduk, c. I, s. 257-285.

¹³⁶ Ebu Cafer Muhammed b. Ya'kub el-Küleyni, *el-Usûl mine'l-Kâfi*, Tahran 1388, c. I, s. 525-526.

bulunduğunu ifade ederler¹³⁷. Gerçekten de nakledilen hadislerde tasvir edilen Mehdi Peygamber ailesinden ismi Peygamberin ismine uyan, dini ayakta tutacak, adaleti sağlayacak zulmü ortadan kaldıracaktır. Bazı rivayetlerde İsa b. Meryem ona tabi olacak bazısında ise İsa ile Mehdi aynı kişidir¹³⁸.

B-KURTARICI BEKLENTİSİNİN TEMELLERİ

1-Psiko-Sosyal Yapı

İnsanlığın ortak kültürü içinde yer alan inançlardan biri de “kurtarıcı bekleme” inancıdır. Bu inanç sadece Yahudi ve Hıristiyanlık gibi ilahi dinler içerisinde olmayıp hemen hemen yeryüzündeki bütün topluluklarda vardır.

İnsanın göstermiş olduğu davranışların ve inandığı değerlerin insan şahsiyetinde oynadığı rolü ne kadar iyi bilirsek onun toplum içindeki faaliyetlerini de o kadar iyi anlamış oluruz. Eğer geniş bir zaman içerisinde insanların davranışlarını önceden kestirmek veya faaliyetlerini kontrol etmek istersek bu inanç ve tutumların meydana gelişlerini ve değişmelerinde cereyan eden süreçleri bilmek zorundayız. İnanç ve tutumların teşekkülü bir takım tesirlerle şekillenir¹³⁹.

Kitlelerin bütün fikir ve inançlarında örf-adetler(kültür) zaman,sosyal ve siyasi hadiseler,eğitim ve öğretimin rolleri büyüktür¹⁴⁰. Esasen ,zulümler,haksızlıklar,adaletsizlik vb.. sıkıntılarla ezilen,bunalan siyasi ve idari düzensizliklerle şaşkına çevrilen ve sömürülen ayrıca tabiatın ve hayatın boğucu baskılarına dayanacak ve onlara hakim olacak güce ulaşamayan kitleler kurtuluşu,kendilerini karanlıktan aydınlığa,sıkıntılardan huzura,haksızlıklardan adalete kavuşturacak bir kurtarıcının hayali ile yaşamayı çıkar yol sayarlar.

¹³⁷ İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 753-777.

¹³⁸ İbn Mace, *Sünen*, Kitabü'l-Fiten, h.no: 24.

¹³⁹ D. Krech -R. S. Crutchfield, *Sosyal Psikoloji*, çev. Erol Güngör, İstanbul 1980, s. 204-205.

¹⁴⁰ Gustave Le BON, *Kitleler Psikolojisi*, çev. S. Demirkan, İstanbul 1979, s. 85.

Avrupalılar,Amerika'yı keşfettikleri zaman,bilhassa Brezilya yerlilerinde deniz yolu ile gelecek bir kurtarıcı inancı tespit etmişlerdir. Sosyologların “cultes du Corgo”(Kargo Kültü)diye ıstılahlaştırdıkları bu inanç Malenezya'da görülmüştür¹⁴¹. Moğollar Çin'in baskılarından kendilerini kurtarmak için Cengiz Han'ın tekrar döneceğini,Mecusiler intikam almak için Bihafid'in geri geleceğini kabul etmektedirler. Hintlilerde,Brahman'ın tenasühüyle Vişnu'nun vücuda geleceğini böylelikle Hinduizmin Budizm'e üstünlük sağlayacağını ileri sürmüşlerdir¹⁴². Yahudilere göre peygamber ilia(ilyas)göğe yükseltilmiştir. Ahir zamanda hak ve adaletin savunucusu olarak dünyaya geri dönecektir¹⁴³. Hıristiyanlarda ise bu doktrin İsa-Mesih'in çektiği ızdıraplar sonucu hayali bir şekilde onun çarmıha gerildiğini,gerçekte öldürülmeyip insanlara öyle görüldüğü inancını doğurmuştur. Hz. İsa'nın bu dünyada yarım kalan görevini tamamlaması ve zafere ulaşması yeniden gelmesine bağlıdır¹⁴⁴.

İslam dünyasında geliştirilen mehdi nazariyesine göre ise ruhâni bir şahsiyet dünyanın sonunda ortaya çıkacak ve Allah'ı tanımayan kuvvetler karşısında adaletin ve İslam'ın üstünlüğünü yeniden kuracaktır. İslam dünyasında siyasi hayatın akışını kontrol etme teşebbüsünde başarısızlığa uğradıktan sonra Şiilik,beklenen mehdi(mehdi-i Muntazar) fikrini geliştirdi¹⁴⁵.

Fazlurrahman'a göre oniki imam(isna-aşere) fırkasında Şii imamın zaferini etkileyecek olan mehdi ile gizli imam aynı kişilikte birleştirildi. Söz konusu bu nazariye ile Hz. İsa'nın ikinci gelişi hakkındaki görüşün iç içe girmesi tabii olan bir gelişme idi. İslami idealin standartlarının toplum hayatında gerçekleşmediğini iyiden iyiye fark eden Sünni İslam dünyasında bile bu çeşit fikirler,vaizlerin de yardımıyla hayal kırıklığına uğramış halkın kalplerinde hazır bir yer buldu¹⁴⁶.Bir gâip(gizli) imama inananlardan şu anda herhangi bir şey yapmaları hatta belli hatayı düzeltmek için çalışmalarını istenmemektedir. Müslüman

¹⁴¹ Sarıkçioğlu, *Dinlerde Mehdi İnancı ve Tasavvurları*, s. 7.

¹⁴² Sarıkçioğlu, A.g.e. s. 8.

¹⁴³ Goldziher, *el-Akide ve 'ş-Şeria*, s. 215.

¹⁴⁴ Kutluay, s. 216.

¹⁴⁵ Saduk, c. I, s. 37-40.

alimler arasında daima herhangi bir fiili veya tepeden inme bir gücü meşru olup olmadığına bakılmaksızın kabul etmeye mütemayil bir durumda kendini gösteren bir sükunet akımı var olagelmıştır¹⁴⁷

Buraya kadar nakletmeye çalıştığımız bilgi ve yorumlardan da anlaşılacağı üzere gelecekte ortaya çıkacak bir kurtarıcı fikri insanın olduğu her yerde farklı isimlendirmeler de olsa aynı amaca yönelik olarak bulunmaktadır. Bu fikrin her toplumda var oluşu ve beklenti sebepleri birbirine benzemektedir. Burada oluşan belli şartlarda kurtarıcı fikrini şekillendiren insanların içinde buldukları psiko-sosyal şartlardır.

“Gerçekler ile inançlar arasındaki uyumsuzluk hem fonksiyonel hem de kültürel türden olmak üzere pek çok faktöre bağlıdır. Uygun inanç ve tutumlara sahip olmak suretiyle ihtiyaçlarını tatmin etmesi gereken insan, kendine uygun bilgileri nerede görürse alacaktır. Çeşitli inançların dayanağı hammaddelerin çoğunu sağlayabilmek maksadıyla otoritelerin yardımına muhtaç kalmaktadır. Bu otoriteler ise cehalet ve kötü niyet dolayısıyla ekseriye itimada şayan olmazlar. Ayrıca fert kendisi de çoğu zaman eşya ve hadiselerin asıl özünü onların dış görünüşlerinden ayıracak bir bilgi ve tecrübe seviyesinde değildir. Olguları bizzat kendisi topladıkça aldanmış olmanın riskini de yüklenir. Nihayet hiç bir bilgi bulamadığı zaman herhangi bir inanca sahip olması için fonksiyonel bir zaruret varsa olguları bizzat icat edecektir. Bunlar gösteriyor ki, batıl itikatların, basmakalıp inançların ve peşin hükümlerin meydana gelişi bizim dayandığımız otoritenin güvenilirlik derecesine, ilmi metoda, yetişme derecemize, şahsi tecrübelerimizin genişliğine temel ihtiyaç ve arzularımızın tatmin olma derecesine bağlıdır¹⁴⁸”.

İslam dünyasında mehdi, bütün insanlık tarihi göz önüne alındığı zaman kurtarıcı bekleme düşüncesinin kaynağı hakkında iki temel görüş ileri sürülmüştür. Mehdi inancının ilk defa Sümerlerde doğduğu, Sümerlerden Babillilere ve Mısırlılara geçtiği oradan da bütün dünyaya yayıldığı, diğer bir iddiaya göre ise mehdi inancının her dinin kendi tarihi psikolojik ve sosyolojik şartları neticesinde doğup geliştiği fikridir¹⁴⁹. Bu tarz bir iddianın var olmasıyla birlikte aslında Mehdi fikri insanın yapısı gereği varolan bir düşünce tarzıdır. İnsanın

¹⁴⁶ Fazlurrahman, *İslam*, Ankara 1993, s. 186.

¹⁴⁷ Krş. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fıçlalı, Ankara 1981, s. 88.

¹⁴⁸ A . g . e . s. 219-220.

yapısındaki bu anlayış eski kültürlerin tesiri, her toplumun psikolojik ve sosyolojik yapısı ile bağlantılı bir gelişme göstermiştir.

2-Siyasi Yapı

Hz. Peygamberin sağlığında temelde “müminlerin kardeşliği”¹⁵⁰ prensibinin geçerli olduğu bir toplum meydana gelmişti¹⁵¹. Müslümanlar arasında itikadi ve siyasi bir ayrılık yoktu¹⁵². Onun hastalığı esnasında, ilk defa Müslümanlar arasında görünüşte orada hemen halledilmiş bir mesele gibi görünen fakat daha sonra büyük tartışmalara sebebiyet veren ve farklı fırkaların doğuşuna zemin hazırlayan bazı nazariyelerin geliştirildiğini görüyoruz¹⁵³.

Hz. Peygamberin vefatından günümüze kadar Müslümanları en çok meşgul eden, fırkalara bölünmesine sebep olan temel konu “imamet” meselesidir¹⁵⁴. Müslümanlar İlk halifeyi tespit etmek için Beni Saide gölgeğinde toplandılar. Ensar ve Muhacirun arasında kabile asabiyetine dayanan bazı sert tartışmalara girilmişse de halife olarak Ebu Bekir’i seçmişlerdi¹⁵⁵. Hz Ebu Bekir döneminde irtidat olayları ve yalancı peygamberlik iddiaları bir tarafa bırakılırsa, siyasi bir firkalaşmanın ve anlaşmazlığın çıkmadığı söylenebilir.

I. Halife Ebu Bekir’in tayini ile halifelige getirilen Hz.Ömer¹⁵⁶ döneminde İslam toplumu huzur içinde yaşadı ve vefatından önce halife seçimini şuraya havale etti. Şura, üyelerin en yaşlısı olan ve Ümeyyeoğullarına mensup Osman b.Affan’ı halife olarak seçti¹⁵⁷. Osman’ın dönemi beklenenin aksine birtakım karışıklıkların çıkmasına, yönetimde

¹⁴⁹ Sarıkçıoğlu, *Dinlerde Mehdi İnancı ve Tasavvurları*, s. 18.

¹⁵⁰ Hucurat 10.

¹⁵¹ Hatipoğlu Mehmet Sait, *Hilafetin Kureyşliliği*, A.Ü.İ.F.D., Ankara 1978, c. XXIII, s. 125-126.

¹⁵² Fırlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, s.28.

¹⁵³ İlk ihtilaf konusunun kırtas hadisesi olduğu belirtilmiştir. Aslında çok ciddi bir mesele olmamakta birlikte şii fırkaların görüşlerini temellendirdiği Ali b. Ebi Talib’in imametinin temel dayanağı olarak kullanılmıştır. Bu olayın geniş tahlili için bkz. Hasan Onat, *Emeviler Devri Şii hareketleri*, Ankara 1993, s.21-25.

¹⁵⁴ Eş’ari, *Makalat*, s. 2. Şchristani, *el-Milel*, s.1-31.

¹⁵⁵ Taberi, c. I, s. 1838.

¹⁵⁶ Taberi, c. II, s. 2136.(Ömer, Şurasını Aşere-i Mübeşşere’nin hayatta olanları ile kendi oğlu Abdullah b. Ömer’den oluşturmuştu.)

¹⁵⁷ a.g.e. c. I, s. 2776. Ethem Ruhi Fırlalı, *İbadiyyenin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara 1983, s. 33.

otorite boşluğunun oluşmasına sebep olmuş bunun sonucu olarak da çeşitli isyanlar başlamış ve o 35/626 yılında isyancılar tarafından evinde öldürülmüştü¹⁵⁸.

Bu hadiseyi müteakip Medine’de Ali b. Ebi Talib’e bey’at edilmiş¹⁵⁹, bu esnada bey’at etmekten sakınanlar olduğu gibi¹⁶⁰, Başta Şam valisi ve ümeyyeoğullarına mensup Muaviye b. Ebi Süfyan olmak üzere bey’atı kabul etmeyenler de vardı¹⁶¹. Hz Osman devrinin özellikle son altı yılında meydana gelen yönetim boşluğu ve adil bir otorite arayışına ek olarak Ali b. Ebi Talib’in halifeliği esnasında Müslümanlar arasında önce Cemel hemen arkasından Sıffin gibi iki büyük iç savaşın çıkması¹⁶², Sıffin sonucunda hakem olayının gerçekleşmesi, harici hareketinin doğmasında bardağı taşıran son damla olmuştur. Bundan sonra Müslümanların birliği bir yanda Emevi-Haşimi kabile çekişmesi diğer yanda Haricilerin ve Emevilerin karşılıklı şiddet eylemleri ile yerini huzursuzluğa ve kaygılı bir bekleyişe bırakmıştı.

Hz. Osman dönemindeki fitne olayına kadar Kureyş kabilesi görünüşte bir bütünlük içerisinde idi.¹⁶³ İdare her ne kadar kendi ellerindeyse de cahiliye döneminde Arap siyasi hayatının temel taşı durumundaki kabilecilik anlayışı¹⁶⁴ hiç bir zaman silinememişti. Haşim oğulları Hz. Peygamber kendi aralarından çıktığı için hem Ümeyyeoğullarına hem de diğerlerine karşı nüfuz sahibiydiler. Bu sebepten hilafetin kendi hakları olduğuna inanıyorlardı¹⁶⁵. İbn Abbas hilafet konusunu Ömer’le konuşurken şöyle diyordu. “Eğer Allah, Resulünü seçtiği yerden Kureyş halifesini seçmiş olsaydı en doğru olanı yapmış olurdu¹⁶⁶”. Ömer ise İbn Abbas’a “Kureyş hilafet ve nübüvvetin sizde birleşmesini istemiyordu” cevabını verdi.¹⁶⁷ Bu konuşma gösteriyor ki Ebu Bekir halife seçilirken Haşimoğullarının halifeliği gündeme gelmiştir. Ancak Kureyş’in bazı endişeleri dolayısıyla

¹⁵⁸ Taberi, c. I, s. 3020-3021.

¹⁵⁹ İbnü’l-Esir, *Kamil*, c. III, s. 190 vd.

¹⁶⁰ Taberi, c. I, s. 3068.

¹⁶¹ A.g.e. c. I, s. 3270; Onat, s. 36.

¹⁶² Ahmet Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkileri*, İstanbul 1992, s. 222-237.

¹⁶³ Onat, s. 27. krş. Mehmed Sait Hatipoğlu “*Hilafetin Kureyşliliği*”, s. 124 vd.

¹⁶⁴ Onat, s. 26.

¹⁶⁵ Onat, s. 27; İlk Üç Halife dönemindeki Emevi-Haşimi mücadelesi ile ilgili geniş bilgi için bkz. İbrahim Sarıçam, *Emevi-Haşimi Mücadelesi*, Ankara 1991. (Basılmış Doktora Tezi), 168 vd.

¹⁶⁶ Taberi, c. I, s. 2770. Bu ifadelerin, Haşimoğullarının bu konuda umumi görüşleri olarak kabul edilmesinde bir beis yoktur. (Onat, s. 27).

¹⁶⁷ Taberi, c. I, s. 2770; krş. Ebü’l-Ferec el-İsfehani, *Kitabü’l-Egani*, Kahire trz. c. IX, s. 139.

fazla dikkate alınmamıştır¹⁶⁸ Kurey'sin bu konudaki iç dengeyi kaybetmesiyle,Hz Osman dönemi fitne hadiseleri çıkmış sonra da Ali-Muaviye çekişmesi halinde devam etmiştir. Cahiliyye döneminde var olan Emevi-Haşimi çekişmesi¹⁶⁹ Hz.Ömerin ölümü üzerine teşkil eden şurada Hz.Ali ile Hz.Osmanın karşı karşıya kalmaları ile ve Hz.Osman'ın ölümüyle sonuçlanan fitne hadiseleriyle tekrar su yüzüne çıkmıştır. Hz. Peygamber zamanında siyasi nüfuzunu kaybeden Ümeyyeoğulları Hz Osman'ın hilafete gelmesiyle tekrar nüfuz sahibi olmuştur ve önemli mevkilere gelmişlerdir¹⁷⁰. Bu en fazla Haşimoğullarını rahatsız ediyordu¹⁷¹.

Muaviye b. Ebi Süfyan Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra Ali b. Ebi Talib'e bey'atı reddetmişti¹⁷². Aynı zamanda Osman'ın Ali tarafından öldürüldüğünü,¹⁷³ Halkı "Eğer Ali'ye biat ederlerse Şam'dan çıkarma tehdidini yapmıştı.¹⁷⁴ Muaviye bir taraftan da Ali b. Ebi Taliple de irtibatı kesmeyerek Ona yazdığı mektupta katillerin kendisine teslim edilmesini ve bundan sonra bir Şura oluşturulmasını da istemiştir¹⁷⁵. Muaviye her ne kadar Osman'ın kanını istiyor gibi görünse de aslında hilafeti istiyordu¹⁷⁶. Ali b. Ebi Talip taraftarları bu savaşa Emevilerle yapılan ikinci savaş gözüyle bakmışlardır¹⁷⁷. Siffin'e katılmayanlar:"Namaz kılan birisini nasıl öldürebilirim"¹⁷⁸. Veya "La ilahe illallah diyeni ebediyen öldüremem"¹⁷⁹ diyorlardı.

¹⁶⁸ Onat, s. 28.

¹⁶⁹ Cahiliyye döneminde Haşim-Ümeyye çekişmesi konusunda bkz. İbn Sa'd, c. I, s. 76; Taberi, c. II, s. 253; Abdulmuttalib b. Haşim ile Harb b. Ümeyye arasındaki çekişme için bkz. Mhammed b. Sa'd, *Tabakatü'l-Kübra*, Beyrut 1958, c. I, s. 87; Taberi, c. II, s. 253-254.

¹⁷⁰ Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev. Fikret Işıltan, s. 19; Onat, s. 30; Sarıçam, *Emevi-Haşimi Mücadelesi*, s. 191.

¹⁷¹ Onat, s. 30. Krş. Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, s. 20.

¹⁷² Taberi, c. I, s. 3255-6; Ebu Hanife Ahmet b. Ebi Davud ed-Dineveri, *Ahbâru't-Tıval*, nşr. Abdulmun'im Âmir, Kahire 1960, s. 160; Fığlalı, *İbadiye'nin Doğuşu*, s. 37.

¹⁷³ Taberi, c. I, s. 3256.

¹⁷⁴ Dineveri, s. 159.

¹⁷⁵ Ebû'l Abbas Muhammed b. Yezid el-Müberred, *el-Kamil fi'l-Luğa*, nşr. Mustafa Muhammed, Mısır 1355, c. I, s. 191; Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineveri, *el- İmame ve's Siyase*, thk. Taha Muhammed ez-Zeyni, Kahire 1967, c. I, s. 98-99.

¹⁷⁶ Fığlalı, *İbadiye'nin Doğuşu*, s. 40; Kutluay, s. 47; Sarıçam, s. 201.

¹⁷⁷ Taberi, c. I, s. 3290.

¹⁷⁸ Nasr b. Muhazim el-Minkari, *Vak'atu Siffin*, Kahire 1382, s. 503.

¹⁷⁹ İbn Sa'd, c. IV, s. 69.

Ali b. Ebi Talib'in ölümü ve Oğlu Hasan'ın Hilafeti Muaviye'ye devretmesiyle¹⁸⁰ 41/61 yılına cemaat yılı adı verilmiştir¹⁸¹. Bundan sonra Hz Ali taraftarlarından Ziyad b. Ebihi' den başka Muaviye'ye ciddi bir muhalefet gösteren olmamıştır¹⁸². Ancak diğer Hz. Ali taraftarlarının da bütün Emevileri benimsediği söylenemez. Çünkü Muaviye 41/661 yılında Muğire b. Şube'yi Küfe'ye vali gönderirken Hz. Ali'ye sövme (sebb)ve onu kötüleme direktifi vermiştir¹⁸³ Muğire de bunu aynen tatbik etmiş¹⁸⁴ Hz. Ali'ye lanet okuma şeklinde bu gelenek ancak Ömer b. Abdulaziz zamanında kaldırılmıştır. Bu uygulamanın 41/661 yılından 99/717 yılına kadar devam ettiği söylenir¹⁸⁵ işte Hz. Ali'yi ve taraftarlarını kötüleme kampanyası Hucr b. Adiyi hareketini hazırlayan sebeplerin başında gelmektedir¹⁸⁶. Ancak Hz. Ali'nin Muaviye den hilafete daha layık olduğu konusu ön plana çıkarıldığı bu hareket bir Şii hareketi değildir¹⁸⁷.

Ümeyyeoğullarının Ali soyuna karşı yaptıkları uygulamalar sonucu 65/684yılında Tevvabün¹⁸⁸ ve bu hareketin gerçekleştiği sahada mehdilik fikirlerinin de ilk defa ileri sürüldüğü 66/685de Muhtar es-Sakafi hareketi meydana gelmiştir¹⁸⁹

¹⁸⁰ Fiğlalı, *İmamiye Şiastı*, İstanbul 1984, s. 92.

¹⁸¹ Hasan İ. Hasan, *İslam Tarihi, çev. İsmail Yiğit-Sadrettin Gümüş*, İstanbul 1985, c. I, s. 278; Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefâ*, İstanbul 1986, c. I, s. 60; Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, s. 48.

¹⁸² Taberi, c. II, s. 22-23(Ancak diğer Hz. Ali taraftarlarının da bütün bütün Emevileri benimsediği söylenemez. Çünkü Muaviye 41\661 yılında Muğire b. Şube'yi Küfe'ye vali gönderirken Hz. Ali'ye sövme (sebb)ve onu kötüleme direktifi vermiştir (Taberi,c. II,s. 111-112) Mugire de bunu aynen tatbik etmiş(Taberi,c. II,s. 112-3; Isfehani, *Kitabü'l-Egani*, c. XVI, s. 2; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*,c. III, s. 413-414; İmâmuddin Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer b. Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*,Mısır trz, c. VIII,s. 50). Hz. Ali'ye lanet okuma şeklinde bu gelenek ancak Ömer b. Abdulaziz zamanında kaldırılmıştır. Bu uygulamanın 41/661 yılından 99/717 yılına kadar devam ettiği söylenir. Hz. Ali'yi ve taraftarlarını kötüleme kampanyası Hucr b. Adiyi hareketini hazırlayan sebeplerin başında gelmektedir. Ancak Hz. Ali'nin Muaviye den hilafete daha layık olduğu konusu ön plana çıkarıldığı bu hareket bir Şii hareketi değildir.(Onat, s. 60.)

¹⁸³ Taberi,c. II, s. 111-112.

¹⁸⁴ Taberi,c. II, s. 112-3; Isfehani, *Kitabü'l-Egani*, c. XVI,s. 2; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*,c. III,s. 413-414; İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. VIII,s. 50.

¹⁸⁵ Muaviye'nin Ali'yi lanetleme kampanyasının kimler tarafından, nerelerde uygulandığı konusunda geniş bilgi için bkz. Sariçam,s. 220 vd.

¹⁸⁶ Onat, s. 31- 48.

¹⁸⁷ Onat, s. 60.

¹⁸⁸ Bu hareketin cereyan tarzı için bkz. Onat, s. 76.

¹⁸⁹ Onat, s. 93. Emevi iktidarının muhalifi olan bu Haşimi kanat Şiilik olarak değerlendirilmişse de zikredilen olaylarda müesseseleşmiş Şia mezhebindeki gibi bir Ali taraftarlığının olmadığı açıkça ortaya konulmuştur(Geniş bilgi için bkz. Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri*,s. 114)

Basra'da zaman zaman harici isyanlarına şahit olunurken Kufe de Ali b. Ebi Talip ve soyuna sahip çıktığını iddia edenler sürekli isyan halindeydiler Emeviler ise onların bu isyanlarını bastırmak için mücadele ediyordu¹⁹⁰. Bu arada Medinelilerin tavrı çok ilginçtir. Abdullah b. Zübeyr'i desteklemekle birlikte siyasi olaylardan el çekerek tarafsız kalmayı ve ilimle uğraşmayı tercih etmişlerdir¹⁹¹. Muhammed b. Hanefiyye de Küfe'den gelip Muhtar es-Sakafi'nin iddialarının doğru olup olmadığını araştıran kişilere karşı da aynı şekilde davranmıştır¹⁹². Bu konu ile ilgili geniş değerlendirmeyi başka bir bölümde ele alacağız. Bu hadise Küfe'de Ali taraftarlığı adına yapılan ayaklanmaların Hüseyin'in ölümünden sonra Haşimi sülalesinin dışında geliştiğini gösterecek niteliktedir.

Muaviye ,oğlu Yezid ve diğer Emevi idarecilerinin halife olunca iktidarını ve siyasi emellerini meşrulaştırmak ve halk içinde var olan tartışmaların bitmesi için kendilerinin iktidar olmasını Allah'ın istediği fikrini işlediler¹⁹³. "Kendilerinin Allah'ın en yüce askerleri ve insanların en hayırlıları olduklarını" ileri sürerek bir adım daha ileri gittiler¹⁹⁴. Bu sebeple Arap kabileleri arasında asabiyet ruhu depreşti.¹⁹⁵ Bunun yegane sebebi Arapların kendilerini en üstün millet, dillerini de en üstün dil kabul etmeleriydi¹⁹⁶.

Emevi halifelerinin Arapların tarafını tutup mevali ile onlar arsında eşit muamele yapmamaları Arap olmayanların bir araya gelerek onlara karşı zaman zaman ayaklanmalarına sebep oldu. Böylece Emeviler bindiği dalları kesmiş oluyorlardı. Çünkü hem hilafet ordusunun hem de halkın bir kesimi mevaliden oluşmaktaydı¹⁹⁷. Mekke Yemen Mısır Suriye Cezire Horasan ve Basra da bulunan en meşhur alimleri mevali den olduğunu halife

¹⁹⁰ Özellikle Muaviye'nin Haricilere ve Ali taraftarlarına karşı tutumu konusunda geniş bilgi için bkz. İrfan Aycan, *Muaviye b. Ebi Süfyan*, Ankara 1990, s. 208-246.

¹⁹¹ Malati, *et-Tenbi ve'r-Red ala Ehli'l-Ehva ve'l-Bida*, thk. M.Z. Kevseri, Kahire 1991, s. 36.

¹⁹² Ahmed b. Ebi Ya'kub b. Ca'fer b. Vehb el Ya'kubi, *Tarihu'l-Ya'kubi*, Beyrut 1960, c. II, s. 258; Taberi, c. II, s. 607; Onat, s. 98-99; Muhammed b. Hanefiyye Ali ve soyunun intikamını almak için kan dökmenin aleyhinde idi. (Fr. Buhl, "Muhammed b. el-Hanefiyye", *İslam Ansiklopedisi*, c. XIII, s. 478.)

¹⁹³ Bu konudaki iddialar hakkında geniş bilgi için bkz. Hüseyin Altay, *Ehli Sünnet ve Şia*, Ankara 1983, s. 165; İrfan Abdulhamid, *İslamda İtikadi Mezhebler*, çev. M. Saim Yeprem, İstanbul 1981, s. 28; Akbulut, s. 282.

¹⁹⁴ İbn Kuteybe, *İmame ve's Siyase*, c. II, s. 4.

¹⁹⁵ H.İ. Hasan, c. I, s. 427; Yezid b. Abdulmelik döneminde bu durum kuzey Araplarıyla güney Arapları yani Mudar kabileleriyle Yemen kabileleri arasında şiddetlendi Halife kuzey Araplarını tuttu. II. Yezid Kaysilerin (Mudar) tarafını tutarken Yezid b. Abdulmelik Yemenlileri tuttu. Hişam ise önce Yemenlileri sonra Mudarileri destekledi. Bu diğer Emevi halifelerince de sürdürüldü.)

¹⁹⁶ H. İbrahim Hasan, c. I, s. 433.

Abdülmelik (hilafeti 65-86/684-705)Medineli muhaddis İbn Şihab ez-Zuhri (120/737)den öğrenince “vallahı bu gidişle Mevali Arapları idare edecek minberlerden hutbeler onların adına okunacak Araplar da onları aşağıdan dinleyecek”¹⁹⁸ şeklinde ki endişesini dile getirmiştir.

Arap olmayan Müslümanlar (Mevali) sosyal ve siyasi hayatta daima ikinci planda kalmış 66-685 yılında Muhtar’ın, Küfe’de yapmış olduğu ayaklanma ile¹⁹⁹ hem kendi varlıklarının farkına varmışlar hem de siyasi bir güç olduklarını kanıtlamışlardır²⁰⁰.

Haccac’ın uygulamalarıyla mevali topraklarına geri dönmeye ve eskiden olduğu gibi vergi ödemeye mecbur kaldı. Haccac’ın onların hepsinden şiddet kullanarak haraç aldığı belirtilir. Bu uygulama neticesinde mevaliden bir kısmı Mekke ve Medine’ye göçmüşlerdi. Medine valisi Ömer b. Abdulaziz, Halife Velid b. Abdülmelik’e Haccac’ın Iraklılara uyguladığı bu durumu haber verdi. Bunu haber alan Haccac, Iraklı isyancı ve nifakçıların Medine’de Ömer b. Abdülaziz’e sığındıklarını bu nedenle onun azledilmesini halifeden talep etti²⁰¹. Ömer b. Abdulaziz Medine valiliğinden alınarak yerine Osman b. Hayyam atandı. O Medine’de Iraklı mevaliden (tacirleri bile) hiç kimseyi bırakmadı. Hutbeler okutarak halkı kendisine yardıma çağırdı. Mevaliye yardım edenleri ise tehdit etti²⁰². Haccac bu şekil yaptırımlarıyla Emevi iktidarının ayakta kalmasını ve maddi bir takım sebeplerden dolayı islamdaki eşitlik prensibini ortadan kaldırarak tebaa arasında, Arap olmak Müslüman olmaktan daha önemlidir mesajını veriyordu²⁰³. Bu uygulamalar neticesinde kişilerin can emniyeti ve huzur ortamı kalmadığından halk hayatından bıkmıştı²⁰⁴. Haccac kendisine karşı

¹⁹⁷ Ebu Osman Amr b. Bahr el-Cahız, *Hilafet Ordusunun Menkabeleri*, s. 41. “Mevali orduda bir hususi bölük teşkil ediyordu ve kendilerine mahsus reisleri vardı, hatta muhtemeldir ki ancak yaya harbdiyorlardı.”

¹⁹⁸ Araplar, Hz. Peygamber kendilerinden diye, Arap olmayan müslümanlara fazilet satar oldular. Gayri Araplar da bu durumu kabul ettiler. (İbn Sa’d, c. V, s. 219-20; Krş. Hatipoğlu, “*Hilafetin Kureyşliliği*,” s. 198 vd.

¹⁹⁹ Muhtarın isyanıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Onat, s. 93-114.

²⁰⁰ Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri* 54 vd. Gerlof Van Vloten, *Emevi Devrinde Arap Hakimiyeti Şia ve Mesih Akideleri Üzerine Araştırmalar*, çev. Mehmet S. Hatiboğlu, Ankara 1986, s. 27 vd.

²⁰¹ Taberi, c. II, s. 1254.

²⁰² Taberi, c. II, s. 1258-9

²⁰³ Haccac’ın idaresinden sonra, Irak’ın ekonomik durumu iyice perişan oldu. Bkz. Taberi, c. II, s. 1306.

²⁰⁴ Mes’udi, *Müruc*, c. III, s. 150; İbn Abdi Rabbih, c. III, s. 16-17.

çıkan kim varsa öldürtüyordu²⁰⁵. O bütün bu uygulamalarıyla halkın ve Fukahanın nefretini kazandı²⁰⁶.

Ümeyyeoğullarının bu siyasi tavrı toplumun çeşitli tabakalarında hoşnutsuzluklar meydana getirdi. Arap olan ve olmayan çeşitli toplum katmanları arasında memnuniyetsizlikler doğurdu. Siyasi otorite bir yandan Haricilere aşırı baskı yaparken diğer taraftan meşruiyet kazanmak için dini deliller ileri sürerek kendilerine itaat edilmesini istiyordu. Bu durum iç isyanların da çıkmasına zemin hazırlamıştır. Sağlıklı bir toplum yapılanması olmadığından dolayı da sıkıntıdan ve istikrarsızlıktan bunalan halk eski kültürlerde var olan bir takım yanlış inanışlara yeniden kurtuluş ümidi ile bakmışlardır. Muhtar'ın isyanından sonra problem haline gelen mevali sorununu Halife Abdülmelik Haccac ile halletmeyi düşündü²⁰⁷. Haccac'ın uygulamaları toplumda artık ortaya çıkan bu kargaşaları ilahi bir lutufla gelecek olan birinin çözeceği inancının yerleşmesine yardımcı olmuştur.

²⁰⁵ İbn A'sam el-Kufi, *Kitabü'l-Futuh*, Haydarâbad 1388,c. VII-VIII, s. 118-119.

²⁰⁶ Bu yüzden bazı sözleri dolayısıyla, fukaha tarafından tekfir edildi. Bkz. Müberred, *el-Kamil*,c. I,s. 185.

²⁰⁷ İbn Kuteybe, *İmame ve 's-Siyase*,c. II,s. 32.(Haccac Irak'a vali olunca Basra camiinde bir hutbe irad etti. Hutbesinde :Ey insanlar Allah sizlere halife olarak Abdülmeliki seçti,o da şehrinize beni vali olarak atadı. Koparmak için bazı başlar görüyorum ve bu işi yapacak adam benim.diyordu)

II.BÖLÜM

MÜSLÜMANLAR ARASINDA MEHDİLİKLE İLGİLİ İLK TEZAHÜRLER

A-MEHDİLİK FİKRİNİN DOĞUŞU

1-Mehdi Kelimesinin Kullanılışı

Her toplumda varlığını sürdüren kurtarıcı fikrinin Müslümanlar arasında da Mehdi adı altında ortaya çıktığını belirtmiştik. Bu telakkinin hangi olaylar neticesinde kimlerin katkılarıyla ortaya çıktığını bu bölümde açıklamaya çalışacağız.

İslam'dan önce Arap şiirinde iyiye ve hayra götüren anlamlarına gelen kelimenin Müslümanlar arasında kullanılmasına çok erken dönemde başladığını daha önce belirtmiştik.

Mehdi fikrinin oluşmasında özetlemeye çalıştığımız siyasi olayların tesiri büyüktür. Hazreti Peygamberin vefatını müteakip hilafet konusunda ortaya çıkan ihtilaflar Hz.

Ebubekir daha sonra Hz. Ömer'in halife seçilmesiyle azalırken, Hz. Osman devrinde şiddetini artırarak yeniden ortaya çıktı. Osman'ın Ümeyyeoğullarından olması, yakınlarını çeşitli makam ve mevkilere tayini, onların da bu durumdan faydalanma istekleri, İslam toplumunda Şiatü Osman b. Affan denilen grup karşısında, Hz Ali tarafını tutan ve onun halife olmasının gerekliliğini savunan Şiatü Ali b. Ebi Talip adını alan siyasi bir grubun ortaya çıkmasına zemin hazırladı.

Bu zemin üzerine gayri Arap unsurların da eklenmesiyle farklılaşmaların ve siyasi kanaatlerin dini düşünceye ilavesi daha kolay bir hal aldı. Mehdi kelimesi ilk defa özel bir önem atfedilerek Muhammed b. Hanefiyye için kullanıldığına rastlamaktayız. Önce onun hayatı ve kişiliği ile ilgili bilgi vererek kendisinin bu fikirlerle ilgisinin olup olmayacağını tespit etmek gerekmektedir.

2-Muhammed b. Hanefiyye ve Mehdilik Fikri

Muhammed b. Hanefiyye'nin Mehdi olduğunu iddia eden fırka Keysaniyye Fırkasıdır. Bu konuda Keysaniyye Fırkasının görüşleri temelde iki grupta özetlenir. Bunlardan birincisine göre Muhammed b. Hanefiyye ölmemiştir ve sağdır. O beklenen Mehdi Muntazardır ve bir gün dönecektir. Onlardan ikinci Fırka onun hayatta iken imam olduğunu, sonra öldüğünü ölümünden sonra da imametın diğerlerine geçtiğini kabul ederler. Fakat bu konuda da imametın Muhammed b. Hanefiyye'den kime geçtiği meselesinde ihtilaf vardır²⁰⁸.

Kerbiyye'den Ebu Kerb ed-Darir'in taraftarları şu iddialarda bulunmuştur. Muhammed b. Hanefiyye sağdır ölmemiştir. O Radva dağıdadır. Yanında yiyeceklerini sağladığı su ve bal pınarları vardır. Sağında bir aslan solunda bir panter, onu ortaya çıkacağı zamana kadar düşmanlarından korumaktadır. O beklenen Mehdi Muntazardır²⁰⁹.

Bu iddiaların yanında ibn Hanefiyye için çağrı yapan ilk insan Muhtar es-Sakafidir.

²⁰⁸ Bağdadi, s. 19.

²⁰⁹ Bağdadi, s. 31; Şehristani, c.I, s. 150; İsferraini, s.18; ibn Hazm, c. IV, s.179; Nevbahti, s. 27; Kummi, s.26-27.

a-Muhammed b. Hanefiyye

Muhammed b. Hanefiyye hakkında ileri sürülen Mehdilik fikrinin nasıl ortaya atıldığını izah etmeden önce onun hayatı ve kişiliği hakkında ana hatları ile ilgili bilgi vermek onun hakkında niçin böyle bir düşüncenin ileri sürüldüğünü daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

Muhammed b. Hanefiyye (637-701)Ali b. Ebi Talib'in Havle'den doğmuş oğludur. Havle,Beni Hanife kabilesinden olup Akraba savaşından sonra esir olarak Medine'ye getirilmiş ve Ali b. Ebi Talib'e verilmişti²¹⁰.

Hz Ali'nin diğer iki oğlu Hasan ve Hüseyin gibi damarlarında Peygamberin kanı yok ise de Muhammed b. al-Hanefiyye de siyasi bir takım olayların içine çekilmekten kendisini kurtaramadı. Fakat Hasan'ın haklarından vazgeçip, Hüseyin'in de 680'de Kerbela da öldürülmesi ile siyasi amaç güdenler onu Ehl-i Beyt davasının bir takipçisi olarak gösterip bu durumdan faydalanma yoluna gittiler. Günlük siyasi gelişmelerin böyle bir hal alması Hicaz bölgesinde halifelik iddiasıyla hareket eden Abdullah ibn Zübeyr'in değişik uygulamalarına sahne oldu.

İbn Hanefiyye'nin nesep bakımından bulunduğu konumda en çok kendisinden istifade yoluna giden Muhtar es-Sakafidir²¹¹. Ona verilen "Mehdi" ünvanını kabul etmediği kaynaklarda belirtilmektedir²¹². Muhtara karşı itimadı yoktu. Ancak içine düştüğü siyasi kargaşada onun yardımını istemek zorunda kaldığından onu tam olarak da reddetmiyordu. Bundan dolayı Muhtar ile münasebetini tam olarak anlamak için yanına giden Kufelilere Muhtar'ın desteğini kaybetmeyecek şekilde üstü kapalı bir cevap verdi²¹³. Bu durum Muhtar'a bey'at edilmesine sebep oldu. Fakat ibn Hanefiyye bu durumdan tam olarak razı değildi²¹⁴.

²¹⁰ İsfahani, c. VII, s. 4.

²¹¹ Bu konu ile ilgili geniş bir değerlendirme ayrı bir başlık altında incelenecektir.

²¹² Taberi, c. IV, s. 490; İbn Sa'd, c. V, s. 68.

²¹³ İbn Sa'd, c. V, s. 72 ; Yakubi, c. II, s. 308. Kamil, s. 598.

²¹⁴ İbn Sa'd c. V, s. 72.

İbn Zübeyr'in kendisine karşı düşmanca davranması Abdullah b. Abbas'da dahil olmak üzere akrabalarından pek çoğunu kendisi ile birlikte Mekke'de Zemzem kuyusu yanında hapsedtiği için Muhtar'ı yardıma çağırıldı. Muhtar böyle bir durumun olmasını zaten istiyordu. İbn Hanefiyye'nin isteği üzerine kendilerini kurtarmaya gelen askerler İbn Zübeyr'in askerleri ile herhangi bir çatışmaya girmediler. Bunun üzerine İbn Hanefiyye ve akrabaları Mira'ya çekildiler²¹⁵.

Taif'e geçen İbn Hanefiyye bu olaydan sonra Muhtar'dan her hangi bir yardım istemedi. İbn Hanefiyye'nin adını çok kullanan ve onun adına hareket ettiğini belirten Muhtar'ın öldürülmesinden sonra ona karşı her hangi bir muamelede bulunulmamıştır. Abdullah b. Zübeyr'in tehditlerine ve Emevi halifesi Abdülmelik'in davetlerine rağmen tarafsız kalmaya çalıştı. Abdullah b. Zübeyr tehlikesinin ortadan kalkmasından sonra Mervan'a biat etti. 78/697-698 de Şam'a onu ziyarete gitti, fakat orada kalmayıp Medine'ye döndü. 81/700-701 de öldü. İbn Hanefiyye'nin Abdülmelik'ten ailesi ve mevlaları için istediği meblağdan dünya nimetlerine düşkün olduğunu çıkarmak mümkündür. Ayrıca elbiseye ve süs eşyasına düşkünlüğü²¹⁶.

Burada mehdilik iddiasının ortaya atılması fikri Muhtar es-Sakafi'ye aittir. Bu hareketin, hangi safhasında böyle bir iddianın ortaya atıldığını açıklamak gerekmektedir.

b-Muhtar es-Sakafi Hareketi

Muhtar es-Sakafi 622 yılında doğmuştur²¹⁷. Ubeydullah b. Ziyad, Müslim b. Akil'in öldürülmesi olayından sonra Muhtar es-Sakafi'nin gözünü yaralayarak hapsedtirdi²¹⁸. Daha sonra eniştesi Abdullah b. Ömer'in araya girmesiyle Kufe'yi terk etmek şartıyla serbest bırakılan Muhtar Hicaz'a gitti. Mekke'ye gelen Muhtar Taife geçti. Taif'te bir süre kaldıktan sonra İbn Zübeyr'in yanına gelerek ona bey'at etti²¹⁹. Yezid'in ölümüne kadar İbn Zübeyr'in yanında kalan Muhtar, Husayn b. Numeyr es-Sekuni'nin yaptığı ilk Mekke kuşatmasının en sıkıntılı günlerin de Abdullah b. Zübeyr'in yanından hiç ayrılmadı. Üstelik en çok gayret ve

²¹⁵ Müberred, s. 554-597.

²¹⁶ İsfehani, c. VII, s. 4-9 vd. c. VIII, s. 32.

²¹⁷ Ahmed b. Yahya b. Cabir El-Belazuri, *Ensabu'l-Eşraf*, c. V, s. 214.

²¹⁸ Belazuri, *Ensab*, c. V, s. 215; Yakubi, *Tarih*, c. II, s. 258; Taberi, c. V, s. 570.

çaba sarf edenlerden oldu. Muhtar, kuşatma sırasında kahramanca savaşmıştır. Bu sırada güzel konuşmasıyla şöhret yapmıştır²²⁰.

Muhtar'ın ibn Zübeyr'in saflarına katılmadan önce Taif'te Şii fikirlerinin olgunlaştığı şeklindeki yorumlar²²¹ yanında bu olayın ibn Zübeyr'in Ümeyye iktidarı karşısında o zamanlar yegane alternatif görünmesiyle izah edilebileceği gibi ; onun sayesinde ibn Ziyad'dan intikam almayı planladığı hususu ile de alakalı olabileceği²²²de düşünülmektedir. Muhtar ibn Zübeyr'in yanında iken Hz. Ali'nin Fatıma'dan olmayan oğlu Muhammed b. Hanefiyye ile görüşme yolları aradı²²³. Bir taraftan Küfe'den gelenlerden Küfe'nin durumu ile de ilgili bilgiler alıyordu²²⁴.

Mekke kuşatması esnasında Yezid ölmüş, Şam karışmıştı. O zaman ibn Zübeyr'in durumu güçlendi. Ve İslam Aleminin büyük bölümü ona bey'at etti. Fakat ibn Zübeyr kendisine bağlı bölgelerden birine bile Muhtar'ı vali tayin etmedi. Durumun düzeldiği kanaatine vardığı için Muhtar'ı ihmal etmişti. Muhtar ise ihmal edildiğini fark eder etmez kendisi için en uygun yerin Küfe olduğunu düşündü²²⁵. Küfelilerden edindiği istihbarattan, onların genellikle ibn Zübeyr'e bağlı bulunduğunu, ancak içlerinden bir kısmının niyetlerini gizlemekte olduklarını ve kendilerine yol gösterecek birini bekledikleri sonucunu çıkardı. Bunun üzerine Muhtar: "Ben Ebu İshak'ım. Vallahi ben onların aradığı adamım. Onları hak yolunda toplayacağım. Onlarla birlikte batılın taraftarlarını yok edip zalim inatçıları öldüreceğim" deyerek Küfe'ye doğru yola çıktı²²⁶.

Muhtar Küfe'ye gitmeden önce Muhammed b. Hanefiyye ile görüştü. Onların kanını talep etmek ve onlara yardım etmek isteğinde olduğunu bildirmesi üzerine onun sustuğu ve Muhtar'ın ise bu durumu olumlu bir cevap olarak kabul ettiği belirtilmektedir²²⁷. 64/683

²¹⁹ *Ensab*, c. V, s. 216-7; Taberi, c. V, s. 575.

²²⁰ Taberi, c. V, s. 575-6.

²²¹ *İslam Ansiklopedisi*, c. VIII, s. 514. "Muhtar md."

²²² Onat, s. 94.

²²³ İbn Sa'd, c. V, s. 98.

²²⁴ Taberi, c. V, s. 577-8; İbn'ül-Esir, *Kamil*, c. III, s. 388.

²²⁵ Kufenin yapısı çok ilginçtir. Esasen Muhtar Irakta ve komşu topraklarda asırlardan beri var olan Mehdilik kavramını kullanmakla çeşitli telkinler ve konuşmalarla halkı kendisine meylettirmesini bilmiştir.

Fiğlalı *İmamiyye Şiasi*, s. 133.

²²⁶ Taberi, c. IV, s. 448.

²²⁷ *Ensab*, c. V, s. 218.

yılında Ramazan ayının ortasına doğru bir Cuma günü önce Bahrul-Hire ye geçti ve oradan Küfe'ye gitti.

Bu esnada Küfe'de ibn Zübeyr idaresinden memnun olmayan kişilerin gerçekleştirdiği Süleyman b. Surad liderliğinde meşhur Tevvabun hareketini²²⁸ gördü. Muhtar, Ehl-i Beyt'in kanını talep hakkına kendisinin sahip olduğunu, Muhammed b. Hanefiyye tarafından görevlendirildiğini şu sözlerle dile getirdi: “Vasi oğlu Mehdi Muhammed b. Ali beni emin, vezir ,seçilmiş, bir emir olarak size gönderdi. Ve bana haramları helalleştirenlerle savaşmayı, Ehl-i Beyt'in kanını talep etmeyi ve zayıfları müdafaa etmemi emretti”²²⁹.

İnsanların Süleyman b. Surad etrafında toplandığını gören Muhtar beklemeye başladı. Muhtar'ın bu durumundan şüphelenen ibn Zübeyr'in valisi de onu hapsedirdi²³⁰. Tevvabun hareketi hezimete uğrayıp geri kalanlar Küfe'ye dönünce Muhtar komutanları Rufaa b. Şeddad'a hapisten bir mektup yazarak bu fırsattan yararlanmak istedi²³¹. Bu mektup üzerine kendisine zindanda pek çok kişi bey'at etti²³². Daha sonra tevvabun hareketinden geri kalanlar da ona bey'at ettiler. Abdullah b. Ömer'in devreye girmesiyle zindandan kurtuldu²³³.

Muhtar bir yandan kendisini ibn Hanefiyye'nin gönderdiğini onun vekili olduğunu Hz. Hüseyin ve arkadaşlarının katillerinden intikam almak ve Ehl-i Beyt'in hakkını talep etmek istediğini ileri sürerek ibn Hanefiyye'nin ismini alet ediyordu. Diğer yandan da Amr b. Sa'd a teminat vererek onunla beraber olduğunu söylüyor ve Hz. Hüseyin'in katillerine hiçbir şey

²²⁸ Bu olayla ilgili geniş bir değerlendirme için, bkz. Onat, s. 62-92.

²²⁹ Belazuri, *Ensab*, c.V, s.248; Taberi, c.V, s.580; (Onat ,burada geçen “Mehdi” ve “Vasi” kelimelerinin istilahi bir hüviyet kazanmadığını belirtmektedir. Onat, s. 96.)

²³⁰ Taberi, c. V, s. 606.

²³¹ Mektupta şöyle diyordu “Savaştan döndükleri zaman Allah'ın emirlerini büyük kıldığı ve zayıf düştikleri için geri dönmelerine razı olduğu topluluğu selamlarım. Kabenin Rabbına yemin ederim ki isyan için bir teşkilat toplayıp bir adım atmanıza Allah'ın vereceği sevap dünya mülkünden daha büyüktür. Şüphesiz Süleyman üzerine düşeni yaptı. Allah onun ruhunu peygamberler, siddıklar, şehitler ve Salihler ile beraber kıldı. Kendisiyle kurtuluşa ereceğiniz bir sahibiniz kalmadı. Ancak ben emirler alan bir lider, güvenilen biri, ordunun komutanı, zalimleri cezalandıran, din düşmanlarından intikam alan,kopan yayın birisini bağlayanım. Derhal hazırlanın sevinin ve müjdeleyin... Sizi Allah'ın kitabına,Resulullahın sünnetine,Ehl-i Beyt'in intikamına zayıfları savunmaya ve haramları helal kılanlarla savaşmaya çağırıyorum.[Taberi, c. V, s. 606.]

²³² Taberi, c. IV, s.471.

²³³ Taberi, c. IV, s.475.

yapmıyordu²³⁴. İşte bundan dolayı İbn Hanefiyye, Muhtar'ın bazı adamlarına "Muhtar bizim taraftarımız olduğunu iddia ettiği halde bahsettikleri kürsüde Hz. Hüseyin'in katilleri ile bir aradadır" demişti²³⁵.

Muhtar es-Sakafi zindandan çıktıktan sonra kendisine tabi olanların sayısı gün geçtikçe artmaya başlamıştı. Bu arada İbn Zübeyr Kufe valisinin görevine son vererek yerine Abdullah b. Muti'yi gönderdi. Muhtar bir taraftan yeni valinin yanında yer aldığını belirtirken diğer taraftan Muhammed b. Hanefiyye'yi gündemde tutmaya çalıştı²³⁶. Aslında onun hedefinin Muhammed b. Hanefiyye'nin önderliğini istemekten çok kendisini Hüseyin'in intikamını almak için görevlendirdiği meselesine ağırlık vermiştir. Bunun sonucunda Muhtar'ın kendisine ait liderlik fikirlerini ön plana çıkardığı anlaşılmaktadır²³⁷.

Muhtar es-Sakafi'nin davranışları, safında yer alan kişileri onun Muhammed b. Hanefiyye tarafından gönderilip gönderilmediğinden şüphelenir duruma getirdi. Bunu anlayabilmek için bir heyet Mekke'ye giderek "Muhtar sizinle görüştüğümüzden sonra bize geldiğini söyledi ve bizi Allah'ın kitabına Nebinin sünnetine Ehl-i Beyt'in kanlarını talep etmeye ve zayıfları korumaya çağırdı. Bizde ona bey'at ettik. Sonradan yanına gelip durumu sana arz etmeyi düşündük. Eğer bize ona tabi olmayı emredersen ona itaat ederiz Eğer ona uymaktan men edersen uymayız" dediler²³⁸. Muhammed b. Hanefiyye bu gelen kişilere "Allah dilerse kullarından istediği kişiyi kullanarak düşmanımızdan öcünü alır" şeklinde üstü kapalı bir cevap verdi. Heyet Küfe'ye döner dönmez, Muhtar bu sözü İbn Hanefiyye'nin kendisini desteklediğinin bir delili kabul ederek hemen onları topladı ve bu heyetin üyelerine bir konuşma yaptı. Böylece heyet üyeleri de İbn Hanefiyye'nin Muhtar'ı desteklediğine ikna oldular²³⁹.

Muhtar'a Küfe'de bulunan İbrahim b. Eşter isminde bir komutan bulunduğu şayet onu kendi saflarına katarsa başarısının artacağı söylendi. İbrahim ise Muhtar'ın durumundan şüphe ediyordu. Fakat onun bu şüphesini ortadan kaldıracak vasıta olarak Muhammed b.

²³⁴ Taberi, c. IV, s.449.

²³⁵ Taberi, c. IV, s. 523.

²³⁶ İbn Sa'd, c. V, s. 98-147.

²³⁷ Onat, s. 98.

²³⁸ Taberi, c. IV, s. 491; Belazuri, *Ensab*, c. V, s. 221; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, c. III, s. 358.

²³⁹ Taberi, c. IV, s. 492.

Hanefiyye'nin yazdığı öne sürülen bir mektup ona verildi. Ayrıca bu mektubun Muhammed b. Hanefiyye'den olduğuna dair şahitlerde gönderdi. Sözde bu mektup ibn Hanefiyye'nin Muhtar'ı, vekil ve Ehl-i Beyt'in intikamını almak isteyen elçisi olarak tanıdığı yazılıydı. Mektup ta ayrıca İbrahim'den kabilesi ve akrabalarıyla beraber Muhtar'a katılması isteniyordu²⁴⁰. Bunun üzerine İbrahim bir şartla Muhtar'a katılacağını belirtti. “ Hüseyin ve Ehl-i Beyt'in kanını talep etme” işinin idaresinin kendisinde olmasını istiyordu.²⁴¹

Rivayete göre mektupta Muhammed b. Hanefiyye'nin “Mehdi” sıfatını kullandığı Eşter'in de onun daha önce sadece kendisinin ve babasının adını yazdığını söyleyerek şüpheye düştüğü belirtiliyorsa da²⁴² bu rivayetler arasında “Mehdi” meselesinden çok daha önemlisi mektubunun gerçekten Muhammed b. Hanefiyye'ye ait olup olmadığı konusu şüphelidir.

Muhtar, ibn Zübeyr'in Kufe valisi Abdullah b. Muti'nin taraftarları ile girdiği çarpışmada onları yendi ve sınırları Musul'a kadar uzanan Küfe'nin idaresi kendi eline geçti. Muhtar'ın burada “Nerdesin ey Hüseyin'in intikamı” diye bağırarak taraftar toplaması²⁴³ bir defa daha maksadının Muhammed b. Hanefiyye'ye bir özellik yükleme gayreti içinde olmadığını açıklar mahiyettedir.

Muhtar, Ubeydullah b. Ziyad ile mücadeleye başladı. Yezid b. Enes komutasındaki bir orduyu Ubeydullah'ın üzerine gönderdi. Bu ordu yenildi ve İbrahim b. Eşter komutasında bir ordu daha gönderdi ancak yine yenildi. Bu durumu fırsat bilen Küfeliler Muhtar'a karşı ayaklandılar. Muhtar'ın yalancı olduğunu ve Muhammed b. Hanefiyye tarafından desteklenmediğini de açıkladılar. Muhtar'ın sarayını kuşatarak tehdit ettiler. Böyle bir durumla karşı karşıya kalan Muhtar, İbrahim Eşter'e haber göndererek onu geri çağırdı. Aynı zamanda isyancılara da bir mektup yazıp Muhammed b. Hanefiyye'nin durumla ilgili görüşünün alınmasını teklif etti. Geri gelen ibn Eşter ile birlikte Küfelileri korkunç bir

²⁴⁰ Muhtar üç gün sonra bir heyetle İbrahim b. Eşter'e gider ve ona Muhammed b. Hanefiyye'den bir mektup getirdiğini söyler. Mektubun tam metni için bkz. Belazuri, c. V, s. 222-223; Taberi, c. IV, s. 495.

²⁴¹ Belazuri-*Ensab* c. V, s. 222-3; Taberi, c. IV, s. 492.

²⁴² Taberi, c. IV, s. 495; Belazuri, *Ensab*, c. V, s. 222.

²⁴³ Taberi, c. IV, s. 507; Belazuri, *Ensab*, c. V, s. 228.

yenilgiye uğrattı. Bu esnada Muhtar ibn Eşter ile birlikte Hüseyin'in katillerinden kurtulmuş oldu. Öldürülenler arasında Ömer b. Sa'd Ebi Vakkas ve oğlu da vardı²⁴⁴.

Muhtar Kufede'ki isyanı bastırdıktan sonra Ubeydullah b. Ziyad ile yeniden savaşmaya başladı. Hicri 66 (685-686) yılında İbn Eşter komutasında tekrar büyük bir ordu gönderdi. İki ordu Hazir mevkinde karşılaştı. Şam ordusu yenildi ve aralarında Ubeydullah b. Ziyad ve Husayn b. Numeyr es-Sekuni'nin de bulunduğu pek çok kişi öldürüldü. İbrahim b. Eşter İbn Ziyad'ın başını Muhtar es-Sakafi'ye gönderdi. O da, muhtelif rivayetlerin olması ile birlikte Muhammed b. Hanefiyye'ye Hüseyin b. Ali'ye²⁴⁵ gönderdi.

Muhtar es-Sakafi'nin Muhammed b. Hanefiyye ile hareketi boyunca irtibatını kesmediğini söylemek mümkündür. Muhtar es-Sakafi ,Hazir savaşından sonra durumunun kuvvetlendiğini anlayınca Muhammed b. Hanefiyye'ye bir mektup yazarak kendisi adına beldelerini fethedeceğini bildirir. İbn Hanefiyye ona "...Bil ki eğer ben isteseydim halkın bana koştuğunu görür ve kendime pek çok yardımcı bulurdum. Fakat ben onlardan uzaklaştım". Şeklinde cevap verdi²⁴⁶.

Muhammed b. Hanefiyye daha sonra Taife giderek orada yaşadı. İbn Sa'd ın bildirdiğine göre İbn Hanefiyye'nin Küfe'ye gelmek istediği ancak Muhtar tarafından söylenildiği kaydedilen "Mehdinin bir alâmeti vardır. Kılıç vurulduğu zaman kılıç ona zarar veremez." şeklindeki bir sözle vazgeçtiği belirtilmektedir²⁴⁷.

Muhtar es-Sakafi'nin Muhammed İbn Hanefiyye ile ilgili iddiası lügat anlamın ötesine geçmemiştir²⁴⁸. Ancak Mehdilik düşüncesinin hem insanların fikirlerinde canlanmaya başlaması hem de bazı sıfatlarının var olduğunun konuşulmasına ilk tezahür gözüyle bakmak mümkündür.

²⁴⁴ Taberi, c. IV, s. 532.

²⁴⁵ İbn Sa'd, c. V, s. 100.

²⁴⁶ Taberi, c. IV, s.555; Yakubi, c. III, s.6.

²⁴⁷ İbn Sa'd, c. V, s.101.

²⁴⁸ Onat, s. 111.

Mehdilik hadisesi, Muhtar es-Sekafi'nin Muhammed b. Hanefiyye'yi Mehdi diye isimlendirmesi ile halk arasında var olan ve daha sonra Şii firkalarca da benimsenen Mehdi imajı o günün insanının kafasında bir takım çağrışımlar yapmış zaten tebaanın pek çoğunun mevali olması münasebetiyle hadiseye gayri-arab unsurların ilave edilmesine de sebep olmuştur.

Muhtar olayı dikkatle incelendiğinde en önemli husus "Mehdi" sıfatının kullanılmış olmasıdır. Bu fikirler özellikle Ehli beytin kanını talep için yola çıkanların tesiri ile daha sonra teşekkül eden İmamiyye Şiasının fikirlerinde şekillenmiş ve Mehdiyyi-Muntazar düşüncesinin oluşumuna yol açmış görünmektedir.

3-Mehdi Kelimesinin İlk Olarak İstilahi Anlamda Kullanılışı

Emevilerin son dönemlerinde bazı ayaklanmalarda mehdilik fikrinin filizlerini görmek mümkündür. Özellikle Muhammed b. Hanefiyye'nin 81/700 yılında ölümünden sonra onun Mehdi olduğu fikri yayılmaya başladı. Uzun yıllar Medine'de daha sonra Abdülmelik (66-86/685-705) ve oğlu Yezid (102-106/720-724) in sarayında yaşadığı anlatılan Şair Küseyyir (105/723) Muhtar b. Ebi Ubeyd es-Sekafi'yi takiben İbnü'l-Hanefiyye'nin Mehdiliğini iddia etmekten öte onun ölmediğini fakat Medine'den uzaklıktaki Radva dağında gizlendiğini, orada su ve bal pınarları bulunduğunu, bir aslan ve bir panter tarafından korunduğunu, tayin edilen bir zamanda ortaya çıkarak zulümle dolmuş dünyayı adaletle dolduracağını söylemiştir²⁴⁹.

Daha sonra bütün Şia, imamlarının Ric'at ile geleceğini ve her birinin yeryüzünü adaletle dolduracak Mehdi olduğunu bir inanç esası haline getirmiştir. Bu tür düşünceler belki de insanların o dönemde daha saldırgan olmasını engellemiştir²⁵⁰. Bu dönemin arkasından 119/737 Emevi idaresine karşı ilk Şii nitelikli hareketlerden sayılan Muğire b. Said el-icli vs.²⁵¹ ayaklanmaları başladı. Emevilerin son dönemleri farklılaşmaların ve Mehdi fikrinin şekillenmesinin başlangıcı niteliğindedir. Beda ,vasi,ric'at gibi fikirler bu dönemlerde ileri sürülmüş ve konuşulmaya başlamıştır.

²⁴⁹ Bağdadi, s. 32.

²⁵⁰ Krş. Watt, s. 57.

Hicri I. Yüzyılda Ali b. Ebi Talip soyunun Hüseyin b. Ali dışında Emevilerle iyi geçindikleri söylenebilir. Muhtar es-Sekafi'nin Mehdi olarak nitelendirdiği ve Ehl-i Beyt davasını savunma adına kendisinden söz aldığını iddia ettiği Muhammed b. Hanefiyye dahi halife Abdülmelik'e bey'at ettikten sonra ölmüştür²⁵². Aşırı fikirlerin çokça kendisine atfedildiği Ebu Haşim de herhangi bir isyana kalkışmamıştır²⁵³. İstilah anlamında Mehdilik fikrini ilk olarak şair Küseyir'in şiirlerinde buluyoruz.

Ebu Küseyir b. Abdırrahman b. Ebi Cum'a b. el-Esved Emevi döneminin büyük şairlerindedir. Şairin hayatı ile ilgili geniş bir bilgiye rastlamak mümkün değildir. Onun şiirler yazdığı ve özellikle rüya tabirleri ile ilgilendiği belirtilmektedir. Hayatının büyük bir kısmını Medine de olmak üzere Hicaz'ın muhtelif yerlerinde geçirmiştir. Kendisinin Huzaa kabilesinden olduğunu bilmekteyiz²⁵⁴.

Arkadaşı şair Hindif'in tesiri ile reca ve tenasüh fikirlerini benimsediği belirtilmekle birlikte ,o dönemde bu fikirlerin geniş bir taraftar kitlesi bulmadığı, bu yönü ile de şüphe ile karşılanması gerekmektedir. Bu tür görüşlerinin yanında Mervaniler hakkında şiirler yazmış özellikle Abdülmelik onun şiirlerini beğenip ona hediyeler vermiştir. Küseyir II. Yezid zamanında 105/723 yılında öldü²⁵⁵.

Küseyir şiirlerinde İbn Hanefiyye'yi kastederek: "O kaybolmuştur,bir süre halkın arasında görünmez. Radva dağındadır. Yanında bal ve su vardır". "...Doğrusu Vasi'ye der ki: canım sana feda olsun,sen bu dağda oturuyorsun". "...İbn Havle²⁵⁶ ölümü tatmadı ve toprak da onun kemiklerini içine almadı. O,melekler ona söz söylemek üzere etrafında dönüşürlerken Radva vadilerinde akşamladı. Onun her gün rızkı ve suyu vardır. Ve yanındakilerle birlikte onların rızkı sağlanır²⁵⁷.

²⁵¹ Onat, s. 115-142.

²⁵² İbn Sa'd, c. V, s. 111.

²⁵³ Bağdadi, s. 180-199; krş. Watt, s. 58.

²⁵⁴ Yakubi,*Tarih*, c. I, s. 268; krş Watt, s. 58.

²⁵⁵ Eş'ari, *Makalat*, s. 19; Şehristani, c. I,s. 150.

²⁵⁶ İbn Havle sözü ile Muhammed ibn Hanefiyye kastedilmektedir. Annesinin adı Havle Bintü Cafer b. Kays b. Selemedir.

Küseyyir'in iddiasına göre, Muhammed ibnü'l-Hanefiyye ölmemiş; fakat Medine'den yedi günlük uzaklıkta Radva dağında gizlenmiştir. Su ve bal pınarları ile beslenmekte, bir aslan ve bir leopar tarafından korunmaktadır. O tayin edilen bir zamanda dönecek ve şimdi zulümle dolmuş bulunan yeryüzünü adaletle dolduracaktır²⁵⁸.

Mehdilik fikirlerini savunanlardan biri de, Hamza b. Umaredir. O Küseyyir'den bir adım daha ileri giderek, İbnü'l-Hanefiyye'nin tanrı, kendisinin de onun peygamberi olduğunu iddia etmiştir. Seyyid Himyevi (105-173/723-789) de benzer iddialar ileri sürmüştür²⁵⁹.

Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Hicri I. asrın sonları ile II. asrın başlarında mehdilik fikri müşahhas hale gelmiş ve İbnü'l-Hanefiyye üzerinde yoğunlaşmıştır. Ancak kıyamet alameti olarak bir mehdinin geleceği iddiasından bu safhada söz etmek mümkün değildir.

B-MEHDİLİK FİKRİ İLE İRTİBATI KURULAN OLAYLARIN TAHLİLİ

1-Ömer b. Abdülaziz ve Mehdilik Fikri

Ömer b. Abdülaziz için hiç bir firkanın veya grubun Mehdi sıfatını kullandığına rastlanmamaktadır. Ancak İbn Sa'd'ın Tabakatındaki bir ifade onunla ilgili bir değerlendirme yapma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.

Ömer b. Abdülaziz için de mehdi sıfatının kullanıldığını belirtmiştik. Bu sıfatın niçin kullanıldığını ve onun bu isimlendirme ile alakasının olup olmadığını kendi hayatını anlatarak tespit etmek gerekmektedir.

²⁵⁷ Bağdadi, s. 33-34.

²⁵⁸ Bağdadi, s.31; Şehristani, c.I, s.150; İsferraini, s.18; İbn Hazm, c. IV, s.179; Nevbahti, s.27; Kummi, s. 26-27; Krş. Watt, s. 58.

²⁵⁹ Nevbahti, s. 25.

Ömer b. Abdülaziz'in Hayatı ve Kişiliği:

Emevi halifesi olan Ömer b. Abdülaziz b. Hakem Ebu Hafs,63(682-683)de Medine'de doğmuştur. Babası Abdülaziz uzun yıllar Mısır valiliği yapmıştır. Anne tarafından Hz. Ömer'in soyundan gelmektedir Hayatının büyük bir kısmını Medine de geçirdi. Ömer b. Abdulaziz Medine'de iyi bir eğitim gördü. I. Velid tarafından Hicaz valiliğine tayin edildi.

Halife olarak Ömer b. Abdülaziz'in ayrı bir yeri vardır. Kendisinden önceki ve sonraki Emevi halifelerinden çok farklı bir kişiliğe sahiptir. Halifeliği esnasında kendisini Allah'a karşı sorumlu hissederek hareket etti. Savaşa çok önem vermiyordu. Bu yüzden de onun zamanında fetihlerden çok fazla söz etmek mümkün değildir. İslamiyet'in silah zoruyla yayılamayacağı kanaatini taşıdığı ortaya çıkmıştır.

Ömer b. Abdulaziz her şeyden evvel iç siyasetle ilgileniyordu. Özellikle Hz. Ali ve soyuna yapılan hutbelerde lanetleme işlemine son verdi²⁶⁰. Halife aynı zaman da Peygamberin şahsi mülkü olan sonra devlet hazinesine Hz. Ebubekir tarafından aktarılan "Fedek" arazisini de Hz. Ali soyuna taksim etti. Haccac'ın kardeşi Muhammed b. Yusuf tarafından arttırılmış olan öşür ilavesini de kaldırdı²⁶¹. Diğer din mensuplarına da çok iyi davrandı.

Ömer b. Abdülaziz'in kişiliğini ön plana çıkaran ve mevalinin sevgisini kazandığı en önemli nokta vergi konusunda yapmış olduğu uygulamalardır. Önceden haraca tabi olan gayri-Arap Müslümanlar diğer kardeşleriyle eşit bir seviyeye getirildi. 718/719 yılından itibaren müslümanlara haraca tabi yerleri satın almayı yasak etti. Kafirlerle karşı savaşmış olan Horasan Mevalisini vergiden muaf tutarak onlara maaş bağlamıştır. Hilafeti sırasın da haricilerin diğer Emevi iktidarlarına karşı çıkardığı isyanlara rastlanmamaktadır. Halife Ömer yirmi günlük bir rahatsızlıktan sonra Recep 101/Şubat 720 de öldü²⁶².

Yine ibn Sa'd'ın naklettiği bir bilgiye göre Ömer b. Abdülaziz'in yeryüzünü adaletle dolduracak bir kimse olarak takdim edilmesi konusu kendisine "böyle bir vasfın sonradan

²⁶⁰ İbn Sa'd, *Tabakat*, c. V, s. 252.

²⁶¹ İbn Sa'd, *Tabakat*, c. V, s. 252.

yüklendiği kanaatini bize vermektedir. Ömer b. Abdulaziz, bütün yaşantısı boyunca örnek bir şahsiyet olmakla kalmamış Emevi iktidarı gibi her yönüyle eleştiriye tabi tutulan bir siyasi idarenin içerisinde yönetimde göstermiş olduğu adilane tavrı ile dikkat çekmiştir. Onun hayatı boyunca ne kendisine atfedilen Mehdi sıfatından ne de bu yönde yapılmış bir yorumdan söz etmek mümkün değildir.

Kanaatimizce özellikle Ali b. Ebi Talip soyuna atfedilen Reza, Vasi, Mehdi gibi vasıflar içerisinde Ömer b. Abdulaziz hakkında yer yüzünü adaletle dolduracak kimse olarak bahsedilmesi onun Hz. Ali soyuna göstermiş olduğu hürmetten kaynaklanmaktadır. Toplumun belli kesimleri tarafından Ehl-i Beyt'e layık görülen bu unvanları veren kişilerin Ehl-i Beyt'e saygı duyanlara da bir tür iyilikte bulunmuş gibi bazı isimlendirmeler yaptığını görüyoruz. Bunun en bariz örneği Ömer b. Abdulaziz ile ilgili olarak da böyle bir şey söylenmiş olmasıdır.

2-Emevilerin Son Dönemlerindeki Hareketlerde Mehdilik Fikri

Özellikle Emevilerin son dönemlerinde yaşamış ve adı bir takım ayaklanmalarla anılan bazı kişilerin de mehdilikle ilgisinin olabileceği zikredilmiştir. Olaylar tahlil edildiğinde bu kişilerin mehdi fikri ile ne olayın başlangıcında, ne cereyan tarzında, ne de sonucunda böyle bir düşüncenin tesirinin olmadığı görülecektir. Bu şekilde vasıflandırılan kişilerden önemli olanları ile ilgili bir analiz yapabilmek için hareketlerle ilgili değerlendirmeler yapmak gerekmektedir.

a-Muğire b. Said Hareketi

Emevilerin son dönemlerinde yapılan ayaklanmalar da Mehdilik fikrinden ziyade halifelik iddiası İmamet fikri tesirli olmuştur. Ancak Vasilik fikrinin tam olarak tarih

²⁶² İbn Sa'd, c. V, s. 301.

sahnesine çıkışı²⁶³ Muğire b. Said Hareketi ile olmuştur. Hatırlanacağı gibi Muhtar b. Ebu Ubeyd es-Sakafi Vasi unvanını Muhammed b. Hanefiyye için kullanmıştı²⁶⁴.

Muğire b. Said, Muhammed Bakır dan sonra Muhammed b. Abdullah b. el-Hasan b. Ali b. Ebi Talib'in imam ve aynı zamanda Mehdi olduğunu iddia etmiştir. Makalat yazarları bu iddianın kendisine mi yoksa kendisine tabi olanlar tarafından mı ileri sürüldüğü konusunda ihtilaf halindedir²⁶⁵.

Muğire, Bağdadi'ye göre İcl,²⁶⁶ İbn Hazm'a göre ise Beceli²⁶⁷ kabilesindedir. Sihirle uğraşmaktadır²⁶⁸. Onun bir süre Muhammed Bakır'ın imametini, onun ölümü üzerine de en-Nefsü'z-Zekiyye'ye aynı fikirleri izafe ettiği söylenmektedir²⁶⁹. Bunlara olaylar tahlil edildiği zaman şüphe ile bakmak gerekmektedir. Çünkü Muğire 119/737 yılın da öldürüldü. Bu tarihte henüz on dokuz yaşındaki birinin, Vasi olarak tanınması ise şüpheli bir durumdur.²⁷⁰

Beyan b. Sem'an²⁷¹ ile Muğire b. Said el-İclî birlikte Emevilerin Irak Valisi Halid b. Abdillah el-Kasri'ye karşı ayaklanmışlardır. Muğire İbn Said'in peygamber olduğunu cebrailin kendisine vahiy getirdiğini iddia ettiği bunun üzerine de öldürüldüğü rivayet edilmektedir²⁷². Muğire b. Said'in niçin ayaklandığı ve amacının ne olduğu bilinmemektedir. Kaynaklarda bazı görüşleri açıklanmıştır. Ayaklanmaya çok az sayıda kişi katılmıştır²⁷³. Ayaklanma başarısızlıkla sonuçlanmış ve hareketin önderi durumunda olan kişiler 119/737 yılında yakalanarak öldürüldü.

²⁶³ Onat, s. 128.

²⁶⁴ Belazuri, *Ensab*, c. V, s. 248.

²⁶⁵ Bağdadi, s.218; Şehristani, c. I, s. 176; Nevbahti, s. 59.

²⁶⁶ Bağdadi, s. 218.

²⁶⁷ İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali Ahmed Said b. Hazm el-Endülûsi, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, Kahire 1950-1962, c. IV, s. 184.

²⁶⁸ Taberi, c. II, s. 1619-1620.

²⁶⁹ Bağdadi, s. 252.

²⁷⁰ Watt, s. 62; Fığlalı, *İmamiyye Şiası*, s.150; Onat, s. 126.

²⁷¹ Beyân b. Sem ân et-Temimi en-Nehdi el-Yemeni, Hicri ikinci yüzyıl başlarında Irak'ta ortaya çıktı. Önce İlahın parçasının Ali'ye sonra Muhammed b. el-Hanefiyye'ye , sonra da oğlu Ebu Haşim'e , ondan sonra da kendisine hulul ettiğini iddia etmiştir. Halid b. Abdillah el-Kasri tarafından 119/773 yılında yakılarak öldürülmüştür. krş. Eş'ari, s.5-6-23; İsferraini, s. 19; Malati, s. 156-157; Şehristani, c. I, s. 152-153; Kummi, s. 34-37-56; Nevbahti, s. 34; Milel, s. 54; Taberi, c.II, s. 1620.

²⁷² Nevbahti, s. 53; Bağdadi, s. 218.

²⁷³ Taberi, c. II, s. 1621; Belazuri, c. V, s. 248.

Hareketin başlangıcında cereyan tarzında ıstılahi anlamda bir Mehdi fikrine ulaşmak mümkün değildir.

b-Ebu Mansur el-İclî Hareketi

İlk Şii fikirlerin teşekkülünde de²⁷⁴ önemli tesiri olan diğer bir kişide Ebu Mansur el-İclî²⁷⁵ dir. Ebu Mansur El-İclî sadece Hüseyin b. Ali soyu adına çalışan biri olmakla yetinmemiş Muhammed Bakır'ın Vasi'si dolayısı ile halife olduğunu ileri sürmüştür²⁷⁶. Kendisinin göğe çıkarıldığını Tanrının eliyle başını okşayıp “Ey oğulcuğum benden tebliğ et” dediği²⁷⁷ ve böylece Nebi ve Resul olduğunu iddia ediyordu. Kuran'daki “Eğer gökten bir parça düşer görseler bu, birbiri üstüne yığılmış bulutlar derler”²⁷⁸ ayetinde kendisinin kastedildiğini belirtmektedir²⁷⁹.

Ebu Mansur ilk insanın İsa ikincisinin de Ali olduğunu²⁸⁰ iddia ederek ona göre Ali, Hasan, Hüseyin, Ali b. Hüseyin Muhammed b. Ali birer Peygamberdir²⁸¹. Ebu Mansur ve taraftarlarının haramlar Allah'ın uzak durulmasını istediği kişiler, farzlarında uyulması gereken kişiler olarak tevil etmeleri de ilginç yorumlarından sadece bir tanesidir.

Ebu Mansur'un faaliyetleri 121-127/738-744 yılları arasındaki bir tarihte Emevilerin Kufe valisi Yusuf b. Ömer es-Sakafi tarafından idam edilmesiyle son bulmuştur²⁸².

²⁷⁴ Onat, s. 130.

²⁷⁵ Bkz. Eş'ari, *Makalatü'l-İslamiyyin*, s. 9-10; Bağdadi, s. 223; Şehristani, c. I, s. 178; İclî kabilesine mensup olduğunu söylerken. Nevbahti, s. 38, Abdulkays kabilesine mensup olduğunu söyler.

²⁷⁶ Bağdadi, s. 223; Watt, s. 63.

²⁷⁷ Bağdadi, s. 223.

²⁷⁸ Nevbahti, s.52-54.

²⁷⁹ Bağdadi, s. 223; Şehristani, c. I; s. 179.

²⁸⁰ Eş'ari, s. 10; Şehristani, c. I, s. 179.

²⁸¹ Nevbahti, s. 38.

²⁸² Bağdadi, s. 224; Eş'ari, s. 10.

Ebu Mansur'un kişiliği görüşleri ve hareket tarzı incelendiğinde eğer kaynaklardaki rivayetler doğru ise nübüvvet konusu üzerinde kendisini yoğunlaştırdığı Mehdilik fikri ile fazla ilgilenmediği görülmektedir. Ancak Mehdi fikrinin oluşumuna yardımcı olacak vasi fikrini benimseyip ifade etmesinin bu fikrin teşekkülünde etkili olduğu söylenebilir.

c-Zeyd b. Ali Hareketi

Emevilerin son zamanlarında bir isyan da Hz. Peygamber'in torunlarından Zeyd b. Ali tarafından 122/740 yılında gerçekleştirilmiştir²⁸³. O gaip imam fikrini reddetmiş ve Hz. Ali-Fatıma soyundan gelen imamın kendi imametini açıkça ilan edinceye kadar bey'at istemeyeceği hususunda ısrar etmiştir. Zeyd Halifeliğin Emevilerin yönetiminde zayıflamakta olduğunu görünce kardeşi Ebu Cafer el-Bakır ile istişare eder, istişare neticesinde Muhammed Bakır'ın Kûfililere güvenilemeyeceği yönündeki görüşünü de kabul etmeyerek Küfe'de kendisine bey'at eden on beş bin kişi ile Kufe-Basra valisi Yusuf b. Ömer es-Sakafi (127/744) ye karşı ayaklanır.

Ayaklanma esnasında etrafındakiler onun Ebubekir ve Ömer hakkındaki görüşünü söylemek şartıyla ona yardım edeceklerini bildirirler. Oda bunun üzerine "Bu ikisi hakkında iyilikten başka bir şey söyleyemem ve babamdan da onlar hakkında iyilikten başka bir şey söylediğini işitmedim. Ben atam Hüseyin'i öldüren ve el Harra²⁸⁴ gününde Medine'ye saldıran, sonrada Allah'ın evini mancınıkla taşa tutup ateşe veren²⁸⁵ Ümeyyeoğullarına karşı ayaklandım" der. Bu cevap üzerine yanındakiler Zeyd b. Aliyi terk ederler. Oda onlara beni terk ettiniz (rafeztümuni) der. O günden sonra onlara Rafizî denmiştir²⁸⁶. Bu olaydan sonra Zeyd'in yanında çok az kişi kalır. Bunlar son nefeslerine kadar çarpışır ve Zeyd öldürülmesiyle isyan son bulur²⁸⁷.

²⁸³ Zeyd b. Ali 80/699 yılında doğmuştur. Ali b. Hüseyin Zeynel Abidin'in oğludur. Kendisi Hz. Ali-Fatıma soyundan gelen fakat annesi cariyeye olan biridir. Daha geniş bilgi için bkz. Mes'udi, c. III, s.206-207.

²⁸⁴ Mes'udi, c. III, s. 69-70.

²⁸⁵ İbnü'l-Esir, c. IV, s. 350.

²⁸⁶ Bağdadi, s. 30.

²⁸⁷ Mes'udi, c. III, s. 82-83.

Zeyd b. Ali hareketi incelendiği zaman, onun imamet görüşünün olduğu Mehdilikle ilgili hiçbir işaretin bulunmadığı görülmektedir.

3-Abbasilerin İlk Dönemlerindeki Hareketlerde Mehdilik Fikri

a-Ebu Müslim el-Horasani

Abbasi devletinin kumandanı Ebu Müslim el-Horasani ile ilgili olarak Merv'de ortaya çıkıp Şii ğulat fırkaları içinde değerlendirilen Rizamiyye²⁸⁸ kolunun iddialarına göre Mehdi sayılmıştır. Onlara göre imamet Ebu Haşim'den Abbasoğullarına geçti. Sonra imameti Muhammed b. Ali'den kardeşi Abdullah b. Ali es-Saffah'a geçirdiler. Saffah'dan sonra imamet Ebu Müslim'de olduğunu ileri sürdüler. Bunlar içerisinde de Ebu Müslimiyye²⁸⁹ denen bir gurup Ebu Müslim'in ölmediğini canlı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Onun tekrar yeryüzüne döneceğine inanmaktadırlar.

Cenahiyye, Allah'ın ruhunun tenasühünün Ebu Müslim'de olduğunu iddia etmiştir²⁹⁰. Ancak Bağdadi Ebu Müslim'inde aynı görüşte olduğunu belirterek, ondan:“Yüce Allah ruhları yarattı ve onları mükellef kıldı. Onlardan kimin itaat edeceğini, kimin de karşı geleceğini bilenler vardır. Ona karşı gelenler, ancak baştan karşı gelmişlerdir. Bu yüzden günahlarının miktarına göre tenasühle ve çeşitli bedenlere sokulmakla cezalandırılırlar” dediğini belirtmektedir²⁹¹.

Ebu Müslim el-Horasani ile ilgili bu iddiaların yanında Ehl-i sünnet kaynaklarında da rivayetlerin bir kısmı bu anlayışa uygun şekilde tevil edilmiştir. Bu rivayetler içinde Mehdi ismi geçmeyen fakat Mehdilik fikrinden bahseden siyah bayraklar²⁹² rivayetidir. Rivayetlerde

²⁸⁸ Rizamiyye'yi Bağdadi ğulat içinde ele almış ve Hululiyye'nin bir kolu olarak anlatmıştır. (Bağdadi, s. 199.)krş. İsferraini, s. 76; Şehristani, c. I, s. 153; Eş'ari, s. 21-22(Eş'ari bu fırkayı Ravendiyye'nin bir kolu olarak anlatır.); Nevbahti, s. 47.

²⁸⁹ Bağdadi, s. 199; İsferraini, s. 76; Eş'ari, s. 22.

²⁹⁰ Bağdadi, s. 209.

²⁹¹ Bağdadi, s. 189;İsferraini, s. 73; Eş'ari, s.6-85.

²⁹² Siyah Bayraklar rivayeti ile ilgili geniş değerlendirme için bkz. Voten, *Emevi Devrinde Arap Hakimiyeti Şia ve Mesih Akideleri Üzerine Araştırmalar*, s. 79; İlhan, *Mehdilik*, s. 110-119.

anlatılan olayların ve kastedilen şahsın Ebu Müslim el-Horasani olduğu anlaşılmaktadır. Bu rivayetlerle ilgili bir değerlendirme yapmak için önce onları hatırlamak gerekir.

“Bir defasında biz Rasûlullah’ın yanındaydık. Haşimoğullarının gençlerinden bir topluluğun bize doğru geldiğini gördük. Onları görünce Hz. Peygamber’in gözleri doldu rengi değişti. (Ravi şöyle) dedi (Ya Rasûlallah) yüzünde hoşlanmadığımız bir şey görüyoruz. Ne oldu dedim. Şöyle cevap verdi: Allah biz Ehl-i Beyt için ahireti dünyaya tercih etmiştir. Şüphesiz Ehl-i Beyt’im, benden sonra belaya uğrayacaklar,sürülecekler,kaçırılacaklar. Bu iş şu noktaya kadar varacak:Doğu yönünden siyah bayraklı bir kavim gelecek,hayrı (hükümranlığı) isteyecekler,fakat onların bu talebi yerine getirilmeyecek. Bunun üzerine onlar da savaşacaklar. Ve onlara yardım edilecektir. Bundan sonra talep ettikleri hükümdarlık kendilerine verilecek,fakat onlar bunu (emirliği), Ehl-i Beyt’imden bir adama tevdi edeceklerdir. Bu kişi (emir)de yeryüzünü daha önce zulümle doldurduğu gibi adaletle dolduracaktır. Sizden kim buna ulaşırsa,kar üzerinde sürünerek de olsa onlara yardıma gelsin”²⁹³.

İbn Mace’nin bir başka rivayeti yine siyah bayraklar ile ilgilidir ve bu rivayette Mehdi lafız olarak da geçmektedir. Rasûlullah (S) şöyle buyurdu: “Sizin hazinenizin başında üç kişi çarpışacak. Bunların üçü de halife oğludur.(Fakat sonunda halifelik) bunlardan hiçbirinin olmayacaktır. Sonra doğu tarafından siyah bayraklar (taşyanlar)çıkacak ve hiçbir kavmin öldürmediği bir şekilde sizleri öldüreceklerdir. Siz o (ordunun başında) geleni görünce kar üzerinde sürünerek bile olsa gelerek ona bey’at ediniz. Çünkü o Allah’ın halifesi el-Mehdidir”²⁹⁴.

Ebu Davud’un Sünen’inde, Kitabı’l-Mehdi’nin son rivayeti şudur: Peygamber (S) şöyle buyurdu: “Maveraünnehr’den Haris b. Harras denen bir adam çıkacak askerinin önünde Mansur denen bir adam bulunacak. Kureyş nasıl Resûlullah’a (S) imkan hazırlamışsa, o da Al-i Muhammed’e öylece imkan hazırlayacak. İman eden herkese ona yardımcı olması veya onun davetini kabul etmesi vaciptir”²⁹⁵.

²⁹³ İbn Mace, *Sünen*, c. II, s. 34.

²⁹⁴ İbn Mace, *Sünen*, c. II, s. 34.

İbn Mace'nin Sünen Kitabı'ndaki Fiten'indeki Mehdi babının son hadisi şudur: Rasûlullah (S) şöyle buyurdu: "Doğudan bir takım insanlar çıkacak ve Mehdi için ortam hazırlayacaklar yani Mehdi'nin hükümdarlığı için"²⁹⁶.

Buraya kadar anlatılan üçü İbn Mace'nin, biri de Ebu Davud'un rivayet ettiği bu haberlerin ortak yönü kurtarıcı olarak gelecek kişinin doğudan çıkacağı ve ona yardım edilmesi gerektiği meselesidir. Her üç rivayette de anlatılmak istenen olay, doğudan Ebu Müslim el-Horasani komutasında siyah bayraklar taşıyanlarla birbirine uygunluk göstermektedir. Burada anlatılmak istenen olaylarla Horasani'nin hayatı izah edildiği zaman görülecektir ki bu haberler tamamen Abbasi iktidarını meşru göstermek için uydurulmuş rivayetlerdir.

Ebu Müslim (Hayatı ve Fikirleri)

Ebu Müslim'in (100/718-19) yılında Isfahan veya Merv'de doğduğu rivayet edilmektedir. Arap olmamakla birlikte, Türk veya Fars asıllı olduğuna dair bir bilgi de yoktur. Çocukluk yıllarını Emevi aleyhtarı siyasi ve sosyal faaliyetlerin merkezi olan Küfe'de geçirdiği anlaşılmaktadır. İlk defa 124/741-42 de Abbasi davetçileriyle irtibat kuran Ebu Müslim Muhammed b. Ali'nin kısa süre sonra ölümü (743) üzerine yerine geçen oğlu İbrahim tarafından, 128/745 yılında Horasan'a gönderildi. Emevilerin hilafet merkezinden uzak olduğu için, burada propaganda yapmak daha kolaydı²⁹⁷.

Huzaa kabilesine mensup Arapların oturduğu Merv'e bağlı bir köye yerleşen Ebu Müslim kendisini Abbasi propagandasına adadı²⁹⁸. İki yıl kadar Horasan'ın çeşitli şehirlerini dolaşarak isyancıları teşkilatlandırdı. 747 yılında İbrahim'in gönderdiği²⁹⁹ Ehl-i Sünnet kaynaklarında sözü edilen siyah bayrak ve sancak açılarak ihtilal hareketi resmen başlatıldı.

²⁹⁵ Ebu Davud, *Sünen*, c. IV, s. 108.

²⁹⁶ İbn Mace, *Sünen*, c. II, s. 34.

²⁹⁷ Yakubi, *Tarih*, c. V, s. 399.

²⁹⁸ İbn Abdi Rabbih, *el-İkdül-Ferit*, c. I, s. 158.

²⁹⁹ Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'udi, *Murüccü'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, Kahire 1964, c. II, s. 204.

Emevilerin son Horasan valisi Nasr b. Seyyar bu hızlı gelişmeler karşısında Horasanı terk etti³⁰⁰. Buhara'da Serik b. Şeyh el-Mehri 133/750-51 yılında isyan etti. Ebu Müslim'in kontrolünde bu isyan bastırıldı³⁰¹.

Gerek Abbasi ihtilalinin hazırlanması ve başarıya ulaşmasında gerekse ihtilali takip eden yıllarda Horasanda Ebu Müslim'in nüfuzu artmıştı. Halifenin kardeşi Ebu Cafer bundan endişe ediyordu³⁰². Ebu Cafer halife olunca Suriye valisi olan amcası Abdullah b. Ali halifeliğin kendi hakkı olduğunu ileri sürerek ayaklandı. Ebu Müslim 137/754 de bu isyanı başarı ile bastırıldı³⁰³.

Abdullah b. Ali isyanının bastırılması sonucunda halife,rahat bir nefes aldıysa da nüfuzu gittikçe artan Ebu Müslim el-Horasani den de bir yolunu bulup kurtulmak istiyordu. Ona merkeze yakın bir yerde, kontrol altında tutmak amacıyla Suriye ve Mısır valiliğini teklif ettiyse de bunu kabul ettiremedi³⁰⁴. Halife Mansur 24 Şaban 137/12 Şubat 753'te huzuruna çağırıp onu öldürttü. Bir hutbe okuyarak Ebu Müslim'in itaatsizliği yüzünden öldürüldüğünü de açıkladı³⁰⁵.

Ebu Müslim el-Horasani kuvvetli ve ünlü bir komutandı. Bu yüzden kendisi hakkında çeşitli mübalağaların olması ve birtakım haberlerin uydurulması muhtemeldir. Ebu Müslim daha çok Abbasi propagandası ile meşgul olmuş ve askeri alanda başarılı olmuş bir komutandır. Hakkında ileri sürülen iddialar da Abbasi taraftarlarının ona izafeten sarf ettiği sözlerdir.

³⁰⁰ İbnü'l-Esir, c. V, s. 134-241.

³⁰¹ İbnü'l-Esir, c. V, s. 165.

³⁰² İbni Abdi Rabbih, *İkdul-Ferid*, c. I, s. 93.

³⁰³ İbnü'l-Esir, c. V, s. 173-175; Mes'udi, *Murucü'z-Zeheb*, s. 234.

³⁰⁴ İbnü'l-Esir, c. V, s. 174-175.

³⁰⁵ İbnü'l-Esir, c. V, s. 175.

b-Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye

1-Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye ve Mehdilik Fikri

Özellikle Ebü'l-Ferec el-İsfehani'nin (Ö 356/967) "Mukatilü't-Talibin" adlı eserinde tarihi şahsiyetinin dışında ona izafe edilmiş menkabevi bir hayat ile karşılaşmaktayız. Bu rivayetleri ana hatları ile özetlemeye çalışırsak Muhammed b. Abdullah'ın anne tarafından Haşimi olduğu için öz kureyşli diye isimlendirilmişti. Söylendiğine göre iki omuzu arasında yumurta büyüklüğünde siyah bir ben vardı³⁰⁶. Bu da Mehdinin alametlerinden biridir.

Hadisler de Mehdinin isminin Hz. Peygamberin ismine babasının isminin de onun babasının ismine benzediği şeklindeki rivayet şiiiler tarafından yeni doğan Muhammed b. Abdullah'ın Ümeyye oğullarının zulmünden onları kurtaracak biri olduğunu kendi toplantılarında konuştular³⁰⁷.

Muhammed b. Abdullah kekeme idi. Ebu Hureyre'den rivayet edilen ve Hz. Peygambere isnat edilen "Mehdinin ismi Muhammed b. Abdullah'tır. Dilin de pelteklik vardır" sözünde tam onun vasıflarına uyduğu belirtilmiştir³⁰⁸. Muhammed çocukluğundan itibaren kendisinin Mehdiliğini benimsemiş ve kendisinin de bu isimle çağrılmasını istemiştir³⁰⁹. İsfehani, Muhammed b. Abdullah'ın hayatı ile ilgili daha ilginç bir rivayeti nakletmiştir. Mekke yakınlarında Evba denilen bir yerde Haşimoğulları toplanarak Saffah ve Mansur'un da içinde bulunduğu toplantıya katılanlar Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'ye bey'at ederler³¹⁰. Hatta Mansur'un bunu unutarak hilafet koltuğuna oturduğu zaman Mehdi'yi çok sevdiği için kendi oğlunun adını da Mehdi koyduğu belirtilmektedir³¹¹.

³⁰⁶ İsfehani, *Makatilüt-Talibin*, thk. Ahmet Sakar, Kahire 1949, s. 161-164.

³⁰⁷ a.g.e. s.165.

³⁰⁸ a.g.e. s.161.

³⁰⁹ a.g.e. s.157-158.

³¹⁰ a.g.e. s.173; krş. Taberi, c.VII, s. 517.

Şii ğulat firkalarına ğöre Muhammed b. Abdullah sağlığında Mehdi olarak tanınmış, ne ölmüş ne de öldürölmüştür. Daha önce kötölükler ve zulüm ile dolmuş olan yeryüzünü aynı şekilde adaletle doldurmadıkça ölmeyecektir. Fikri benimsenmiřtir³¹².

2-Muhammed b. en-Nefsü'z-Zekiyye Hareketi

Kendisine bu şekilde fikirler izafe edilen ve en-Nefsü'z-Zekiyye lakabıyla tanınan Muhammed b. Abdullah³¹³ Ali b. Ebi Talip soyu içerisinde dönemin en dindar ve alim bir şahsiyeti olarak kabul edilmişti. Muhammed'in Hz. Peygamber'in geleceğini müjdelediği Mehdi olarak tanındığı rivayetlerine rastlamaktayız³¹⁴.

Ali b. Ebi Talip soyu Hüseyin b. Ali'nin Kerbela da 10 Muharrem 61/10 Ekim 680 öldürölmesinden sonra uzun bir süre herhangi bir isyana kalkışmadılar. Muhammed b. Ali daileri aracılığı ile "errıza min Ali Muhammed" (Muhammed Ailesinden kimden razı olunursa) Bu şekilde bir sloganla yola çıktı. Bu sloganın içeriği tam net değildi. Çünkü "Ali Muhammed" ifadesi hem Abbasoğullarını hem de Alioğullarını içine alıyordu. 132/749 da Küfedeki büyük mescidde bey'at alan Ebu'l-Abbas hilafetin Abbasilere ait olduğunu özellikle belirtti³¹⁵.

Ali b. Ebi Talip soyu böyle bir açıklamadan sonra kendi hakları olduğuna inandıkları halifeliği elde etmek için Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye liderliğinde ayaklandılar.

Ebu'l-Abbas için (132/749) Küfe'de bey'at alınmasıyla Abbasi devleti kurulmuştu. Ülkenin her tarafında saffah için bey'at alınırken Muhammed ve kardeşi İbrahim halifeye bey'at etmemişlerdi. Saffah 753 yılında hac mevsiminde iken Mansur'un bu ikisini sorması

³¹¹ a.g.e. s. 167.

³¹² İbn Hazm, *el-Fasl*, c. IV, s. 179.

³¹³ Muhammed b. Abdillab b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali b. Ebi Talip, en-Nefsu'z-Zekiyye.

³¹⁴ Bkz. İbnü't-Tıktaka, *el-Fahri fi'l-Adabi's-Sultaniyye ve'd-Düveli'l-İslamiyye*, Mısır 1962, s. 132; Isfahani, s. 233 vd.

³¹⁵ Bkz. Taberi, c. VII, s. 425; İbnü'l-Esir, c. V, s. 411-413.

da³¹⁶ her ne kadar Ali b. Ebi Talip soyu bir harekette bulunmasa da dikkatlerin üzerlerinde olduğunun bir kanıtıdır.

İbnü'l-Esir'in bildirdiğine göre Halife Mansur, Hasan b. Zeyd Muhammed'in iktidarı ele geçirmek için bir faaliyet içinde olduğunu öğrendi³¹⁷. Bu esnada Muhammed b. Abdillâh taraftar toplamak için Basra'ya gelmişti. Ancak Mansur'un da Basra'ya gelmesi üzerine hemen orayı terketmiş, kardeşi ile birlikte Aden'e oradan Sind'e oradan Küfe'ye sonunda da Medine'ye dönmüşlerdir³¹⁸.

Mansur Muhammed ve İbrahim'i yakalatma uğruna Medine'ye atadığı Ziyad b. Ubeydullah'ı, daha sonra Muhammed b. Halid'i, yine onu da azlederek yerine Osman b. Hayyan el-Murri'yi Medine'ye vali tayin etti³¹⁹.

Vazifesini iyi bir şekilde yerine getirme azminde olan Riyah, ilk iş olarak, hapiste olan Abdullah b. Hasan'ın yanına giderek oğullarını teslim etmediği takdirde öldürmekle tehdit etti³²⁰. Medine halkını da benzer üsluplarla tehdit eden Riyah bu sert tavır neticesinde kendisine karşı gelen halkı halifeye şikayet etti. Mansur bir mektup gönderip halkı itaate çağırdı. Aksi taktirde ağır bir şekilde cezalandırılacaklarını yazdı. Medine halkı bu mektup üzerine valiyi yalan söylemekle itham ederek taşla tuttular³²¹. Ancak sonuçta sert tedbirlere başvuruldu.

Ali b. Ebi Talip soyuna karşı ilgisi olan Horasan halkını da Hasan b. Ali oğullarının da kendi yardımcıları olduğu vurgulanarak Horasan halkının Abbasi oğullarına bey'at etmekle isabet ettikleri hilafet hakkının kendi hakları olduğunu onlara bir hutbe de söylemişlerdir³²².

Sıkı bir takip altında olan ve gizlenen Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye Recep 145/762 de Medine de ortaya çıktı³²³. Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'nin isyan için bu kadar

³¹⁶ Taberi, c. VII, s.517-518; İbnü'l-Esir, c. V, s. 513-514.

³¹⁷ İbnü'l-Esir, c.V, s. 514.

³¹⁸ İbnü'l-Esir, c. V, s. 517-518; Taberi, c. VII, s. 525-526.

³¹⁹ Bkz. Taberi, c. VII, s. 528-532; İbnü'l-Esir, c. V, s. 518-520; Yakubi, c. II, s. 374.

³²⁰ Taberi, c. VII, s. 533; İbnü'l-Esir, c. V, s. 520.

³²¹ Yakubi, c. II, s. 375.

³²² Mes'udi, c. III, s. 311; (Mektubun tam metnini Mes'udi buraya almıştır.)

beklediği ve zaman olarak neden bu tarihi seçtiği henüz tam olarak açıklanabilmiş değildir. Muhammed'i isyana zorlayan akrabalarının tutuklu oluşu³²⁴ ya da arkadaşları tarafından ısrarla isyanını açığa vurmasının istenmesi³²⁵ olarak yorumlanan bu görüşlerden hangisinin kararında etkili olduğu netlik kazanmamıştır. Ancak burada konumuz açısından dikkat edilmesi gereken husus tarihçiler tarafından rivayet edilen hususlar içerisinde Mehdi iddiası ve onunla ilgili bir davranışların söz konusu edilmemesidir.

Muhammed b. Abdullah yanındaki 250 kişi ile beraber önce Medine de ki hapishaneye gidip oradakileri çıkartarak Medine valisi Riyah'ı tutuklattı³²⁶. Halka bir konuşma yaptı. Konuşmasında:

‘Ey insanlar Allah’ın düşmanı bu azgın Mansur’un işlerinden biri sizinde bildiğiniz gibi Allah’ın mülkünde Allah’la inatlaşması ve Kabe yi küçük düşürmek için kubbetül-Hadrayı inşa etmesidir. Şüphesiz ki bu dini ayakta tutmaya insanlar içinde en layık olanlar ilk Muhacirlerin ve onlara yardım eden Ensar’ın çocuklarıdır. Allah’ım, Onlar senin haramını helal helalini haram saymışlar, senin korkuttuklarına eman vermişler, eman verdiklerini ise korkutmuşlardır. Allah’ım, Onları birer birer say ve ayrı ayrı öldür. Onlardan hiçbir kimse bırakma. Ey insanlar yemin ederim ki sizin aranızda benim nazarımda güçlü kuvvetli olduğunuz için çıkmış değilim. Fakat ben sizi kendim için seçtim. Vallahi yeryüzünde Allah’a ibadet edilen her şehirde benim için bey’at alınmıştır³²⁷ diye halka seslendi. Muhammed’in burada önemle üzerinde durduğu konu yönetimin kendisine göre yanlış uygulamaları ve hilafetin asıl sahibinin kendilerinin olduğunu ima ediyordu. Yine Mehdilik ile ilgili bir iddiada bulunmamıştır.

Bu hutbenin ardından Medine yi ele geçirdi ve halife sıfatıyla buraya vali olarak Osman b. Muhammed b. Halid b. ez-Zübeyr’i atadı. Devlet idaresinde kim nerede bulunması gerekiyorsa bunların ataması yapıldı³²⁸. Valilerinde de atamasını yapan Muhammed’in isyanına katılma hususunda Malik b. Enes’ten fetva isteyen Medinelilere Malik b. Enes’in

³²³ Yakubi, c. II, s. 376; Krş. Taberi, c. VII, s.557; İbnü’l-Esir, c. V, s. 529.

³²⁴ Mes’udi, c. III, s. 306.

³²⁵ Isfahani, s. 261-280; Zehebi, c. VI, s. 214; Taberi, c. VII, s.553.

³²⁶ Taberi, c. VII, s. 554-557.

³²⁷ Taberi, c. VII, s. 558; İbnü’l-Esir, c. V, s. 531.

³²⁸ Taberi, c. VII, s. 559.

“Mansur’a zorla bey’at ettiniz zorlananın yemini olmaz”³²⁹ diyerek bu bey’at’ı geçersiz sayması Medinelilerin cesaretini artırmış ve Muhammed’e destek vermelerine sebep olmuştur. Muhammed çocuklarını ve kardeşlerini de kendi adına bey’at almak için çeşitli vilayetlere gönderdi³³⁰.

Muhammed’in isyan haberini, inşasıyla meşgul olduğu Bağdat’ta alan Mansur, Küfeye giderek, bu isyan karşısında nasıl bir tavır takınacağı konusunda istişarede bulundu. Mansur bu istişareden sonra, mektupla ona bazı ayetleri delil getirip onun hareketini Allah’a isyan gibi değerlendirir ve bu tavrından vazgeçtiği takdirde kendisine ve yanındakilere maddi ve manevi bir çok vaatle bulunur³³¹.

Mansur’un bu mektubunu alan Muhammed de kendisine aynı üslupta bir cevap yazar³³².

³²⁹ Taberi, c. VII, s. 560.

³³⁰ Muhammed, oğullarından Ali b. Muhammed’i Mısır’a (Yakut el-Hamevi, *Mu’cemu’l-Buldan*, Beyrut 1979, c. V, s. 137-143.) Abdullah’ı Horasan’a, kardeşi Musa’yı Cezire’ye (Yakut el-Hamevi, c. II, s. 134-136.) diğer kardeşi Yahya’yı Taberistan’a (Yakut el-Hamevi, c. IV, s.13-16.) İdris b. Abdullah’ı Mağrib’e, (Yakut el-Hamevi, c. V, s. 161.) İbrahimi de Basra’ya gönderdi. (Mes’udi, c. III, S. 307-308.)

³³¹ “Allah ve Peygamberiyle savaşların, yeryüzünde bozgunculuğa uğraşanların cezası öldürülmek veya asılmak yahut çapraz olarak el ve ayakları kesilme ya da yerlerinden sürülmektir. Bu onlara dünya da bir rezilliktir. Onlara ahirette büyük azab vardır. Ancak onları yakalamanızdan önce tevbe edenler bunun dışındadır. Biliniz ki Allah bağışlar ve merhamet eder.” (Maide, 33-34) Senin için benim üzerimde, Allah’ın ahdi ve misakı ,Allah ve Rasülünün güvencesi vardır. Şayet sen önceden tevbe eder ve dönersen ,sana ,bütün çocuklarına kardeşlerine ve sana uyanlara kanları ve malları hakkında eman veririm. Döktüğün kan ve yok ettiğin malları sana bağışlarım ve sana bir milyon dirhem ve istediğin ihtiyaçlarımı veririm. Seni dilediğin bölgeye gönderirim. Ailenden hapiste olanları serbest bırakırım. Sana gelip beyat ederek uyanların ve seninle beraber olaylara katılanların hepsine eman veririm ve onlardan hiç birine kesinlikle bir şey yapmam. Kendin için güven temin etmek istersen istediğin bir adamı bana gönder senin güveneceğin eman , ahd ve misakı alsın (Taberi, c. VII, s.566; İbnü’l-Esir, c. V, s. 536.)

³³² Kasas suresinin ilk ayetlerini mektubun başına yazdıktan sonra (bkz. Kasas 1-6) Senin bana teklif ettiğin ben de sana teklif ediyorum. Çünkü hak bizim hakkımızdır. Siz bu işi bizimle beraber iddia ettiniz. Taraftarlarımızla birlikte ortaya çıktınız ve bizim üstünlüğümüzle bu nimete erdiniz. Şüphesiz ki babamız Ali vasi ve imamdı. O halde onun çocukları sağ iken siz ona nasıl varis oldunuz? Sen kesin olarak bilirsin ki bu işe talip olanların hiç biri şeref, nesep, hal ve babalarının şerefi bakımından bize denk değildir. Biz ne lanetlenmiş ne de koğulmuş ve ne de esir alınmış serbest bırakılmış kimselerin çocuklarından değiliz. Haşimoğullarından hiç birinin peygambere akrabalık, İslama girmede öncelik ve fazileti bizim kadar vesile edinme hakkı yoktur. Cahiliyye devrinde Rasülüllah’ın annesi Fatıma bintü Amr’ın İslamda Rasülüllah’ın kızı Fatıma’nın çocukları siz değil biziz. Muhakkak ki Allah bizi seçti. Babamız peygamberlerden Muhammed’dir. İslama ilk giren Ali’dir. Eşler içinden en faziletli ve kibleye yönelip ilk namaz kılanı Hatice et-Tahire’dir. Kızlar dan en hayırlısı cennet hanımefendisi Hz. Fatımadır. İslam devrinde doğan çocuklardan Hasan ile Hüseyin de cennet ehli gençlerin efendisidir. Şüphesiz ki Haşim Ali’nin iki yoldan babasıdır. Abdulttalip de Hasan’ın iki yoldan babasıdır. Benim soyum Hasan ve Hüseyin yoluyla Rasülüllah’ta birleşmektedir. Ben nesep bakımından Haşim oğullarının en ortası ve baba yönünden en yakınıyım. Nesebime Arap olmayan yabancı karışmamıştır. Ümmüveled cariyeler benim hakkımda tartışmamışlardır. Allah, cahiliyye döneminde de İslam döneminde de benim babalarımı ve analarımı

Muhammed b. Abdillah mektubunda, Abbasilerin iktidara gelmesinde kendi gayretlerinin de olduğunu belirttikten sonra nesep yönü ile de kendilerinin peygambere daha yakın olduklarını dolayısıyla hilafet hakkının da kendisine ait olduğu meselesinin üzerinde durur. Hz. Ali'nin vasi ve imam olduğu fikrini açıkça belirtir. Burada kesinlikle Mehdi fikri ile ilgili hiçbir işarete bulunmamıştır.

Muhammed'in mektubunu alan Mansur mektuptaki iddialar üzerin de tek tek durur. Kendilerini, peygamberin amcası olduğundan babadan sonra ikinci söz sahibi olan Kişinin amca olduğunu belirterek hilafette peygamber soyuna ait olan hakkın temsilcilerinin kendileri olduğunu belirtir. Muhammed'in soyunun ümmü veled cariyelerden dünyaya geldiğini kendisinin ise sahih bir nesep ile Hz. Peygamber'e bağlandığını vurgular. Ali soyundan olmakla hilafetin kendi hakları olmayacağını çünkü Hz. Peygamber'in de kendisinden sonra namaz imamlığı için bile Ali'yi tayin etmediğini yazar. Emevilerin Ali b. Ebi Talip soyuna yaptıklarını anlattıktan sonra insanların kendilerini idareci olarak görmek istedikleri düşüncesi sonucu bu olayların geliştiğini anlatır³³³.

Mansur ile Muhammed'in mektuplaşmaları bir sonuç vermedi. Mansur'da Muhammed ile savaşmak üzere kardeşi İsa b. Musa'yı görevlendirdi³³⁴.

İsa'nın Medine'ye yaklaştığı haberini alan Muhammed arkadaşlarıyla istişare etti. İstişare sonucunda Medine'nin etrafında hendek kazılması kararlaştırıldı³³⁵. İsa'nın Avaz denilen bir yere kadar geldiğini öğrenen Muhammed taraftarlarına bir konuşma yaptı.

seçmiştir. Hatta cehennem de olan atalarımı bile üstün tutmuştur. Şöyle ki ben bir taraftan cennet te en yüksek derece de olanın, bir taraftan da cehennem de en az azap görececek olanın oğluyum. Ben iyilerin iyisinin ve kötülerin en iyisinin oğluyum. Ben hem cennet ehlinin hem de cehennem ehlinin en iyisinin oğluyum. Eğer bana itaat eder ve davetimi kabul edersen sana canın, malın ve yaptığın her iş hususunda sana güvence veririm. Ancak Allah'ın koyduğu cezalardan bir ceza veya herhangi bir müslümanın veya muahhidin hakkı bu emana dahil değildir. Şüphesiz bunlardan dolayı sana ne gerektiğini bilirsin. Ben bu işe senden daha layık ve verilen söze senden daha vefakarım. Çünkü sen bana verdiğin ahd ve emanı benden önce bazı kimselere de verdin ve sonra bozdun. O halde sen bana hangi emanı veriyorsun? İbn Hubeyre'nin emanını mı? Yoksa amcan Abdullah b. Ali'nin emanını mı ve ya Ebu Müslim'in emanını mı?

³³³ Mansur'un Muhammed'e gönderdiği mektup'un tam metni için bkz. Taberi, c. VII, s. 568-571; İbn Abdirabbih, c. V, s. 81-85; İbnü'l-Esir, s. 538-542.

³³⁴ Taberi, c. VII, s. 577-578; İbnü'l-Esir, c. V, s. 543.

³³⁵ İbnü'l-Esir, c. V, s. 544-545.

Konuşmadan sonra saflarındaki pek çok kişi onu destelemekten vazgeçip ayrıldılar. Yanında az sayıda taraftarı kaldı³³⁶.

Yanıdakilerle Medine yakınlarında konaklayan İsa Muhammed'e Mansur'un kendisine ve ailesine eman verdiğini bildiren bir elçi gönderdi. Muhammed ölünceye kadar mücadelesini sürdüreceğini belirtti. İki taraf arasında çıkan savaşta büyük kayıplar verildi. Muhammed öldürüldü³³⁷.(14 Ramazan 145)

Emevi devletini yıkıp yerine kendi iktidarını kurmak isteyen Ali b. Ebi Talip soyu Abbasi devletini kurulması ile yine bu isteklerine kavuşmadılar. Muhammed b. Abdillan Saffah'a bey'at etmeyip Mansur döneminde de isyanını açığa vurmuştu. O Peygambere yakın akraba olduğu için hilafetin kendi hakları olduğunu, Abbasilerin bu hakkı gasbettiğini ileri sürerek ayaklanmıştı. Muhammed'in bütün hareketi boyunca Isfahaninin ve ğulat firkalarının iddia ettiği gibi bir Mehdilik iddiasında olmadığı sadece gayesine ulaşmak için Hz. Peygamber'in soyundan olmayı bir üstünlük sebebi saydığı anlaşılmaktadır.

³³⁶ İbnü'l-Esir, c. V, s. 545.

³³⁷ İbnü'l-Esir, c. V, s. 544-550.

SONUÇ

Gelecekte ortaya çıkacak bir kurtarıcı fikri insanın yapısı gereği bütün toplumlarda farklı isimlendirmelerle de olsa aynı amaca yönelik olarak bulunan bir düşünce tarzıdır. Bu fikrin her toplumda var oluşu ve beklenti sebepleri birbirine benzemektedir. Kurtarıcı fikrini şekillendiren temel unsur, insanların içinde buldukları psiko-sosyal şartlar ve eski kültürlerin tesiridir. Bütün toplumlarda rastlanan bu inanç şekli farklı isimlendirmelerin olmasıyla birlikte aynı maksada yöneliktir.

Müslümanlar arasında onları içinde yaşadıkları dönemdeki sıkıntılardan kurtaracak biri ya da zamanla geleceği umulan kişi olarak değişik Mehdi anlayışları hakim olmuştur. Her grup veya kişi tarafından bu kavrama farklı anlamlar yüklenmiştir. Bu durum Müslüman toplumun sosyolojik ve psikolojik yapısı ile bağlantılı bir gelişme göstermiştir.

Mehdilik Şia'da bir inanç esası olarak kabul edilmiş ve konu ilk dönem siyasi olayları ile irtibatlı olarak ele alınmaya gayret edilmiştir. Ancak Şii firkalar içerisinde "Kaim el-Mehdi"nin kim olduğu konusunda da bir ittifak söz konusu değildir. Ehli sünnet, kıyametle

ilgili olarak dini yeniden ihya edecek birisinin geleceğini kabul etmiş ancak bu anlayışta Mehdi'nin kim olacağı belli değildir ve konu bir inanç esası sayılmamıştır.

İlk zamanlar, o günün sıkıntılarında insanları kurtaracak bir şahsın geleceği vurgulanırken daha sonra bu anlayışın yerini fırkaların kendi anlayışlarına uygun tarzda gaib imam yada kıyamet alameti olan Mehdi anlayışı almıştır. Rivayet edilen hadislerde ise Mehdi olduğu iddia edilen şahısla ilgili olarak doğum yeri, nesebi, ismi ortaya çıkacağı zaman ve mekan hakkında sıhhat dereceleri birbirine eşit fakat çok farklı haberler mevcuttur.

Mehdiliğin ortaya çıkışını araştırırken iki değişik faktörün Mehdilikle doğrudan alakası olmayan bazı hareketlerin Mehdilik hareketi olarak değerlendirilmesi gibi, yanlış bir sonucun doğmasına sebep olduğu görülmektedir. Birincisi, hareketlerde Muharrir fikirlerin o zamanki mevcut siyasi ictimai şartlarla alakasının yeterince değerlendirilmemesi ve bu hareketlerin Mehdilik fikri ile ne ölçüde irtibatlı olup olmadığının ortaya konmaması, ikincisi, Mehdi fikrinin tarih sahnesine çıkışından çok önceki bazı olaylarla irtibat kurularak daha o zamandan varmış gibi bir hava oluşturulmuş olduğunun büyük ölçüde gözden kaçmış olmasıdır.

Hiz. Peygamberin sağlığında ıstılahi anlamda Mehdi düşüncesinin varlığından söz etmek mümkün değildir. Mehdi fikrinin oluşumuna büyük ölçüde zemin hazırlayan "Vasi" ve "Ric'at" fikri de Hicri I. Asrın sonlarına doğru mevalinin devreye girmesiyle sonra ortaya çıkan fikirlerin devamı niteliğindedir.

Hicri I. Asırda Muhtar b. Ebi Ubeyd-es-Sakafi 67/687 tarafından Ali b. Ebi Talib'in oğlu Muhammed b. Hanefiyye'ye el-Mehdi ibnü'l-Vasi denilirken muhtemelen lügat anlamı kastedilmiş olmakla beraber bu kullanım, Muhammed ibn Hanefiyye'nin 81/700 de vefatından sonra ric'at inancını da içine alan bir anlayışla ıstılahi anlam ifade eder hale gelmiştir. Zaman içerisinde bu kelime, ismi fail anlamında insanları doğru yola iletmesi için Allah tarafından seçilmiş ve gerçeğe ulaştırılmış kimse manasını ifade etmeye başlamıştır. Hicri I. Asrın son çeyreğinden önce ne mehdilikten ne de Mehdilik fikrinden söz etme imkanı vardır. Bununla birlikte Muhtar es-Sakafi'nin lügat anlamını geçmeyen iddiası şair Küseyyir'le birlikte ıstılah anlamında kullanılmaya başlamıştır.

Bu Asrın sonlarına doğru yavaş yavaş Mehdilik ve Ric'at fikirlerinin Müslüman çevrelerde tarih sahnesine çıkmaya başladığını görüyoruz. Ancak mevcut kaynaklar ışığında Şii iddialarda belirtildiği şekliyle bu fikirlerin ictimai hayata mal olduğunu söyleyebilmek güçtür. Mehdilik konusu İslam dünyasında tümü ile kabul görmüş bir konu değildir. İslam alimleri daha çok Mehdi ile ilgili haberlerin kaynağına eğilerek bu hususun tek dayanağı mahiyetteki hadislere özellikle de hadislerin senetlerine itiraz etmişlerdir.

Mehdi olduğu ile ilgili fikirlerin ileri sürüldüğü Muhammed b. Hanefiyye, kaynaklarda atfedildiği şekli ile bir iddiada bulunmamış, ancak Muhtar es-Sakafi'nin kendisini Mehdi olarak vasıflandırmasına da itiraz etmemiştir. Mehdi fikrinin oluşumuna en çok katkı sağlayan unsurun, Mehdi kelimesinin lügat anlamına uygun olarak İslam öncesi Arap toplumunda kullanılır olmasıdır. Bu kültüre ve kelimeye aşina olan toplumda farklı kültürlerinde tesiriyle böyle bir gelişmenin olması muhtemeldir.

Ali b. Ebi Talip soyuna atfedilen Reza, Vasi, Mehdi gibi vasıflar içerisinde aynı soydan olmayan Ömer b. Abdulaziz hakkında yer yüzünü adaletle dolduracak kimse olarak bahsedilmesi onun Ali b. Ebi Talip soyuna karşı iyi davranmasından kaynaklanmaktadır. O dönemde aslında Ehli Beyt'e layık görülen bu unvanları veren kişilerin Ehli Beyt'e saygı duyanlara da bir tür iyilikte bulunmuş gibi bazı isimlendirmeler yaptığını görüyoruz. Bunun en bariz örneği Ömer b. Abdulaziz ile ilgili olarak böyle bir şeyin söylenmiş olmasıdır. Ömer b. Abdulaziz için, Mehdi kelimesinin kullanılması onun adaletli davranan bir şahsiyet olmasından kaynaklanmakta ve sadece ıstılah anlam ifade etmeyen bir sıfat olarak kalmıştır.

Ali b. Ebi Talib'in soyundan olup Emevilerin son dönemlerinde yaşamış Zeyd b. Ali'nin de mevcut siyasi otoriteye karşı ayaklanması onun imameti dolayısı ile Mehdi olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Ancak Zeyd b. Ali'nin böyle bir düşünceye sahip olmayıp sadece halifelik iddiasında olduğu açıktır. Abbasi halifesi Mansur'a karşı isyan eden Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'nin de Mehdilik fikri taşımadığı fakat hilafetin peygambere daha yakın akraba oldukları için kendi hakları olduğunu savunması dışında bir iddiası yoktur. En-Nefsü'z-Zekiyye'nin amacına ulaşmak için Hz. Peygamberin soyundan olmayı bir üstünlük sebebi saydığı Mansur'a gönderdiği mektuplardan anlaşılmaktadır. O, Şii kaynaklarda iddia

edildiği gibi kendisinin Mehdi olduğu için halife olması gerektiği gibi bir iddia da bulunmamıştır.

Yine makalat yazarlarınca, Emevilerin son dönelerinde yaşamış ve ilk Şii fikirlerin teşekkülünde rolü olan Muğire b. Said ile Ebu Mansur'un da Mehdilik fikrini taşıdıkları belirtilmiştir. Fakat bu iddiaların kendilerine mi yoksa taraftarlarına mı ait olduğu açık değildir. Her halükârda bu şahısların yaşadığı dönemlerde ictimai hayata mal olmamış bir düşüncenin onların düşünce yapısı üzerinde etkin olmadığı görülmektedir.

Abbasi devletinin kuruluşunda büyük katkıları olan Ebu Müslim, velayet yolu ile Ehl-i Beyt'e mensup olma düşüncesini taşımış fakat Ebu Müslimiyye'nin iddialarında olduğu gibi Mehdilik iddiasında bulunmamıştır. Sünni hadis kaynaklarında isim vermeden Ebu Müslim Horasani'nin kuruluş aşamasında oynadığı etkin rolün anlatılması bu rivayetin Abbasi otoritesini meşrulaştırma amacına yönelik olduğu intibasını vermektedir.

Bu konu ile ilgili olarak yapılan çalışmalar dikkate alındığında geniş bir malzeme varlığı kanaati uyandırmaktadır. Mehdilikle ilgili olarak, ilk dönem sosyal ve siyasi hayatında bu zenginliği yakalamak mümkün görünmemektedir. Bu durumdan da anlaşılacağı gibi Mehdilik sonradan sistemli hale getirilmeye çalışılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

-Abdülhamit, İrfan,

İslamda İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları, çev. M. Saim Yeprem, İstanbul 1981.

-Abdunnazır, Muhsin,

Mes'ebetü'l-İmame el-Va'du fi Hadis İnde'l-Fırakı'l-İslamiyye, Beyrut 1983.

-El-Acluni, İsmail b. Muhammed (1087/1676),

Kesfü'l-Hafa, Beyrut 1351.

-Akbulut, Ahmet,

Sahabe Devri Siyasi Hadiselerin Kelami Problemlere Etkileri, İstanbul 1992 .

-Atay, Hüseyin,

Ehl-i Sünnet ve Şia, Ankara 1983 .

-Bağdadi, Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed (429/1037) .

Mezhepler Arasındaki Farklar, çev. E. Ruhi Fıçlalı, Ankara 1991.

-Barthold, w.

İslam Medeniyeti Tarihi, çev. M. Fuat Köprülü, Ankara, 1977.

-Bedevi, Dr. Abdurrahman,

Mezahibü'l-İslamiyyin, Beyrut 1973.

-Belazuri, Ahmed b. Yahya b. Cabir el-Belazuri (279/982),

Ensabu'l-Eşraf, Süleymaniye Kütüp. Reisü'l-Küttab Blm.597-598.

-Blichfeldt, Jan Olaf,

Early Mahdism Politics and Religion in the Formative Period of İslam, Leiden 1985

-Brockelman, Carl,

İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi, çev. Neşet Çağatay, Ankara 1964.

- Buhari**, Ebu Abdillan Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğire (256/870),
Camii's-Sahih, İstanbul 1992.
- Cahrz**, Ebu Osman Amr b. Bahr (255/869),
Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri, çev. Ramazan Şeşen ,
Ankara 1988.
- Crow**, Douglas,
MESSIANISM, (İslamic Messianism) The Encyclopedia of Religion C. 9 New York
1987.
- Çubukçu**, İbrahim Agah-Çağatay Neşet,
İslam Mezhepleri Tarihi , Ankara 1985.
- Darimi**, Ebu Ahmet (255\868),
es-Sünen, İstanbul 1982.
- Dineveri**, Ahmet b. Ebu Davud,
Ebu Hanife Kitabı Ahbari't-Tıval, thk. Abdulmumin Amir, Mısır 1960.
- Doğan**, İsa,
Zeydiyye Mezhebinin Doğuşu ve Görüşleri, (Doktora Tezi) Ankara 1987.
- Ebu'l-Vefa et-Taftazani**,
Kelam İlminin Bellibaşlı Meseleleri, çev. Şerafettin Gölcük, İstanbul 1980.
- Edip**, Aral,
Eimmetü'l-İsna Aşeriyye, Beyrut 1985.
- Emin**, Ahmet,
Duhal İslam, Beyrut trz.
- El-Emin**, İmam Seyyid Muhsin,
A'yamu's-Şia, thk. Hasanü'l-Emin, Beyrut 1983.
- Emmet**, C.V.
"Messiah" Encyclopedia of Religion nad Ethics Volume VII. Charles scribners sons
New York 1951.
- Eş'ari**, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail (324/936)
Makalâtü'l-İslamiyyin va'htilafu'l-Musallin ,nşr.Helmut Ritter,Wiesbaden 1963.
- Eymani**, Mehdi el-Fakih,
-el-İmam el-Mehdi İnde Ehli Sünne ,II, Beyrut 1982.

-Fazlurrahman,

İslam, çev. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın ,İstanbul 1981.

-Fuat Abdalbaki,

Mu'cemu'l-Müferres li-Elfâzil Kur'an, İstanbul 1992.

-Firruzabadi, Murtaza el-Hüseyni,

Fedcülü'l-Hamse mine's-Sihahi's-Sitte, Beyrut 1982.

-Fırlalı, Ethem Ruhi,

Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri, Selçuk Yay. İstanbul, 1983.

İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri, Ankara 1983.

Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler, A.Ü.İ.F.İ.D. IV Ankara 1980.

İmamiyye Şiası, İstanbul 1984.

Kadiyanilik (Ahmediyye),D.E.İ.F.Y. İzmir,1992.

-Gölpınarlı, Abdülbaki,

Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik, İstanbul 1979.

-Goldziher, Ignaz,

El-Akide ve's-Şeria fil-İslam, thk. Abdulhak Abdulaziz b. Kadıhan terc.Musa Muhammed Yusuf, Beyrut trz.

-Hasan, Abdurrezzak,

El-Mehdi ve'l Mehdiyyeti Nazratü fi Tarihü'l-Arabi's-Siyasi ,Bağdat 1957\1377.

-Hasan, İbrahim Hasan ,

İslam Tarihi Terc:İsmail Yiğit ,Sadreddin Gümüş, İstanbul 1985.

-Hassan b. Sabit,

Divan, Beyrut trz.

-el-Haşimi, Basim,

El-Mehdi ve'l-Mesih Kraeti fil-İncil, Beyrut 1984.

-Hatib Bağdadi, Hafız Ebu Bekir Ahmet b. Ali,

Tarihu Bağdat , Kahire 1931\1349.

-Hatib ,Abdulkerim,

El-Kasasü'l-Kur'anı Min Alemi'l-Mansur ve Gaybu'l Manzur , Beyrut 1984.

-Havfi, Ahmed Muhammed ,

Edebü's-Siyasiyye fi'l-Asril Emevi, Daru'l-Kalem Beyrut ?

El-Mehdiyye fi's-Sudan, Çev:Ubeyd el-Cemil Daru'l-fikri'l-Arabi, Kahire 1986.

- El-Evliya ve 's-Salihun ve 'l-İslam fi 's-Sudan*, thk. Ömer el Cüneyd Ali, Beyrut 1986.
- Hussain**, Jassim M.
The Occultation of the Twelfth İmam A Historical Background, Cambridge 1982.
- İbn Ebi'l Hadid**, Abdulhamid Hibetullah b. Muhammed b. el-Hüseyn,
Şerhu Nehci'l Belağa, Daru'l-İhya el-Kütübü'l-Arabi, 1968.
- İbnü'l-Esir**, Ebu Hasan Ali b. Muhammed Abdulkerim,
El-Kamil fi 't-Tarih, Mısır 1965.
El-Kamil fi 't-Tarih, Beyrut 1978/1398.
- İbn Hacer**, Ebu'l-Fazl Ahmet b. Ali,(852/1448).
Fethü 'l-Bari Şerhu Sahihu 'l-Buhari, Beyrut 1300.
- İbn Hacer** ,Al-Heytemi Abu'l-Abbas Şehabeddin Ahmed ,
El-Kavlu 'l-Muhtasar fi Alamatil Mehdil Muntazar, thk. Aşur Mustafa, Riyad trz.
- İbn Haldun**,
Mukaddime , hz. Süleyman Uludağ , İstanbul 1982.
- İbn Hallikan**, Ebu'l-Abbas Şemsüddin Ahmed Muhammed b. Ebi Bekr,
Vefayetu 'l-A'yan ve Ebnai 'z-Zaman, thk. İhsan Abbas, Beyrut 1977.
- İbn Hazm**, Ebu Muhammed Ali Ahmed Said el- Endülisi,
El-Fasl fi 'l Milel ve 'l Ehva ve 'n-Nihal, I-V Mısır 1950.
El-Fasl fi 'l Milel ve 'l Ehva ve 'n-Nihal, Kahire 1962.
- el-İbad**, Abdulmuhsin ibn Hamad,
Erreddü Ala Men Kezzebe Bil Ehadisi 's-Salihati 'l-Varideti fil Mehdi Mecelletü Camiatü'l-İslamiyye ,C:12 Sayı.45 s.297, Medine 1400.
- İbn Kesir**, Ebu'l-Fida İsmail b. Amr,
El-Bidaye ve 'n-Nihaye, Mısır trz.
- İbn Kuteybe** ,Ed-Dineveri Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim,
El-İmame ve 's-Siyase, nşr:Taha Muhammed Zeyni ,Kahire 1967.
- İbn Mace**, Ebu Abdillan Muhammed b. Yezid el- Kazvini,
Es-Sünen. thk. Muhammed Fuad Abdalbaki ,İstanbul 1992.
- İbn Manzur**, Ebu Fudayl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrerem,
Lisanü 'l-Arab ,Beyrut 1990/1410.
- İbnü'n-Nedim**, Muhammed b. İshak,
El-Fihrist, Beyrut 1964.

- İbn Sa'd**, Muhammed b. Sa'd,
Tabakatü'l-Kübra, Beyrut 1958.
- İbn Tavus**, Ebu'l-Kasım Kadıyyu'd-Din Ali b. Musa b. Cafer,
El-Mefahim ve'l-fiten fi Zuhuri Gaibu'l-Muntazar, Beyrut 1968.
- İbn Tıktaki**,
el-Fahri fi'l-Edebissultaniyye ve'd-Düveli'l-İslamiyye, Mısır 1962.
- İlhan**, Avni,
Mehdilik, İstanbul trz.
Kütbü Sittedeki Hadislere Göre Mehdilik ,D.E.Ü.İ.F.D. c.7, İzmir 1992.
- el-İsferaini** , Ebu'l-Muzaffer,
et-Tabsir fi'd-Din ve Temyizi-Fırakati'n-Naciye an Fıraki'l-Halikin, thk. Zahid el-Kevseri, Beyrut 1998.
- Isfehani**,
Makatilü't-Talibiyyin, thk. Ahmet Sakar, Beyrut 1979.
- el-Kadi**, Nu'man,
el-Fıraku'l-İslamiyye fi's-Şi'ril-Emevi ,Kahire 1970.
- el-Kâri**, Ali,
Risaletü'n fi'l-Mehdi,Sülaymaniye Kütüp, Nifaz Paşa 156.
- Kazvini** , Seyyid Muhammed Kazım,
El-İmam Mehdi Mine'l-Mehdi İle'z-Zuhur, Beyrut 1987.
- Küçük**, Abdurrahman,
Dönmeler Tarihi, Ankara 1990.
- Kummi**, Sa'd b. Abdillah Ebu Halef el-Eşari,
Kitabu'l-Malakat ve'l-Fırak, nşr. Dr. M. C. Meşkur, Tahran 1964.
- Kummi**, Şeyh Saduk Ebi Cafer Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Babaveyh el-Kummi(381)
thk. Ali Ekber Gaffari *Kemaliddün ve Temamün-Ni'me*, Kum 1405.
- Kutluay**, Yaşar,
İslam ve Yahudi Mezhepleri, A.Ü.İ.F.Y. Ankara, 1965.
İslamiyette İtikadi Mezheplerin Doğuşu, Ankara 1959.
- Madelung** , Wilferd,
Abdullah b. el-Zübeyr ve Mehdi D.E.İ.F.D. s.VII İzmir 1992.
AL-MEHDİ The Encyclopedia of İslam, vol:5 Leiden 1979.

-el-Malâti , Ebü'l-Hüseyn Muhammed b.Ahmed,

Et-Tenbih ve 'r-Red ala Ehli'l-Ehva ve 'l-Bida, thk. Zahid Kevseri, Kahire 1991.

-Margolouth, D.S.

"Mahdi" Encyclopedia of Religion and Ethics ,volüme VII Charles scribners sons
New York 1951.

-Mehran, Muhammed Beyyumi,

El-İmametü ve Ehl-i Beyt, Beyrut 1990.

-Minkari, Nasr b. Müzahim (212/827),

Vak'atü Sıffin, thk. Abdüsselm Harun, Kahire 1962.

-Muttaki ,el-Hindi Alaaddin Ali b. Abdülmelik,

El-Burhan fi-alamati Mehdi Ahiri 'z-Zaman, Beyrut 1988.

-Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccac El-Kuşeyri ,

Sahih ,İstanbul 1992.

-Müberred, Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezid,

el-Kamil fi'l-Luğa, nşr. Mustafa Muhammed, Mısır 1355.

-en-Nesefti, Ebu'l-Berekat Abdullah b. Ahmed,

Akaidü Neseftiyye ,Kahire1925.

-Naşı el-Ekber, Abdullah b. Muhammed,

Mesailü'l İmame, Beyrut 1971.

Kitabü'l-Evsat fi'l-Malakat, thk:Josef wan Ess, Beyrut 1971.

-en-Nevbahti, el-Hasan b. Musa,

Fıraku 'ş-Şia ,İstabul 1931.

-en-Nevevi, Muhyiddin Ebu Zekeriya,

Şerh-ü Sahihi Müslim, Beyrut trz.

-Numan el-Kadi.

el-Fıraku'l-İslamiyye fi 'ş-Şi 'ril Emevi ,Kahire 1970.

-Nüveyri, Şehabeddin Ahmet b. Abdulvahap b. Muhammed,

Nihayetü'l-Ereb fi Fununü'l-Edeb , Kahire trz.

-Onat, Hasan,

Emeviler Devri Şii Hareketleri, Ankara 1993.

-el-Pezdevi ,Ebu Yüsr Muhammed,

Ehl-i Sünnet Akaidi, çev.Şerafeddin Gölcük ,İstanbul 1988.

-Ronidson, David,

Akidetü 'ş-Şia Huve Kitabun et-Tarihi 'l-İslam fi İran ve 'l-İrak, Beyrut 1990.

-Sa'd Muhammed Hasan,

El-Mehdiyyetü fi 'l-İslam Munzu Akdemi 'l-Usuri Hatte 'l-Yevm, Mısır 1953.

-Sadr, Es-Seyyid Sadreddin .

El-Mehdi , Beyrut 1978.

-Saffarini ,Muhammed ,

El-Mesihu ve 'd-Deccal ve Esrarü 's-Saa , Kahire trz.

-San'ani, Ebubekir Abdurrezzak ibn Hemmam,

El-Musanna'f ,Beyrut 1992.

-Sarıçam, İbrahim,

Emevi-Haşimi Çekişmesi, (Basılmamış Doktora tezi) Ankara 1991

-Sarıkcıoğlu, Ekrem,

Buda Dininde Mehdi İnancı ve Buda'dan Bir Rivayet, İ.İ.F.D. s.IV, Ankara 1980.

Mecusi Dininde Mehdi İnancı ,A.Ü.İ.F.D. c.VII, Erzurum 1986.

Dinlerde Mehdi İnancı ve Tasavvurları, Erzurum 1976.

-es-Semavi, Muhammed Tecyani,

Le Ekümü Maas 's-Sadıkın ,Paris 1987.

-Suphi, Ahmed Mahmud,

fi İlmi 'l-Kelam, İskenderiye 1984 .

-Suyuti, Celaledin Abdurrahman ,

Nuzul-ü İsa b.Meryem, Beyrut trz.

-Tirmizi, Ebu İsa b. İsab Sevde (297/909),

es-Sünen, İstanbul 1992.

-Şahrüdi ,Ali,

El-İmam Mehdi Aleyhis-Selam ve zuhurihi, Selimiye 1985.

-Şahrudi, Seyyid Cevad es-Seyyid Hüseyin El-Hüseyini ,

Ali-Aliyyi, Kuveyt ,1405\1985.

-eş-Şehristani, Ebu Feth Muhammed b. Abdilkerim,

El-Milel ve 'n-Nihal, thk. Abdülkerim Ali Menha-Ali Hasan Faur, Beyrut ,1990.

-Şeltut , Mahmud,

İsa'nın Ref'i ,Ethem Ruhi Fığlalı, A.Ü.İ.F.D, c.XXIII, Ankara 1978.

-Şilbi,Ahmet,

Makarenetü 'l- Edyan el-Yahudiyye,Cilt I,Sayfa 208-213;Kahire 1988.

-eş-Şeybani, Kamil Mustafa,

ve 't- Es-Siletü Beyne 't-Tasavvufi Teşeyyu, Bağdat 1964.

-et-Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir,(310/922)

Tarihü 'l-Ümem ve 'l-Mülük, thk. M. Ebu'l Fazl İbrahim, Beyrut trz.

-Tabersi, Ebu Ali Eminü'd-Din Fazl b. Hasan b. Fazl,

İ'lamül 'l-Vera bi A 'lamü 'l-Huda ,thk. Gafferi Ali Ekber, Beyrut 1979.

-Tayyibi, Ukkaze Adulmennan,

Ye 'cüc Me 'cüc, Kahire trz.

-Tayyibi ,Ukkaze Adulmennan ,

Ahiru 'l-Mehal fil-Mesihî 'd-Deccal, Kahire 1991.

-Van ,Vloten Gerlof,

Emevi Devrinde Arap Hakimiyeti Şia ve Mesih Akideleri Üzerine Araştırmalar,çev.

Mehmed S. Hatiboğlu ,Ankara 1986.

-Warburg , Gabriel R,

"Mahdiyah" The Oxford Encyclopedia of the Modern İslamic World Wolüme, III,

New York 1995.

-Watt, Montgomery,

İslam Felsefesi ve Kelamı, Çev: S. Ateş, Ankara 1968.

İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri, çev. E. R. Fırlalı, Ankara 1981.

-Wellhausen, Julius

Arab Devleti ve Sukutu ,Çev:Fikret İşıltan ,Ankara 1963.

İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri, çev.Fikret İşıltan, Ankara 1989.

-El- Ya'kubi , Ahmed b. Ebi Yakub b. Cafer,

El-Tarih, Beyrut 1960.

-Yazır , Hamdi,

Hak Dini Kur'an Dili,İstanbul 1971.

-Yemani, Taceddin Abdülbaki b. Abdülmeçid,

Tarihü 'l-Yemen, thk. Hicazi Mustafa, Beyrut 1985.

ÖZET

Yönetim Ahmet, Mehdilik Fikri ve Müslümanlar Arasındaki ilk Tezahürleri, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Hasan Onat, 82 s.

Çalışmamız, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmamızda kullanacağımız metod ve kaynaklar hakkında bilgi verdikten sonra mehdî kelimesini lügat ve istilahi olarak açıkladık.

I. Bölümde dinlerde kurtarıcı fikri ve temelleri üzerinde durduk. Bütün dinlerde farklı isimlendirmelerle de olsa bulunan kurtarıcı fikrini ayrı başlıklar altında inceledik. Klasik İslam Mezheplerindeki mehdî inancını açıkladık. Bölüm sonunda kurtarıcı beklentisinin psiko-sosyal ve siyasi sebepleri üzerinde durduk.

II. Bölümde Müslümanlar arasındaki mehdilikle ilgili tezahürleri ortaya koymaya çalıştık. Mehdî kelimesinin ilk defa kimler için kullanıldığını ve bunların kullanılma sebeplerini araştırdık. Mehdî olarak nitelendirilen şahısların bu fikirlerle irtibatının olup olmadığını, mevcut kaynaklar ışığında tespit etmeye gayret gösterdik.

Müslümanlar arasında onları, içinde yaşadıkları dönemdeki sıkıntılardan kurtaracak biri yada zamanla geleceği umulan kişi olarak değişik Mehdî anlayışları hakim olmuştur. Her gurup veya kişi tarafından bu kavrama farklı anlamlar yüklenmiştir. Bu durum her toplumun sosyolojik ve psikolojik yapısı ile bağlantılı bir gelişme göstermiştir.

Günümüzde de farklı coğrafyalarda Mehdî olduğunu iddia eden kişilere rastlamak mümkündür. Bu tür iddiaların dini yönden geçerli olup olmadığını ancak kaynakların incelenmesi sonucu tespit edebiliriz.

SUMMARY

Yönem Ahmet, The Idea of "Mahdi" and Its First Manifestations Among Muslims, Master Thesis, Advisor: Proff. Hasan Onat, 82 p.

Our study concludes an introduction and two separate chapters. We gave information concerning methods and bibliography to be used in our search, and explained the word "Mahdi" both lexically and terminologically.

In the first chapter, we emphasized on the idea of a rescuer in religions and its foundations. We examined the idea of rescuing, which exists in every religion though with a different name, under separated titles. We explained the Mahdi belief in the classical Muslim sects. We emphasized on psycho-social and political reasons for the expectation of rescuer. In the second chapter, we tried to state clearly the manifestations among Muslims concerning the Mahdi belief. We searched for whom the word "Mahdi" was used for the first time, and the reasons of this. We also tried to determine whether there has been a relation between the persons who was given the name "Mahdi" with this idea under the light of the existing bibliography.

Among Muslims, some "Mahdi" related ideas have occurred, which concerned a "coming man" to rescue Muslims from their existing problems, whether early or late. Each group or person have put a different development according to sociological and psychological settling of each society.

Today it is still possible to see some some persons in different parts of the world claiming that he is Mahdi. We may state whether or not this claims are true for religious concerns if only we examine the bibliography.